पोथी ५१२

अष्टाध्यायी

कैयट भाष्य

श्रीगणेशाय नमः [illegible]

श्रीगणेशाय नमः [illegible]

[illegible]

2

[illegible]

[illegible]

[illegible] ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

[illegible]

भ॰ ग्र॰ स्वे॰

इति नेहे॰ति पं॰ ई॰ दृ॰ रो॰ दृन्न पर्चान [illegible] भिमामात्मा भिधानाहित्वेनोद्धृतो नैति रथ्यते किं च नस्ता इति यद्येवमपि इति [illegible] पर्वतेना
रामाप॰ [illegible] इति [illegible] इति यथा [illegible]
[illegible] इति [illegible] तिस्ति [illegible] विधिः
[illegible] इति [illegible]

[illegible] दृष्टा [illegible] तेन [illegible] नैति [illegible]
[illegible] इति [illegible] अन्तः [illegible] स्तोत्र [illegible]
[illegible] इति [illegible] पूर्व [illegible] विधि [illegible]
[illegible] इति [illegible] तिस्रद्धान्ति [illegible]
[illegible] तेना [illegible] पूर्व [illegible]
इति नपुनर्वा [illegible] नास्ति [illegible] यथा [illegible] नियोगात्मने

इति [illegible] यथा [illegible] इति [illegible]
[illegible] इति [illegible]
इति [illegible] इति

वैधीति वाक्यं तत्र वाक्यं तत्र पारिभाषिक कौ[illegible] रसवा इन्वेद्धेति समस पर्णोद्विति समसंभ्यां विपुण्गो निवेधं नैव नतु नदाम्न स[illegible] शप्तेमित्यपार्थिके तत्र वाक्यं तत्र भेदेनात्यागे
न वेसिन्मके द्वि वेदवचने न्यायैर्ति सम पर्णौ समस पर्णो रित्निपर्याप्तकृत्यानुभवति द्विपर्वेके ति [redacted] द्वित्वसंख्या प्रकृत्यपरापौ तो ह्यन्यतरविभा पापदौ नैककन्न
वापौ निर्मकर्म्मत्पौर वेकान्भीवाघ्यामरुद्धौ द्विनोरा ते समानि हुल परे सा मा ना द्विवचना मात्र भ्यामिया मेपाने पाप मिति वाक्यमाप मानां द्विवचनामात्र नेष
न्ति समसपर्णौ इत्साद्वं स्याप्याप्ते वो भ्यां यपर्णौ तं त्र्यपसंस्या निर्धिनि भ्यां निनत्रप द्विवसुरुपौ नौ स्याने तदाम्सनुरूप सया संदिष्टं वचने परामि कोवा
यथौर्वेदे गार्म्यमतो द्विःसने गुरु गांधनेयान तत्रापराविकारान तत्रापत्यम विकारणाम् पूर्वाविकारान् परस्ते निमरुद्धो द्विवचनेन सूत्रानि
नपूर समासनोद्विकया निहस मयौम नह्मापर्णी परपरांतके रहम् निकारणाम् समासनिहसमयैम तो द्वित्वनिहरसंपै [redacted] नास्ति निहस
पै चासमासनिहसयै नापवन ससवर्णो सापवन नो द्वित्वनिहसपैम द्विपर्वेस्का विपरिका मा पुष्पः कार्यो पणाश्चासा निहसपै नपुसमस्त्राने पाने
पम मोयमा पैद्वैति पुर्वत्सुसमासोमा पिवेत्तत्परसपूत्तणेसमासनिहसपौ मिति भ्यमिदं विदापौ समासनिहसमपैसमासनिहसपैमूसमासे न्ति
नृमासेनिहसपै [redacted] समासनिहसपैमित्ति किंवा ने परिचित्तापैत समासनिहसपैसमासनिहसपैमिति सिद्धवरणपर्णो समन
पर्णौस्वसपर्णाद्वि ते ससपर्णो भ्यापस पर्णौ भ्यरससद्य पामोति भ्यावि सापते समासेनिहसपैसमासनिहसपैमिति ॥ ॥ ॥ ॥ ॥
स्व निरतौने त्र्युपतनपर्णावे वेतस्मानहान पर्व [redacted] सुकुरस्तो वेसका नु क भ्यां परि स्वमि भ्रमि स समासेनिहसपै मिसयैः हूंवपदे एवं नाममानो द्वितनयो बोद्वे
न पर्वेविसापनरुहि परामपुरापौ वोसामुत्तरितपयः सिद्धम समपर्णौ रति विभक्तो पयः समासपापर नान ससपर्णो भ्यामिति प्रश्नो विपरसर्ण सहत्व
द्विर्वचनसमंगा पर्वैति पहानपना पर्वैमान तस समासे परापन सिनो नाव पपसा परस्य द्विर्वचनसमंगा स्वतापर पान तरापरले नाम यहा द्विर्विभागीर्तिसम
पलस्व पार्थातिप पासरस्या नावः
४ × समाप्तं द्वितीयवचनं । ×
५

द्वि॰ अ

सिद्धिद्विपास्तेनिहस्तप्यासिस्लेबनद्विलोत्तमपरत्वाद्विपाद्विका इतिबहुव्रवनं नेयत्र इवघथ द्विपुदिकास्मानिति प्रकारे पालो नवद्वारानद्विलांते स्यादिद्वि नि
यरेथं जातमिति सतयानस्योनमनेनद्विलनं नेतो कामीत्या पुर्नानिति नानमायेस्य थे। कापोलाद्विपायानुदर्शनद्विनेननेद्वि निनि नेपन्तसंयोनेन नपर्यंत
पय यदेंतिनिम नाथीनास्यप्मद्विनेभवतेन सूर्यति पदायामायेकनेवा कानरत्वानेयामेषानेपर्यमितिभवति पदापानौ पलनरायामेषा नेपयानेनेमा

समपर्णेः समयपाँसमवपर्णोस्य सूमिणामोनि नथानद्विलनिहस्तयेमिति क पमिद्वेनितापेनद्विलसमानिहस्तयेनद्विलनिहस्तयेमिनि सूत्रेऽहोनि
नद्विनेनिहसयेन द्विलनिद्विसत्येमितिनेताः पदिति तापेन न द्विलस्य निहस्तयेन द्विलनिहस्तयेमिति सिद्धिद्विपादिकाः इति द्विपदिका स्लोविष
द्विकाल्यामायतः कार्येयपायाइत्यनमासेनि अथवितापेन द्विलेनिहस्तयेन निहस्तयेमिनि द्विपादिकाः द्विपदिकाइत्यत्र सूत्रोनि। नद्धृत
नथावास्यनिहसयेमितिकपमिदेविनापेनवात्सल्यानिहसयेनानिहस्तयेमिति सूत्रे द्विस्तुहनेनिहसयेनास्यनिहसयेमितिविवानः
पदिविना पेनवास्यस्य निहसयेनास्यनिहसयेमिति पदिवानेया कातुके समविधेमतद्विने वनत्व यापाणवपरः भगसेव तदेतद्वि पमातो
पिपर इत्यत्र गोत्वान्नवर्णयोभवतिकेनिलयदोने कि क्रियमेतदोनुव यानिपदूगोत्वनेयन्न वपवतिनुपवसिनपवत्नेनिसकते नो
निवित्तुनः कारणेससिध्यति नत्रसमानिके पदेभवति समासनिहसयेनमानयापेः पद पदत्वेन समानेनकरुतोह्योपापादिसंवने
नसाहचिप्यमि।

द्विनिमवति गवेतदिपि चतुर्थ्यामिनेनकपं निपरिहेतु पान्नमने प्रानिपूरुणोवेनि पुराविकोक्तिपमानो मगनियुहणमसिनेवनेयं भाष्यकारः प
राविकोणमितीपि समातानिहतिमनिपादनाषाट समासेनेति समपर्णेदनिकद्विपापर्णादानातथेयापवितियो वायरनियोषवनेनरमर्णः

श्री

कितमो रति मनुनवच नार पैपाशः पसंपा निकिं नहिस्वकामपीन मंमनतेनाको द्विंवेनवी पार्सेशने समसमवणीमं लिनि मंवसमाये॥ शिवे सार्ह्न
पारना पद्विवेनम्सु वंमेना नअतिधवो निषपान्शनेत्तपा समासरं निःपवानु स्पेनेन रं समा सरंनि नतनि नित्तिष्ठानू नारणा द्विवनी को नवनवीं
पपा त्रिरपा रसा रान्या सिममुनषो न्मोहिता समपो सुमेहनितमौ लक्षतः समासेनो नमला द्विसमापमर्ष समासेनाभियानमलो द्विति मनेवी नियोगात् मोक्षेण
रैः सैवैकरौनिमिमाः मंगान्मसहापारनि सुमोममसहापारनपैः स्वचकमैव्य निहतो द्विवेमनपामः सुपदेति नवा मयुक्तमानमार्हिदेवनं सममः पा

कवि विदितानु निर्
सिद्ध्येः समासेनो सापामिनदाने सालनुनो सापा मित्युयतेगम्यते नसो लोः नतः किं पुनः समासे वेतिकल्ला द्विवेसनेनभविष्यति॥ मनवसमा
सेमानुकनौ समभवति नकीदृशेनने तत्पर्व कनम्भवता सुगमसहापारति सुपवापरः मो माप्नेनारः मदुर्वनिकिंपुनमता रैका पुवेगामित्र
पाणिन्यामर्ष कोतेव करवहः परान्मोसिमान्नहद्विलीने ह्नसेपतान्यापिमर्थः परः पदृशेन द्विलेनाकवृद्वोसापादिववनेभविष्यति नहिः एवन्नुति
वो सापामिसद्वने पत्नेनहिनवान्नूतनो सामर्षनिनवहिरेव नम नपमा मेकृकमेणदृष्टाद्वी निमनहिवेनस्य [redacted]
सनिवसंधेनवाहिमायैः परपुदृनेन पदहिवेने नानवाहो सापामा सुहिवेवनेनबिमष्यति॥ ॥

न पैला नुपर्वाहि पादृशन पुपरे नदृशहला युगलापने नम नद्विवेनति नोदृ नमानापिकलाईभियकिं नाकिं वेसपा मेकृकमाईनि केकित्वाहुः न्या
योः पेकमाहे कित सुनो पापो द्विवेवने वहूनापोविनि पाय्यलपो मेवाहर केकुमेककलेम रूर्तविकमेव परान्नो मादृपमिनि पाद्वना पूर्वाद्विवेवनेमम
निहति नदमुकम मकेनपदेनदुपपनका सकृदृपपामिधानासंभवात्॥ सहिवेनेपाकृला इति मासाराह्वोक्तपाप पर्वाभियापसुपारंपवानि
पदद्विवेनामतः॥ ॥

७

यद्येवेति [illegible] ॥

[illegible] ॥ ॥ ॥

[illegible] ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

स्कंधत्रयेति अप्रातिभेदर्नितंपतपादिस्वलंबस्यपास्यायपरेकेकर्तेर्मोनिवर्तेनात् तथाचोक्तम् एकातबेकाम्प्रहरोपुवाजतिमेस्यानारितिः उक्तिमत्हमेकोरुपि
नोदृश्यमेनैनमरुरमरक्षिगणः सपद्मामृतस्करस्थिणम्वाजोपेनबमस्तुकेमदमदरस्यितिलात्मनेत्याबोपेरतत्त्वामगाहोनिपा तत्ताराखुदातस्कृसपनूरि
१ तात्पर्यादिदूनिरूरतिनिपातोदिनोपपाणान्तराजतेरजि आसंबिनमोदृशमत्नावित्तेनत्वामरितिपिद्व्यासविनमनेसापूरातनंसूतणाप्युरजतनम् अथपन्नूनेदि
देवेनेकपेनकोवरवापूरनेकमस्थोनेहीशाहूनावोरंचनिर्धेपोने उन्नतेमकपरांतरनलातस्थानिवद्वातारेकूपत्तनम् पीनःपुनर्भवितिपुनः पुनर्भवितिनेवेको
नामनःपुरुषगृहातेम्नसपापयानानालम्मितिवानामृतुकेतेवोनाराहातेपीनः पुनिकरणि पुनःपुनर्भवर्तिनकालानून्जनर्यदिप्युपोगोपरत्नवितापम्

पश्चीनिर्दिश्यमस्वात्रेनेदिंवेरनेणामात् द्विःपपेगेमामू दिति निरवमान् अयंपुर्वमिवर्द्धिदेवरद्वाहद्युपद्मकोमरमा मेविनमनेनिकद्द
नैकीतरतानसामत् स्हतूपीनःपुनर्पीनः पुनर्निकद्दरिनि मानिपदिकन्तान्तरहीनमन्नेनमान्॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

नेवीशमानान्यपेवाणितात्पर्यवतेम्पर्ययेनमनुरापसमनमाभमपृहणामिनुपमाणो इत्यामिपदिकत्तम् स्यादेतदवृद्धान्तपुरस्तावेधपुनः पाह्मनितनानुकाकि
पापशानमावाचामादिः पपीगोनिपासंवेनतो प्रकृतेनमनुरापतारयाद् तेपामिपुदिकतेपधेनेपोपम्समाभतिपदिकमनुदाणमान दूने दिवेदनपानित
तापपोपहूतारदीहदूणतानमूरूसनेनस्यपारमापांपस्पान्तरंगत्वान् स्थानेदिवेनेतुस्थानिनद्वानाहम्यामिपदिकतम् ननुस्थानीपुस्रत्वेनतातउमातिपत्ति
कुत नेनरेति सप्तानिर्देशतवनपंनतानूनपतपनस्सरेणानामसपदृशनिमातिपदिकुमतानिवंपोनारिमेषष्ठोनिति नतोपनिषेभानन्निगाननस्पामाणि
दिकतामानानृनेपसामसाभानादिपभोनककतेव्यमान्॥ ॥

[illegible] परस्पर [illegible] [illegible] नलोपापत्ति [illegible]
[illegible]
८ [illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible] नलोपापत्ति [illegible] नलोपापत्ति [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ ॥ ॥ ॥

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ ॥

यथा त्सुप्तिङ्‌क्विपिति अर्थकल्पनामान्यात्मयत्वंयष्टपात्सूः सएव प्रतिर्षे निमः पूर्वस्मान्निड्ढिति समस्यात् पिपः परस्मात्पूर्वस्मादिपिति दृष्टि
संघातुवर्तितेतेनयवाक्षिपदह्यातिसमुदायः पच्छस्तारः पदसंतातुतिसिद्धमेकत्वम् ननुचेति नतोनेकपदम् समुदाय इति यथासमुदायस्यापि
नोचैकांचल्ले तुल्येसमुदायस्यैवाद्विर्वचनंभवतिनावयवानांपयर्वेतितथैवहापिपदसंज्ञा एवंशास्त्रमिति प्रत्ययपवंतुपदसंज्ञापांमदुसमुदायस्य द्वि
गातद्वि पपंज्ञात्वंहीनंस्यात्तदादिग्रहणानुच्चारितेष्वानर्थिकास्यात् मायूदेवसमर्थादिति तद्धितोस्तसौहिनांविभक्त्यंताद्योत्पत्तिः तदपि

अथवापुनरस्तुद्वि प्रयोगेद्विर्वचनम् ननुवोक्रमांपचक्षिपचसिद्धिवदत्ताइत्याम एकांत्यमामंत्रितमनंतिकरत्येकांत
एतान्न प्राप्नोतीति नैषदोषः सुप्तिङंत्यंपदंविशेषविध्यानः सुप्तिडंतंपदंसमासानुपतिङ्‌विधिलादादिसुप्तिङंतं चपद
म् ननु चैकैकस्मादेवात्र सुप्तिङ्क्‌विधिः सुपोयथानास्यपयदिसमासिताधपदसंज्ञाकृतेएतखाल्याहानेः एवंद्विशास्त्र
महीनंभवति परप्युच्यते प्रदृपीनः पुन्नंधीनः पुनिकइति अप्रातिपदिकत्वात्तद्धितोत्पत्तिर्नप्राप्नोति मायूदेवंसमर्थादित्येवं
भविष्यति अथवाचार्यप्रवृत्तिर्ज्ञापयतिभवत्येवंजातीयकेभ्यस्तद्धितोत्पत्तिरिति यदयंकस्कादिषुकौतस्कुतशब्दंपठति ॥

वात्प्रातिपदिकादेति। तत्रविभक्त्यंतादुत्पत्तिः तिपस्त्वा श्रीपतेसमुदायस्यपूर्वोक्तेनन्यायेनविभक्त्यंतत्वात् ततस्तद्धितोत्पत्तिर्विहिता अथ
वेतिपधविप्रातिपदिकात्तद्धितोत्पत्तिलवाप्यप्रातिपदिकादिविहितकाज्ज्ञापकात्तद्धितोत्पत्तिः कुतः कुतस्त्यागतइतिकस्कादिषुपाठात्तिपा
ततादव्ययलक्षणात्वंभावे एप्रत्ययः ॥ ॥ ११ ॥ ॥ ११११ ॥ ॥ ११११ ॥ ॥ ११११११११ ॥ ॥ ११११ ॥
वू

११

नित्यवीप्स इत्येति यदाश्रितप्रवृत्तिनिमित्तविशेषो नित्यशब्दः परिगृह्यते। गौरूत सामान्यप्रवृत्तिनिमित्तो वा तदा त्वाविप्राप्तो निनिमित्तविशेषांगीका
रो। आभीक्ष्ण्यं गौणं तत्तु कूटस्थत्वमिति विशेषे प्रमाणाभावादिति भावः। अथवा नित्यशब्दस्य कूटस्थत्वलक्षणो मुख्योऽर्थः शब्दान्तरसंनिधा
नपेक्षत्वादाभीक्ष्ण्यं तु क्रियापदप्रयोगाद् अधिगम्यं गौणार्थे विवक्षिते पल्लविशेषात्मभावे प्रतिपत्तव्यमिति विशेषानुपन्यस्यति हिमवानिति कूटस्थ
१५ शिष्य तत्र प्रयोगात् तत्र शब्देन मुख्यार्थो मुख्ये संप्रत्यय इति कूटस्थवाचिना वैद्विर्वचने तत्प्राप्तं येषां च प्रयोगः क्रियावृत्त्या द्योतकात्
भूत्वा येते नित्यास्तत्र नित्यशब्दस्य तत्प्रयोगात्वं चेति संकेतो द्विरिति तनौ ध्रुवस्मरणादित्याह हिमवानित्यात्वा द्विर्वचनाभाव

नित्यवीप्सयोः। इह कस्मान्न भवति हिमवान्ध्रुवः पारियात्रः समुद्र इति नित्ये द्विर्भवत इति प्राप्नोति नैष दोषः
अयं नित्यशब्दोऽस्त्येव कूटस्थेष्वविचालिषु वर्तते तद्यथा नित्या पृथिवी नित्यमाकाशमिति अस्त्याभीक्ष्ण्ये
वर्तते तद्यथा नित्यप्रहसितो नित्यप्रजल्पित इति॥ ॥ १६६३ ॥ ॥ ३३४॥ ॥

अविचालिष्विति उभयोपादानं नित्यार्थाभिव्यक्त्यर्थं कूटस्थेष्विति तावदुच्यमाने एकदेशेऽपि नित्यत्वं प्रतीयेत यस्मादपायो न क्रियते। तथा चो
च्यते कूटस्थेऽग्निकुण्डे नायमपाय: कर्तव्य इति। एवमविचालिष्विति तूच्यमाने यदा क्रियारहितं द्रव्यं भवति तदा तस्य नित्यत्वप्रसंगः उभयो एक ६
पादाने तु येषामुत्पादविनाशरहितास्ते नित्यास्तेषु मुख्यं भवति नित्या पृथिवीति अवयवानां विचालित्वेऽप्यवयविस्वभावात् पृथिवी स्वरूपा
न्न चलतीति नित्योच्यते॥ ॥ ७ ॥ ॥

नदिति आभीक्ष्ण्यवचन एवात्र नित्यशब्दो गृह्यते तेन कूटस्थवचनः कूटस्थग्रहणो हि तिष्ठाविनांसु वेतानां स्वार्थ एव द्विर्वचनं स्यात् नचैवं लोके प्रयोगोऽस्ति
पशु केशवं वेदमन्त्या प्रत्यानयम् हिमवान् हिमवान् इति ... प्रतीयते नतु स्वार्थः तुर्यन्तानामेव चानित्यवीप्सालक्षणं द्विर्वचनविधानेनेति मन्तानि
नानुगृहीतानि तस्माभीक्ष्ण्यलक्षणेनतु नित्यत्वे गृह्यमाणे तत्र लक्षणं द्विर्वचनं तिङंतानां वीप्सालक्षणंतु सुबन्तानामितु भपात उपग्रहः कृतो भवति गौणो वि
भा शार्थैल स्पर्शनवशादि हाम्रीयते पथा शीतोष्णाभ्यां कर्णिपिपासाभ्यां निश्चखतीत्यादौ पथाभीक्ष्ण्ये द्विर्वचनं विधीयते किमर्थं वार्तिककाराः क्रियासम
भिहारो हि भवतः इति क्रियासमभिहारे लोपे हि भवतः इति च तत्र यदि नित्यस्य तत्क्रियासमभिहारो द्विर्वचनं विधीयमानं तथालोटं तस्य भवति नुनीहि लुनीहीत्येवा
ये लुनातीति तथा पापच्यते इत्यादौ यङ् तस्य कस्मान्न भवति उच्यते स्वकारणात् आभीक्ष्ण्ये विषये विहितावितिताभ्यामेव समपवादितत्वात् प्राप्तो द्विर्वच

तद्यत्राभीक्ष्ण्ये वर्तते तस्येदं ग्रहणम् अथ किमिदं वीप्सेति ॥ ७ ॥

नंभत्वात हिधानं प्रत्यया द्विर्वचनाभ्यां सहिताभ्यां आभीक्ष्ण्यं द्योत्यत इति वार्तिककाराः अत्र दीपनिं क्रियासमभिहारस्य द्विविधोऽभूतार्थः पौनः पुन्यं वत अप्र
धार्थो द्विर्वचनस्यासंगमएवाभीक्ष्ण्यमपि लोटायिव्य लमितितत्र आपितं श्रामीतीति विधीयते तत्र यङ् क्रियोसमभिहारस्य भिदा एभावाद् यङ् च स्वार्थ
के नाक्रियासमभिहारएनिनापङ् तस्य नभवति परात् तु भूशार्थेषु तदा पौनः पुन्यप्रतिपिपादयिषायां द्विर्वचनं भवति वे पापच्यते पापच्यते इति लोट
पि भवति पापच्यस्व पापच्यस्वेति लोटस्तु विषयांतरे विविधानात् व्यभिचरति क्रियासमभिहारं लोटि द्विर्वचनस्याहितत्वत्रेपोन पुनीतिनिदंतस्यैव क्रियासमु
समभिहारलक्षणं द्विर्वचनग्रहणेनैवः श्रेष नित्यतायां द्विर्वचनं विधीयमानं धातुमात्रस्य कस्मान्न भवति धातुर्हि क्रियावाची क्रियाधर्मश्चाभीक्ष्ण्यम् नै
तदस्ति गृहीतसाधनक्रियाव्यवहारोपयोगिनीतिङं तस्यैव भवति नच धातुमात्रं द्विर्वचनेन निष्पन्नं प्रयुज्यते इति धातुमात्रस्य द्विर्वचनाभावः ॥

॥ ६२ ६२ ॥ ॥ ६२ ६२ ॥

प्राप्नोतेरिति व्युत्पत्तिप्रदर्शनेन क्रियाविशेषे योगरूढिं वीप्साशब्दस्येति दर्शयति । अथयेऽन्तःहित्वमनुवाह यद्येवमिति करोत्यादिक्रियाभिः करादेः नाप्याप्तुमिच्छा तत्र चिकीर्षतीत्यादेः द्विर्वचनप्रसंगः रूढित्वात् तदाह नैष इति चिकीर्षतीति चिकीर्षतीति च द्विर्वचने प्राप्तेऽपनेन प्रतीयते न तु स्वार्थमात्रं नाभिधेयावीप्सा ऽपि त्वाते वीप्सावाचिनो द्विर्वचन इति किं तर्हि प्रयोक्तुः धर्मोपाधावा योगान इति तदुक्तं प्रियस्य चिरागमनेन पीडितोपाकोप्युक्तो इति प्रतिपत्तिः वीप्सा क्व चेच्छतीति अत्र प्रयोक्तारूढता विवक्षिताः यदा पृथक्करणंरव्यपायुक्तानितरेतरयोगं प्राप्ता सर्वपिति क्रियया गुणेन

प॰

आप्नोतेरर्थं विप्रपूर्वात् इच्छायामर्थे सन् विधीयते यद्येवं चिकीर्षतीति तिहीर्षतीत्यत्रापि प्राप्नोति नैष दोषः नैवं विज्ञायते वीप्सायामभिधेयायामिति कथं तर्हि कर्तृविशेषणमेतत् वीप्सतीति वीप्सः वीप्सश्चेत्कर्ता भवति कः पुनर्वीप्सार्थः अनवयवाभिधानं वीप्सार्थः अनवयवेन द्रव्याणामभिधानमेव वीप्सार्थः अनवयवाभिधानं वीप्सार्थ इति चेज्जात्याख्यायां द्विर्वचनप्रसंगः अनवयवाभिधानं वीप्सार्थ इति चेज्जात्याख्यायां द्विर्वचनं प्राप्नोति ॥ ॥ श्रीः ॥ ॥ श्रीः ॥ ॥

तायुगपद्व्याप्नुवन् वाक्यं वक्ति तदा सर्वत्र स्वरूपस्य विशेषो द्विर्वचनेन द्योत्यते का पुनर्वीप्सार्थ इति अर्थः प्रयोजनमेवंभूतायावीप्सायाउपादाने किं प्रयोजनमिति प्रश्नः अनवयवाभिधानमिति साकल्येन द्रव्याणां क्रियागुणसंबंधप्रतिपादनं वीप्साफलमित्यर्थः जात्याख्यायामिति जातेः पदार्थत्वे साकल्येन द्रव्याणां प्रतिपत्तिर्यथा ब्राह्मणो न हंतव्य इति सर्वब्राह्मणहननप्रतिषेधः प्रतीयते ॥ ॥ ६७ ॥ ६७ ॥ ॥

पंकिता

नैकार्थत्वादिति यदि व्यक्तिव्यतिरिक्ता जातिः स्यात् भेदहेतवो व्यक्तय एव जातिर्भिन्नाभेदाभावाज्जातिल्लक्षणैकोऽर्थः तत्र प्रयोगः स्यात्
वयवेवीरितेः वीप्सितं प्रयोगार्थं नानात्वे एकत्वात् स्थानपतनयोः प्रतीयते तथा जातौ वीप्सायां सर्वे प्रागभावेन प्रतीयते तत्रोः नयवचाभिधा
नस्य भेदविषयत्वाज्जात्यभिधानेन तदभावाद्द्विर्वचनाभावः एकदेशेऽपि भिन्नत्वे शोभनत्वस्य कथं प्रयोगो नाम विशेषणं शोभनत्वेन प्रयोगे द्विर्वचना
द्यवयवाभिधानाभावाद्द्विर्वचनाभावः ग्रामो ग्रामो रमणीयः इत्युक्ते ग्रामग्रामगतरमणीयत्वप्रतीतिः तथा किञ्चने रम्यो रम्यः शोभनः
स्तु ... सर्वेषां सत्त्वेन प्रत्यक्षमवेतत्वप्रतीतिः सर्वेषां शोभनत्वे न तु सर्वेषां वीप्सायां पोतनाद्द्विर्वचनाभावः इत्यु

ग्रीहिर्यवश्चेति नवैकार्थत्वाज्जातेः न वा एष दोषः किं कारणम् एकार्थत्वाज्जातेः एकार्था हि जातिः एकमर्थं प्रत्याययिष्यामीति जाति
शब्दः प्रयुज्यते अनेकार्थाश्रयत्वाच्च वीप्सायाः अनेकार्थाश्रयत्वाच्च पुनर्वीप्सा अनेकार्थान् प्रत्याययिष्यामीति वीप्सा प्रयुज्यते एकार्थत्वा
ज्जातेः अनेकार्थाश्रयत्वाच्च वीप्सायाः जात्याख्यायां द्विर्वचनं न भविष्यति॥ ॥ ७ ॥ १३ ॥ ॥ १३ ॥ ॥ १३॥

सर्वेषामाख्यायामेकस्योभयोर्वा प्रतिपादने क्रमेणैव विग्रहयोर्द्वयोः कथं केवलं च तत्स्वाविप्रयोगाद्वीप्साभावो प्रयुक्तत्वे केवलं समस्तानां वीप्सासंभवान्मामयोभयोरप्यति
सर्वेषामाख्यायामेकस्योभयोरपि प्रत्यायने क्रमेण विग्रहयोर्द्वयोः कथं विशेष्यत्वं क्रियागुणाभ्यां युगपत्प्रयोक्तुमिच्छा वीप्सेति नानाभूतमर्थं युगपद्व्याप्तुमिच्छा वीप्सेत्यर्थः
द्विर्वचनं भवति तत्र कारीषु तत्र नानावाचिनाम् अधिकरणानां क्रियागुणाभ्यां युगपत्प्रयोक्तुमिच्छा वीप्सेति नानाभूतमर्थं द्रव्यलक्षणं येवादायु
वं भिन्नेऽपि प्रत्यभिज्ञायमानानि अभिधेयानि तेषां सह विवक्षिता न पृथक्संख्या युक्तानां सर्वेषां क्रियागुणयुक्तानां प्रयोक्तुः क्रियया गुणेन वा युगपत्
कालाख्यायामिच्छा सा वीप्सा तत्र नानावाचिशब्देन नानात्वस्य निरासः युगपद्ग्रहणेन क्रमविवक्षायां द्विर्वचनं नियुक्तमपि नास्मिन्पद्ये पंचदशः शोभनो
पंचदशः शोभन इति क्रमेण शोभनत्वप्रतिपादनेनैव द्वन्द्विशब्दा प्रयुक्तेनापि प्रयुज्यत इति वीप्साविषयत्वाद्द्विर्वचनं वीप्सायां नोच्यते॥ ॥
॥ ॥ ७ १७ ॥ ॥ १७ १७ ॥ ॥ १७ ॥ ॥

निवर्तकत्वाद्वेति नेदं द्विर्वचनस्य विधायकं किं तर्हि नानाशब्दानां द्विर्वचनाभावः इत्यशब्दानां तु पाक्षिकत्वे प्रयोगे प्राप्ते द्वयोरेव प्रयोगः प्रतिनियमः क्रियते नानेन द्वि-
ति यदुक्तं सर्वेषु नित्यार्थेषु तावत्सु पदेषु वक्तव्यम् सर्वस्येति एकोऽभिनिवर्तकत्वाद्विरूपसर्वादिग्रहणं कर्तव्यमित्यर्थः येषां तु सूत्रप्रयोगः प्राप्नोति तेषां द्विर्वचनेनाभिनिवृत्ते
तेन वाक्यवदेकपदस्यानेकार्थाभिधाने वा तेनैवाऽतिप्रसंगः अथ पर्यायैरनेकत्वादिषु विधायके तु कथमनवयवे द्विर्वचनाभावः उच्यते परे द्विर्वचनस्य तु सर्वतः

निवर्तकत्वाद्वा अथवा नानेन द्विर्वचनं निवर्त्यते किं तर्हि द्विर्वचनमनेन निवर्त्यते यावन्तोऽर्थास्तावतां शब्दानां प्रयोगः प्राप्नोति
तत्रानेन निवृत्तिः क्रियते नित्यवीप्सयोरर्थयोर्द्वौ शब्दौ प्रयोक्तव्यौ नानेको प्रयोक्तव्य इति सर्वपदग्रहणानर्थक्यं चा-
र्थाभिधाने द्विर्वचनविधानात् सर्वग्रहणं चानर्थकम् किं कारणं सर्वस्य हि द्विर्वचनेनार्थो गम्यते तेनावयवस्य पदग्रह-
णं चानर्थकं पदस्य हि द्विर्वचनेनार्थो गम्यते नापदस्य सगतिग्रहणं चानर्थकम् सगतिकस्य हि द्विर्वचनेनार्थो गम्यते
तेनागतिकस्य किं पुनरिदं वीप्सायां सर्वमभिधीयते आहोस्विदेकम् कश्चात्र विशेषः वीप्सायां सर्वाभिधाने वचनाप्रसिद्धिः वीप्सा-
यां सर्वाभिधाने वचनं न सिध्यति ग्रामो ग्रामः जनपदो जनपद इति॥

एतद्विधौ द्विशब्दः स्मृतः प्रत्यासत्तेः समुदायमेव संख्येयं प्रतिपादयतीति सर्वादेशः सिद्ध इति नार्थः सर्वग्रहणेन नित्युनीति अनन्वयाभिधान-
वीप्सार्थ इति यदुक्तं तन्नोपपद्यत इति प्रत्याख्यः ग्रामो ग्राम इत्येकवचनं प्रयते अपाकृत्य बहुवचनमन्त्रिक्रियाणिति प्रमाणापादेकत्वावसाः पार्थ इत्याह
समासविधायकस्य शब्दस्य च द्व्यर्थत्वं पद्येकशेषवाशब्दस्य द्व्यर्थत्वं द्व्यर्थत्वं वा कश्चात्र विशेषप्रकृतिः परिस्फुटीनेकत्वान्नावह नामर्थानां वीप्सायामभिधा-
नात्सर्वाभिधाने चाभिधाने वा नास्ति विशेष इति भावः वीप्सामिति सर्वे वृक्षमग्रान्ते नो च्छेतेत एकत्वविशिष्ट्विद्वित्वसंख्योपजननादेकवचने
ग्रा

[illegible]भिधाने सर्वद्रव्यगतिरिति यद्येकाभिधानमभ्युपगम्यते तदा सर्वद्रव्यगतिं न प्राप्नोति [illegible]कृतं तर्हीति परिगृहीतैकत्वस्य सर्वाभिधानमित्यर्थः [illegible]
र्थ इति निर्ज्ञातसंख्यस्यार्थस्य वाचकस्य प्रयोगात् अर्थः उभयोः कालेन तु सत्यपि बहुत्वे प्राप्तिर्नास्ति एकत्वाभावाद् बहुवचनाभावोऽपि स्यादपत्ये मृगो धावतीति दर्शनात्
यापेक्षे सत्यपि कर्मत्वे द्वितीयाभावः [illegible]चेत्तर्हीति सुबन्तत्वात् समस्यते इति प्रतिषेधात् [illegible]पीति न हि सत्तु ध्वेरिति तु न लोपाद्विषयमेव ज्ञापकं मन्यते [illegible]
[illegible]हेति । सर्वमप्यातिपदिकत्वाद् बहुवचनाभाव इदानीमन्यथोच्यते संख्यान्तरेण नाविष्टस्य प्रतिपत्ते बहुत्वे तस्य वाचकं प्रातिपदिकं बहुवचनमुत्पन्नं

यह वक्तव्योऽर्थस्तत्र बहुषु बहुवचनमिति बहुवचनं प्राप्नोति अकृतं तर्ह्येकं एकाभिधाने सर्वद्रव्यगतिः एकाभिधाने सर्वद्रव्यगतिर्न सि
ध्यति । अकृतं तर्हि सर्वाभिधानम् न तु चोक्तं सर्वाभिधाने वचनाप्रसिद्धिरिति । न वा पदार्थत्वात् । नैष दोषः किं कारणं पदार्थत्वात् । प
दस्यार्थो वीप्सा । सुबन्तं च पदम् । आप प्रातिपदिका[त्] स्वादिस्वार्थे पुत्राद्यो विधीयन्ते न चैतत्प्रातिपदिकम् यत्र हि प्रातिपदिकं द्रव्यद्
वस्तीति इति । एतदपि प्रत्यपलक्षणम् सुबन्तं तेन च प्रातिपदिकं अपरस्माह नु वा पदार्थत्वात् नैष दोषः किं कारणं पदार्थत्वात् । प
दस्यार्थो वीप्सा । सुबन्तं च पदम् । द्याप प्रातिपदिकात् स्वाद्यः स्वार्थे पुत्राद्यो विधीयन्ते न चैतत्प्रातिपदिकम् यत्र हि प्रातिपदिकं
द्रव्यतद्द्रव्यात् सर्वमिति ॥ ॥ [illegible]

[illegible]न्वीप्सायां नु परिगृह्यते एकत्वनामर्थानां बहुलोपजनादन्तरात् ततः एकवचनमुत्पन्नमिति स्वादिश्रुत्येकत्वार्थत्वात् पुनरप्रवृत्तिः ततो न चैतत्प्राति
पदिकमित्यप्राप्तमर्थः संख्यान्तरेणाविष्टं प्रातिपदिकमत्र नास्तीति [illegible]हीति स्वार्थाभावात् स्वभावतो निवृत्तस्य प्रत्ययस्य लोपविधानद्वारेणान्यतु
ल्यात्तेरेव प्रत्ययलक्षणाख्यान्वाख्यापनत इत्येकत्वानाविष्टमिति प्रातिपदिकमिति भावः ॥ ॥ १ २ ॥ ॥ २ ३ ॥ १४ ॥

ख्र·

दमीति प्रत्ययेन लक्षणं परस्य तस्य प्रत्ययलक्षणमेकत्वं तेन सुबंतमेतदेकत्वाविष्टमर्थं प्रतिपादयतीति निरस्तोऽतिशयस्य प्रकृतिर्विकल्पकृत्समर्थं प्रतिपादयति य
थाऽज्ञातलक्षेत्रिनास्येकत्वस्याप्रतीतिः एकैकमपि यत्र प्रत्यापित्वबुद्धीहि नान्यत्रातिशयपदिकत्वे यदि लौकिकत्वस्यार्थस्य दीप्तप्रयोगादेतान्यत्र ततोऽत्र नेति
। बहुत्वप्रतीतत्स्मृत्वा हि रूपलादृश्यवचनाभावः एवमेवार्थं संकेतकस्य प्रत्याप्तिनिर्दिश्यो ग्राम। आपाद्येति क्रियापि पचतेनपाकरत्वानपोरत्र समुदायप्रतिके
शिरा दुः अन्येतु तिष्ठतीति शाश्वतमाहुः तिष्ठति देवदत्तेप शुदन्तः पचंतामपेक्षया पचतितरामित्यर्थः आसेवातिशयस्येति पदमेते त्रयोऽर्थाः तथापि

दी २

एतदपि प्रत्ययलक्षणेन सुबंतं प्रत्याप्तिपदिकम् अथेह कथं भवितव्यम् पचतिपचतितरां तिष्ठति आहोस्वित् पचतितरां पचतितरां तिष्ठ
तीति पचतिपचतितरां तिष्ठतीति भवितव्यम् कथम् द्विर्वचनं क्रियतामातिशायिक इति द्विर्वचनं भविष्यतीति प्रतिषेधेन इहापि तर्ह्या य
२ तिशायिकाद्द्विर्वचनं स्यात् आ तरमा तरमानयेति अत्र त्वयं विशेषः अंतरंग आतिशायिकः कोऽन्तरंगता स्याप्रत्ययप्रातिपदिकाद्याति
शायिकः पदस्य द्विर्वचनमातिशायिकोऽपि नांतरंगः कथम् समर्थात्तद्धितोत्पत्तेः सामर्थ्यं च सुबंतेन अथवा स्वार्थिका आति
शायिको विधीयते न चांतरेण प्रातिपदिकं स्वार्थमित्यते एवं तर्हि द्वावर्थौ वृत्त्वोर्नित्यवीप्सेवातिशयश्च न चैकस्य प्रत्ययो युगपदनेक
मर्थं युगपदुक्तं समर्थो भवतीत्येतदस्य प्रयोगार्थाधीनं भवति ॥ ॥

प्रयोगभेदाश्रयेणेन द्वंद्वं तिरः तेषु नित्यतातिशयो द्वावर्थौ सुबंतेषु वीप्सातिशयौ न चैकस्येति यद्यपि द्वंद्वस्यादौ युगपदनेकार्थाभिधानमस्ति रा
तथापि प्रकृतार्थविवक्षयेन दृश्यते नित्यतातिशययोर्वीप्सातिशययोश्च निमित्तभेदाद्युगपदभिधानासंभवः प्रयोगार्थाधीनमिति नन्वध्युत्पाद
ानत्वविधानात्कथं केवलस्याधीनत्वं स्यप्रयोगः अत्र हस्तिनाहस्तिजसद्गुणाधीनादयस्सदोषाः इतशब्देनाधिक्यस्याव्ययीभावः पगपत्र
ताप्रतिपादनपरः ॥ ॥ ५ ५ ॥ ॥ ५ ५ ॥ ॥ २ २ ॥ ॥ २ २ ॥ ॥

पा कृ   प्र ष्वताभा०   पा

र्मविकल्पविधिरिति । क्रियाप्रकर्षः प्रतियोग्यपेक्षो वर्जितिंगशक्तित्वं नरंगयोनः पुत्रं पर्वनिवर्तते इत्यादावपमानयेतिप्रकर्षपुरुषाणवाध्यानयनक्रियाया
मुपपदुत्पन्न इति लक्षणकर्माण्वनीपदान्तेर्ककृतद्विर्वचनात् तथापिसत्यामुन्नतमानपेतिभाव्यं ततश्च प्रकर्षार्थमाभ्येत तद्वीप्सातस्मात् पाकृप्रक
र्षानिवर्तनेतततोनीपेतिपदार्थं प्रसिद्धम् । पर्यवर्जने । परित्रिगर्तेभ्यमिति त्रिगर्तान्वर्जयित्वापरोदेवइतिवर्जनक्रियाकृतोवध्ये त्रिगर्तानां संबंधइतिपक्षेः सन्नि
धानेवाक्यवत्समासेः इत्यर्थापत्तइतिद्विर्वचनप्रसंगः कस्मांहिसमासइति । नहत्वार्थाइत्रिगर्तेतिसमाहार्थर्वपमानोपसर्जनेवर्जनेवर्तते अवय

एतस्मिन्नपि विषये कर्मप्रवचनीये कृते विकल्पविधिरयं त्ततरागतिर्भवति इहतावत्त्वचतिपद्यतितरां तिष्ठती प्रसक्ततराग्निपत्रिरस्मुत्का
नितराम्पत्रऽच्यते इह इदानीमाध्वतमाध्वतमानदेसैवापमतताग्गतिः पदतिशयमुकुलादीप्तद्विर्वचनमुच्यते पर्यवर्जने । परेरसमा
सेपरेरसमासइतिवक्तव्यम् इहमाभूत् परित्रिगर्तंवृष्टोदेवः तत्राहइदंवक्तव्यम् नवक्तव्यम् पर्यवर्जनइत्येवसिद्धंपरेर्वर्जनइत्युच्यते न
चात्रपरिर्वर्जनेवर्तते । कस्मांहिसमासः परिर्वर्जनेवावचनम् परेर्वर्जनेवेतिवक्तव्यंपरित्रिगर्तेभ्योवृष्टोदेवः परिपरित्रिगर्तेभ्योवृष्टो
देवः वाक्यादेशानंवितनासेयासमतिकोपकुत्सनभर्त्सनेषु असूयाकुत्सनयोः कोपभर्त्सनयोस्मेकार्थत्वात्तयस्तु निर्देशानर्थ
क्यम् असूयाकुत्सनमित्येकोर्थः कोपभर्त्सनमित्येकोर्थः ॥   ॥ १२ ॥   ॥ २२ ॥   ॥   ८ ॥

त्वनर्थकोयत्नप्यनहत्वार्थायत्रिरितिपद्यस्तदावाक्येकेवलेवर्जनेपरिर्वर्तनइतिसिद्धोद्विर्वचनाभावः अत्रपक्षेनचात्रपरिर्वर्जनेवर्तत इत्यसाम
र्थः शुद्धवर्जनेनवर्तते त्वनपेव्वर्थः परिः समासेत्वन्यावाक्येशुद्धवर्जनविषयः कस्मांहिसमासइति । समासमनिषेधात्तपरित्रिवसमासः समासवि
षयः अन्यएवपरिः र्धयर्थस्त्वर्थः वाक्येनित्याद्विर्वचनप्रसंगादाह परेरिति । वाक्ये । असूयाकुत्सनयोरिति यद्यप्यसूयादयः परस्परस्माद्भिन्ना
स्थापिकार्यकारणाभावेनेकविषयत्वमेकार्थत्वं ज्ञेयं ॥ ॥

न्या· तमेवकार्यकारणभावंदर्शयति नन्वत्रनसम्प्रदानमिति तत्रक्रुध्यतेनभर्त्सनाभावेः प्यसूयाकोपस्त्वभवन्नोनतुकोपासूयाभावेभर्त्सनंक्रुध्यनेइतिकोपाक्रुध्यजे
द्दिवेतदंविधीयमानंभर्त्सनेनक्रुध्यनेयोरपितस्यद्रव्यादिभिरतीतिक्रुध्यनभर्त्सीनयहरणमनर्थकंभवतीत्यर्थः नन्वेति। कोपमन्तरेणादिभर्त्सीतव्यक्रुध्य
तइत्यादिवेयंद्विर्वचनमित्यर्थः च्यत्राप्यमित्रिकोपइतिदर्शयति अन्तरति पयकुपिताभर्त्सयेरन्गुरवोनैवदारकाणोश्योविभिपुरिंतिकोपंप्रदर्श
यंतोभर्त्सयंतेततः सर्वत्रभर्त्सनेकोपस्यद्रव्यादस्यभर्त्सनग्रहणंनकर्तव्यंक्रुध्यनभर्त्सनयहरणमसमर्थनापाह सामर्थ्यमिति गुरवोहिहितैषि
णारक्रुध्यंतोभर्त्सयन्तिनंकुर्वन्तिभर्त्स्यमानात्मकुपितात्मनिपातितान्विनाप्यसूयासाकुध्यंकुर्वन्तीतिद्रव्यकृतयोः निर्देशः सूत्रकोरागविहितः स
च्यसूयाक्रुध्यनयोः कोपभर्त्सनयोश्चैकार्थत्वात्तस्यस्कनिर्देशोनर्थकः नप्यनसूपनक्रुध्यपतिनवाप्यकुपितोभर्त्सयते ननुच
भोः च्यकुपिताच्यपिदृश्यंतेदारकान्भर्त्सयमानाः च्यतेनतत्तोतोद्वारीएकृतिंकुर्वन्तिपाकुपितस्यभवतीति। एवंतर्हिह सामर्थ्यैः
पाणिभिर्घ्नंतिगुरवोनविधोहितैः लालनानामुपिणोरोषाद्यारनाम्नुणिगुणाः एकंबहुव्रीहिवत्। इहकस्मान्नबहुव्रीहिव
द्भावोनभवतिएकइति एकस्यद्विर्वचनमसंबंधेनवबहुव्रीहिवद्भावउच्यते नचात्रद्विर्वचनंपश्यामः एकस्यद्विर्वचनसंबंधेनेति
वेदर्थीनिर्देशः एकस्यद्विर्वचनसंबंधेनेतिवेदर्थीनिर्देशः कर्तव्यः॥
इत्युद्दिना। एकं॥ एककस्मादिति केवलोबहुव्रीहिवद्भावो नेनविधीयते। निर्दिष्टविषयइतिमत्वाप्रश्नः किंपुनरत्रानिष्टंप्राप्तताकुतेः
तिनुसुकिंवबहुव्रीहिवद्भावाद्यरः सुब्लुक्तिष्यतिसमासग्रहणंवनिश्चमार्थंनतुविध्यर्थमितिपुंस्यपोमत्वादेकः। स्वस्पाश्चानिपदिकत्वान्नैवच
सुलुकप्राप्नोतिएवंतर्हिद्वन्द्वादिकप्रदर्शिता। इतरेतराहरणमेकोनिष्यत्रद्विपुंवद्भावः प्राप्नोति। एकस्येति। इहस्पानिकार्ये द्विर्वचनसहविधा
नेनविधीयमानोबहुव्रीहिवद्भावस्तदभावेनभवतिद्विर्वचनमपश्येनविधीयमानमत्रप्राप्नोतीतिमत्वाह एकस्येति॥ ॥ ॥

नञेति बीप्साद्यर्थः स्वरितत्वप्रतिज्ञानात्स्वरितेनेत्यत्र सर्वथैवानिर्दिष्टत्वात् कांस्यपात्र्यभावात्समकालं वंशमनत्रुम् येदेवाधिकृते सत्यपि सुंभवेवाधनं भवती
ति भाष्याद्विसाविति प्रविषयानेन बहुव्रीहिवद्भावेन द्विर्वचनस्य बाधा प्रसंगात् अत्र नेते बीभत्सुं विधीयते नञेति किं बहुव्रीहौ टहेसर्वकार्यमतिदिश्यते
अथ यत्किंचिदेवेति प्रश्नः एकैकमिति । सुबंतस्य समुदायस्य बहुव्रीहिवद्भावात्तु सुपोऽलुकि कृते पुनर्बहुव्रीहिवद्भावादेव सुसुपतिः नञेति । अस्मत्ते गु
णाद्विर्वचनबहुव्रीहिवद्भावौ एकैकस्य चतुष्पदवद्भावे विशेषाभावात् अवग्रहेत्वपि विशेषो । तस्मिन्नपात्र नित्यामेडिताएकैकपरस्य इत्यव्यस्तकारणात् आ
मेव्याधेन स्वरस्तु रामोहरणानित्यनुत्सुत् सुप्रति आबाधे बेति द्विर्वचनं न कोलेति सुसु त्राम्रतीत्येवमादिवा क्येव कर्तुत्रात् हृतः अपुनश्च सुभ्यामित्यनोद
द्विर्वचनस्य विद्यत्वकस्मान्न भवति तस्माद्वाव्यं अस्मिन् चेत्येदेशवतीय बहुव्रीहिवद्बोति नवावीप्साधिकारात् नवावकत्वं किंकारणम् बी
प्साधिकारात् नित्यवीप्सयोरिति वर्तते अथ बहुव्रीहिवत्त्वे किंप्रयोजनम् बहुव्रीहिवत्त्वे प्रयोजनं सुब्लोपपुंवद्भावौ सुब्लोपः एकै
कपुंवद्भावः प्रत्ययातास्वरः सर्वनामस्वरसमासांतेषु दोषः सर्वनामस्वरसमासांतेषु दोषो भवति सर्वनामविधौ दोषो भवति एकैक
स्मै नवबहुव्रीहाविति प्रतिषेधः प्राप्नोति । सर्वनामस्वर नञ्सुसु नञ्सुभ्यामित्येषस्वरः प्राप्नोति । स्वरः समासांतः ॥ ॥
नञेप्राप्तिमतिके नञ्स्वरे णाभावं अत्र द्विवत्त्वात् स्वरः प्राप्नुवंति समासांतो रात्वं पर्वपद्यक्षतिस्वरेण न ञ्सुभ्यामित्यंतोदात्तत्वमा[illegible]दिताबुद
त्तत्वं वतत्व कार्यातिदेशेनेनिवर्तितान्यमात्मापि भोदात्तत्वे नपयावन्नञ्सुभ्यामित्यस्य समासप्रहरणानु वृत्यानतिदेशात् प्रवर्तितस्वं पूर्वपदप्र
कृतिस्वरस्यापीति समासांतोदात्तत्वप्रसंगः उच्यते नञ्सुभ्यामित्यत्रैव नञ्समासग्रहणा सिद्धावेलौकिकन्यायेन समासग्रहणमनुवर्तनेन
तु बहुव्रीहौ प्रकृत्येत्यत्रातेन पूर्वपदप्रकृतिस्वरोतिदिश्यमानत्वात् समासांतोदात्तत्वं बाध्यते ॥ ॥ २ ३ ३ ॥ ॥ ॥ ५१॥
३४ इदमेवकार्यत्वं विधायकमिति पक्षवादाद्येऽनुदात्तत्वमनेन बाध्यते शाब्द्यातिदेशोपि रूपस्य स्थानाश्रयस्यातिदेशे ४

स्य मे

कादीति समासमाश्रादिद्वीपमानेन बहुव्रीहेरधिकारो नारकाणेन बहुव्रीहिवद्भावात्प्राप्नोति उक्तं तत्रैवेति त्रिभाष्यादिकृत्समासस्तत्रैव बहुव्रीहावधि
मत्त्वबहुव्रीहिरिव ग्रहणानुवर्तनात् बहुव्रीहि [illegible] मुख्यस्यैवाभिधाने शास्त्रनियमादिति तदिरिशास्त्रप्रवर्तने समासान्तयोरिति सूत्रव्याख्याने
भाष्ये नैवाख्यायते समासान्ता इत्यत्र समासा चतुर्द्विपमादित्यतः समासग्रहणमनुवर्तते तेन मुख्यसमासपरिग्रहादिति द्वन्द्वसमासान्ताप्रसङ्गः
समासमात्रस्य समासग्रहणेन विशेषणादत्र बहुव्रीहेर्विशेषणाभेन बहुव्रीहिं विशेषयिष्याम इत्येतच्छाष्यमुपपद्यते अन्येत्वाहुः बहुव्री
हौ संख्येये डजबहुगणादित्यतः ... बहुव्रीहिग्रहणं समासा चतुर्द्विपमादित्यतः समासग्रहणं च संबन्धानुरूपस्थानेनैर्योगे:
... पूः ... यथामानद्वन्द्विसमासान्तः प्राप्नोति सर्वनामविधौ तावत्प्रदोषः उक्तं तत्रैव बहुव्रीहिग्रहणस्य प्रयोजन
न बहुव्रीहिरेव यो बहुव्रीहिस्तत्र प्रतिषेधो यथा स्यात् बहुव्रीहिवद्भावेन यो बहुव्रीहिस्तत्र माभूदिति स्वरसमासान्तयोरपि ग्रहणस
मासग्रहणमनुवर्तते तेन बहुव्रीहिं विशेषयिष्यामः समासो यो बहुव्रीहिरिति कर्मधारयवद्भावेषु कर्मधारयत्वे कार्यनिष्प्रयोजना
नि कर्मधारयत्वे प्रयोजनं सुब्लोपपुंवद्भावान्तोदात्तत्वानि सुब्लोपः पटुपटुः पुंवद्भावः पटुपट्वी अन्तोदात्तत्वम् पटुपटुः ...
मसंबन्धमपरस्थानत्वमनुवर्तते तस्य भपञ्चावयवभेदेन संबध्यते तेन ... समासात् [illegible]। गुणवचनस्येति किमर्थम् ॥ ॥
...प्रत्ययो भवति बहुव्रीहेरेव समासादेव नेत्यतिदेशादित्यर्थः संपद्यते अथ ... बहुव्रीहिवद्भावात्सुब्लोपः कस्मान्न भवति ... समासस्य
तः समासग्रहणेन संबन्धानुरूपस्य पुंवद्भावस्य विशेषणस्यालोपस्यानुवर्तते इत्यदोषः कर्म। कालकृत ... कोपधायाः ... प्रतिषेधा
त पुंवद्भावो बहुव्रीहिवद्भावेन न सिध्यति सर्वपदप्रकृतिस्वरश्च प्राप्नोतीति कर्मधारयवद्भावाधिकारः ... गुणवचनस्य गुणवचनस्येति
किमर्थमिति त्रिपमाणे ... गुणवचनग्रहणे निश्चयस्य गतिमम्मः ७ ॥ ... ॥ ७ ॥ ॥ ॥

अग्निर्माणवक इति अग्निशब्दोऽत्र द्रष्टव्यः सोऽपि मितिसादृश्यनिमित्तादभेदोपचारान्माणवके वर्तत इति द्वयोरेकसंबन्धसंबन्धप्रत्ययविद्युत्वच न इति गुणवा
चित्वाभावान्न द्विरुच्यते एवं गौर्वाहीक इति गोशब्दः सास्नादिमति वर्तित्वात्सर्ववाहीके वर्तते प्रकारोऽस्य सर्वेषामिति अग्निशब्दः श्रितान्तैः स्वापन
गावके प्रतिपादयितुं प्रयुज्यत इति गुणशब्दः एवं गोशब्दः सास्नादिमद्गतजात्यप्रतिपादनाय वाहीके प्रयुज्यते गुणगुणिनोश्चात्र विषये मितिसाम्भे
दोपचारादेव निबंधनं प्रयोगस्य भावः सिद्ध इति (द्वैवं च नु स्यप्रकृतिः स्थानापतिन सर्वो विशेष्यते न तु प्रकारः तत्र सर्वस्य गुणवचनत्वाद्व्यभिचारणभा
वत्रद्वहणाद्गुणवचनोऽपि शब्दो निर्ज्ञातस्वार्थस्य सामर्थ्यात्स्वेह भवत इत्यर्थः ननु वक्ष्यते तर्हि विशेषस्य प्राक्प्रकारयोगो गुणवचन इति ए

अग्निर्माणवको गौर्वाहीक इति प्रकारे सर्वेषां गुणवचनत्वात्सर्वप्रसंगः प्रकारे सर्वेषां गुणवचनत्वात्सर्वप्रसंगः सर्वे हि शब्दाः प्रकारे
वर्तमानाः गुणवचनाः संपद्यन्ते तेनेहापि प्राप्नोति अग्निर्माणवकः गौर्वाहीक इति ॥ सिद्धं तु प्रकृत्यर्थविशेषणत्वात् सिद्धमेतत्कथं
यत्र प्रकृत्यर्थविशेषणत्वात् प्रकृत्यर्थो विशेष्यते नैवं विज्ञायते प्रकारे गुणवचनस्येति कथं तर्हि गुणवचनस्य शब्दस्य द्वे भवतः प्रका
रे वर्तमानस्येति अथवा प्रकारे गुणवचनस्येत्युच्यते सर्वश्च शब्दः प्रकारे वर्तमानो गुणवचनः संपद्यते तत्र प्रकर्षीभूतविशेषस्य वृत्तिः हि
धीयोगो गुणवचन इति कस्य साधीयः प्रकारे वर्तमानस्य प्रकारात् अथवा प्रकारे गुणवचनस्येत्युच्यते सर्वश्च शब्दः प्रकारे वर्तमानो
गुणवचनः संपद्यते तत्रैवं विज्ञास्यामः प्राक्प्रकारयोगो गुणवचन

कोः नयो रथोर्भेदः उच्यते एतत्प्रतिपादनमात्रं कृतं सिद्धं त्विति तत्र तु पर्यालोचयते तत्रप्रकर्षीभूतविशेषेति सामर्थ्याद्गुणवचनत्वेन च गुणवचनस्य न
हणं प्रकर्षभतिपत्त्यर्थमुपात्तमित्यर्थः प्राक्प्रकारादिति गुणवचनग्रहणसामर्थ्यादेव वस्तुविशेषः परिगृह्यते एवं च साहचर्यं प्रकर्षस्या
श्रीयते न तु भेदः पटुपटुरिति गुणके पटुरित्यादौ प्रतीयते प्रकारवचने ज्ञानी परिम्लानसादृश्यं प्रकारः केषांचिदिष्यते न गस्यते येषां तु भेदः प्रकारः
स्याचके विशदः गुणोपसर्जनद्रव्यवाचिनो । द्विर्वचने भवति शुक्लः शुक्लः पट इति । गुणमात्रवाचिनो विशुक्लं शुक्लं रूपमिति अन्ये तु
एवं विशिष्टं द्रव्यवाचितत्त्वं बाह्यैर्वचनं मन्यते ॥

मूलमित्सूत्र इति अग्रमध्यमूलानित्रयो भागाः तत्रैकमेव मुख्यमग्रमूलं वान्येषां तु भागानामपेक्षया मूलत्वं अग्रमूलत्वव्यपदेशः अथ पः सन्निवेशापेक्षोऽग्र
व्यपदेशः उपरिसन्निवेशापेक्षा मूलत्वव्यपदेशः नेकस्यैवं भागानां स्तोकं भूयस्त्वं वार्थि तर्हि पर्यायानुपूर्वोपतेस्तोकं लंपर्यायेवयोस्तोपवय इतिवी
प्सायामभावः अर्थइति स्वार्थइति स्वार्थपृथग्भूतमपर्यायेतरभावप्रदर्शनार्थम् अस्मात्कार्षापणादिति अनेकमाषसमुदायः कार्षापणस्तत्र
वैनाधारानाक्रियपानत्याप्येते किंतर्हि द्वावेवेतिवीप्साभावः भिन्नार्थत्वाञ्च्यानेन द्विर्वचनेनेकशोपीनबाध्यते इहभवद्भ्यां माषौ देहीत्युक्ते एकै
कं देहीत्यर्थो न गम्यते माषं माषं देहीतितत्रैकैकदानप्रतीतिः देहीति माषं माषौ माषान देहीत्यस्यार्थस्य वदर्थीनपर्यमितत माषद्वा
भ्यानुपूर्व्येदेहि भवत इति वक्तव्यम् मूलेमूलेस्थूलाः अग्रेअग्रेसूक्ष्माः स्वार्थे वधार्यमाणेनेकस्मिन्नर्थे वधार्यमा
णे नैकस्मिन्भवत इति वक्तव्यम् अस्मात्कार्षापणादिहभवद्भ्यां माषं माषं देहि अवधार्यमाण इति किमर्थम् अस्मा
त्कार्षापणादिहभवद्भ्यां माषं देहि द्वौ देहि त्रीन्देहि अनेकस्मिन्निति किमर्थं अस्मात्कार्षापणादिहभवद्भ्यां माषं देहि मा
षमेव देहि किंपुनः कारणं न सिध्यति अनवयवाभिधानेवीप्सार्थस्तूच्यते अनवयवाभिधानं वा तत्र गम्यते अतश्चाव
यवाभिधानम् योऽसावुच्यते अस्मात्कार्षापणादिहभवद्भ्यां माषं माषं देहीति माषं माषमसौ दत्त्वान्यं पृच्छति किमनेनाक्रि
यतामिति यः पुनरुच्यते एकं कार्षापणमिहभवद्भ्यां माषं माषं देहीति मा
पूर्व सहि द्विर्वचनाभावः प्रदर्शितः तत्र यथेष्टं देहीत्यस्या
र्थस्य प्रदर्शनादवधारणाभावः माषमेव देहीति अवधारणमत्रास्तीति प्रतिपादयति किंपुनरिति यथा द्वावेव माषौ नित्तीतिपदादानक्रि
यायां व्याप्येते तदामाषं माषं देहीति वीप्सायां द्विर्वचनं भवतीत्येवमनेकमाषसमुदायादपि कार्षापणान् द्वयोरस्तिदानक्रियया व्याप्तिरिति
ति द्विर्वचनमिति भावः इतरस्त्वाह अनवयवाभिधानमिति एवं मन्यते वीप्सायां प्राप्ते हितस्यार्थस्यानेकस्याविद्यमानत्वमस्तीति तु वर्जनम्
स्तीति वीप्साया अभावः एकं कार्षापणं मतिः अत्र वीप्सायां द्विर्वचनमिति निःशेषमाषदानावगमः॥ १२

चापल इति आशुप्रतिपादनं चापलम् अहिरहिरिति यद्यद्येनं न शेषयामि तदा हन्यात् एवायम् हिनस्तीति त्वरातिशयप्रतिपादनाय वा
क्यप्रयोगः नचावश्यमिति एवं च द्युवत्तातेन नेदं वाक्यत्रीयं द्विर्वचनं किं तर्हि परमन्यासेनाणानेकुलन्तं त्रेप प्रयोगः एतदुक्तं भवति एवं चाहि
रहिरिति सापेक्षिता तु देशान्तरत्वाभावात् प्रथमाम् एवो भवतीत्याहुः क्रियासमभिहार इति लोट्तस्यैव द्विर्वचनेन यङ् तस्य लोटः समुच्चये वि
धानात् क्रियासमभिहारे भिन्नवाक्यत्वात् केवलस्य सामर्थ्याभावाद्य तु क्रियासमभिहारविषय एवेति तयोरनेनैव पक्षे सामर्थ्यान्वयेन
नैव द्विर्वचनम् आभीक्ष्ण्य इति ननु चाभीक्ष्ण्यं नित्यमेतेनैव नित्यवीप्सयोरिति द्विर्वचनेनेत्यत्र पुनः क्रियापौनःपुन्यमाभीक्ष्ण्यं तत्र द्वि
भ्रूः भुक्त्वा भुक्त्वा व्रजति भुक्तं समासे क्रियाविच्छेदे पुनर्भुक्ते पुनर्व्रजतीति क्रियावृत्तिः प्रतीयते नित्यता क्रियापौनःपुन्याविच्छेदोऽपि यथा जीवति जीवतीत्यु

चापले द्वे भवत इति वक्तव्यम् अहिरहि बुध्यस्व बुध्यस्व न चावश्यं द्वे एव पाठसङ्ख्या हि । यावद्भिः शब्दैः सोऽर्थः प्रतीयते तावन्तः प्रयोक्त-
व्याः अहिरहिरहिर्बुध्यस्व बुध्यस्वेति क्रियासमभिहारे क्रियासमभिहारे द्वे भवत इति वक्तव्यम् स भवान् लुनीहि लुनीही ति
त्येवायं लुनाति पुनीहि पुनीहीत्येवायं पुनाति आभीक्ष्ण्ये द्वे भवत इति वक्तव्यम् भुक्त्वा भुक्त्वा व्रजतीति ॥ ~ ॥ ~ ॥

के जीवत्येवायमिति प्रतीयते न त्वावृत्तिः तस्य सो नाविच्छेदाद्धियते न त्वाग्जीवति जीवनमेव तु दीर्घमविच्छिन्नं प्रतीयते एतदुक्तं भाष्ये
तयाभीक्ष्ण्येवर्तते इति नित्यशब्दस्यापि विषयोपलक्षणार्थं आभीक्ष्ण्यविषयो यो नित्यशब्दस्तस्य ग्रहणमित्यर्थः तथा च वृत्तिकाराश्चाहुः पौ
क्रियोक्ती प्राधान्येनानुपरमच्चाव्येतिनित्यम् अन्ये त्वाहुः भुक्त्वा भुक्त्वा व्रजतीत्यादौ क्त्वाणमुलन्तस्य द्विर्वचनेमाभीक्ष्णितिङन्तस्य वतत्राभीक्ष्ण्य
शब्दनेनयो विहितस्तदन्तस्य यथा स्यात् तिङन्तस्य मा भूदिति नियमार्थमिदम् अन्ये तु यस्य येनाभीक्ष्ण्यस्य द्योतनादप्राप्तं द्विर्वचनं विधीय
धीयत इत्याहुः अथ क्रियासमभिहारे द्वे भवत इति सिद्धे आभीक्ष्ण्ये द्वे भवत इति किमर्थमुच्यते क्रियासमभिहारस्य शब्दनेनयो विधीयते नन्दं
सैव द्विर्वचनमिति कश्चित् द्विः प्रसिद्धिरिति वाक्यद्वयोपन्यासः ॥

शवीति विषयसप्तमीयं तेनानुत्सृष्ट एव शब्दे कृते दिल्लोपस्य परदिस्वाद्वे द्विर्वचने ततो ऽव्यक्तानुकरणादिति डाच् ततष्टिलोपः ततो नित्यमा
म्रेडिते डाचीति पररूपत्वम् केचित्तु पररूपविधानमव्यक्तस्य डाचीति परस्मिन्यामपि टिलोपात् प्राक् द्विर्वचनमिच्छन्त्यर्थस्य ज्ञापकमाहुः न
द्वयुक्तम् पतत्पटादिः क्रमात् टिलोपस्याप्यवद्युत्पस्य संभवात्तेस्मात् डाचीति विषयसप्तम्येवाश्रयणीयाश्रयोगदर्शनं बुद्ध्या व्यक्तानुकरणात्
डाचीदं द्विर्वचनेनानुत्सृष्टां नानिर्दिष्टमिति द्वितायां करोतीत्यादौ द्विर्वचनाभावः केचित्तु नित्यमाम्रेडिते डाचीति पररूपमेवाव्यक्तानुकरणात् द्वि
र्वचनमनुमापयतीत्याहुः पदानुपेरूपमव्यक्तानुकरणाद्दती तिप्रत्याख्यापतेतदा द्विर्वचनेव्यक्तेम्येन बहुलमयहणमत्राप्येए आपतेतेना द्विती
यां करोतीत्यादौ द्विर्वचनाभावो डाचीति परस्मिन्यामपि तत्वादौ टिलोपान्तरेषु न सिध्यति पूर्वप्रथमयोरिति केचित्तु डाचीति

भोजंभोजं व्रजति शंसवद्भवत इति वक्तव्यम् परपराद्यति प्रथमप्रायति शारतरायति पूर्वप्रथमयोरर्थातिशयविवक्षा
याम् पूर्वप्रथमयोरर्थातिशयविवक्षायां द्वे भवत इति वक्तव्यम् पूर्वंपूर्वंपुष्पंति प्रथमंप्रथमंपच्यंते उत्तरोत्तमयोः समसं
प्रधारणायां स्त्रीनिगदे भावे उत्तरोत्तमयोः समसंप्रधारणायां स्त्रीनिगदे भावे द्वे भवत इति वक्तव्यम् उभाविमावाव्यौ कतराकतरा

तेपदंतित्यन्येत्वर्थातिशयविवक्षायामिति निमित्तार्थत्वात् द्विर्वचनेनातिशयादिकोनवाध्यत इत्याहुः तथा || तपो ... ध्यता ||
हि पूर्वंतरभेजेतेऽस्तु केचित्कामामाध्यक्रियांतरापेक्षंभोजनं पूर्वत्वं मध्यभोक्तं तरसाध्यभोजनायेदमिति वृंदेहः एवं पूर्वतरंपुष्प्यतीत्ययमप्य
र्थोगम्यते नतावदयं किमूलफलितेभ्यो देवपुष्प्यतीति पूर्वंपूर्वंपुष्प्यन्तस्य सानुपुष्पितत्वम्यः अन्येभ्यः पूर्वंपुष्प्यतीत्यर्थः प्रतीपते नतारा
द्यादि विवक्षायामित्युच्यते न्याद्येरादि विवक्षायामाडेवीति शब्दविवक्षायां द्विर्वचनमित्यर्थः उत्तरोत्तमयोरिति उत्तरोत्तमौ तस हे भवतः ल्या
पत्यादिनाप्रमेनतुल्येनगुणेनसंप्रधारणायांविषये तथाहि उभाविमावाव्यावितिकेचिन्नेकप्रकारार्थत्वसंभवात्यातिपत्तिकिंस्तनमनूपमप
त्वमितिसंदिहानः पृच्छति कतरा कतराऽनयोराध्यतेति स्वार्थेचैतद्विर्वचनम् स्त्रीनिगदो भावः स्त्रीलिङ्गशब्दाभिधेयोभूतिः आढ्यंसंप

मानिस्यपा

कर्मव्यतीहार इति क्रियाव्यतिहार उच्यते तत्र द्विर्वचनं नित्यं भवति समासवद्भावस्तु बहुलं तत्र बहुलग्रहणादन्योन्यशब्दे समासवद्भावाभावात्सु
श्रुतं भवति नापि समासान्तोदात्तत्वमित्याद्युदात्तत्वं भवति इतरेतरशब्दे तु नित्यं समासवद्भाव इति सुब्लुक् समासस्वरो भवतः स्त्री
नपुंसकयोरिति उत्तरपदस्याम्विभक्तिस्त्वाम्भावो वा अथवा एकवचनान्ताद्विस्तोत्तरपदस्याम्भावः स्यान्न सर्वनाम्नो द्वित्वमात्रे पुंव

सर्व इमे आढ्याः कतमा कतमा एषामाढ्यत इति कर्मव्यतिहारे सर्वनाम्नः समासवच्च बहुलं पदानां समासवत्प्रथमैकवच
नं तदा पूर्वपदस्य कर्मव्यतिहारे सर्वनाम्नो द्वे भवतः इति वक्तव्यम् समासवच्च बहुलं यदा न समासवत्प्रथमैकवचनं भवति
तदा पूर्वपदस्य अन्योन्यमिमे ब्राह्मणा भोजयन्ति अन्योन्यस्य भोजयन्ति इतरेतरं भोजयन्ति इतरेतरस्य भोजयन्ति स्त्रीनपुं
सकयोरुत्तरपदस्य वाम्भावः स्त्रीनपुंसकयोरुत्तरपदस्य वाम्भावो वक्तव्यः अन्योन्यामिमे ब्राह्मण्यौ भोजयतः अन्यो
न्यां भोजयतः इतरेतरामिमे ब्राह्मण्यौ भोजयतः इतरेतरं भोजयतः अन्योन्यमिमे ब्राह्मणकुले भोजयतः अन्योन्यं भो
जयतः इतरेतरमिमे ब्राह्मणकुले भोजयतः इतरेतरं भोजयतः द्वन्द्वं रहस्यमर्यादावचनव्युत्क्रमणयज्ञपात्रप्रयोगाभिव्य
क्तिषु अत्यन्तं सहचरिते लोकविज्ञाते द्वन्द्वमित्युपसंख्यानम् अत्यन्तं सहचरिते लोकविज्ञाते द्वन्द्वमित्युपसंख्यानं कर्तव्यम् द्वंद्वं
स्कंदविशाखौ द्वंद्वं नारदपर्वतौ अत्यन्तसहचरितत्वे इति किमर्थम् द्वौ युधिष्ठिरार्जुनौ लोकविज्ञाते इति किमर्थम् द्वौ देवदत्तय
ज्ञदत्तौ अथ द्वंद्वमिति किं निपात्यते द्वंद्वमिति पूर्वपदस्याम्भाव उत्तरपदस्य चात्वम्

राय इति स्त्रीनपुंसकयोः पुंवद्भावे कृते वक्ष्यमाणविधिः वार्त्तिकं पुंकर्मधारयवदिति नसंबध्यतदस्तु द्व्यादि न भवति द्वंद्वं अत्यन्तसहचरितद्वि
अभिव्यक्तिग्रहणादिति सम्बन्धः इति वचनम् द्वौ युधिष्ठिरार्जुनाविति लोकविज्ञाताद्यभिव्यक्ताविनां त्वत्यन्तसहचरितौ पूर्वपदस्येति द्विशब्द
द्वन्द्वौ इति स्थिते कर्मधारयवद्भावात् सुपि कृते पूर्वपदावयवस्य सकारस्याम्भावः उत्तरपदावयवस्यात्वं समासान्तोदात्तत्वं च भवति द्वंद्व

प्र॰ पदस्य अथ किमर्थं पदस्येत्यधिक्रियते यावता सर्वस्य मारणा निकार्यापि पदविधयारप्येवार्थं प्रयुक्तस्येव एव भवान्यामं पदसंज्ञा यैव प्रयुज्यते तेन वसमर्थ
परिभाषेयं सूत्रानार्थः पदाधिकारस्य प्रयोजनं स्फेयमसास्य र इप निबंधने प्रकार्यं प्रसमानवाक्येऽनित्यान पृथक्समासादेशाभावात् नस्यातेकुलादीनि ते
कथ दनिबंधनानेवून वभसंतक स्यक्या स्यार्थः पदाधिकारो र वपवस्यभत्ने: पिपृनुदायपदात यवतास्मिपकुत्वादि मद स्वपृयागमाहुक्रमि
तिरोधमिदिति उक्ते नलोपाद्यर्थं पदाधिकार: अससतित मिन्य थापज्ञाम्यामित्याशी पामिपदिकांत स्पनकारस्यलोपो भवत्येवं राजानामित्याय
विस्मात पदाधिकारे तु प्रातिपदिकस्य पदस्यांतोनकारस्तस्यलोपः नथा संयोगांतस्य पदस्यलोपोभवति गोमानित्यादौ न तु गोमंतावित्यादौ
सर्वपदस्य वाभावो नियम्यते उभयपदस्य वाल्लंन पुंसकत्वं व नपुंसकत्वं च वक्तव्यम् अर्थं वा किंमुक्तम् लिंग मशिष्यं लोकाश्रयत्वालिं
गस्येति तत्र नपुंसकत्वमनिष्यात्म पदस्य पदात् आकुतः पदाधिकार: पदाधिकार: प्रागपदांताधिकारात् अपदांतस्य मूर्धन्य
इति वक्ष्यते तः प्राक्पदाधिकार: आकुतः पदादिति प्राक् सुपि कुत्सनाम्यादि स्वधिकार: प्राक् सुपि कुत्स नात् कुत्सनेवसु
प्यगोत्रादावितिवक्ष्यति प्रागेतस्मात् यशोकारे जश्वर अर्धपदाधिकारात् यशोकारे अम्बर अर्ध पदाधिकारात् कर्तव्यः इह वचनेभ्य
यशां भस्यांशापि: ॥ ॥
मोनोधातोरितिनकार: प्रशान्नित्यादौ भवति नतु प्रशाम्यानित्यादौ आकुत इति कस्यचित्कार्यस्यासिद्धिमात्रापुत्तुतिं प्राणिति अपदांतस्येति
विरोधप्रपादनात्यागतः पदाधिकार: प्राक्सुपि कुत्सनादिति यदित्तत्रपदादित्यनुवर्तते देवदत्तो पच्चति पुत्तीत्यत्रैव तिर्ङंतस्य निघातः स्या
न्नतु पचति पुत्तीत्यत्र यशोकारे ज्ञास्वरः इति उदात्तस्वरितयोर्यण: स्वरितोनुदात्तस्येति यणाश्रय: स्वरएकारे ज्ञा उदात्ते नोदात्तः स्वेकादेशस्य यश्चेग एम॰
पावेत्यस्मात्परीकस्योदे इह वचने हीति पदस्येति स्थाने वर्धीसुदात्तस्वरितयोर्यण तत: परयो: नुदात्तस्यतंतस्य पदस्य स्वरितत्वमलोत्यस्य
भवतीतिवाक्यार्थः एवमुदात्तानुदात्तयोर्यणेकादेशास्तंतस्य पदस्यालोंत्यस्योदात्तआदेशः स्यात् ॥ १५

कुमार्य इति हल्स्वरप्राप्तिरत्र नास्तीति ध्वंसनस्यापि पानत्वाभावः नवेति इहयदस्येतिसंबंधसामान्ये षष्ठी स्यात् तत्रैषु पदस्येषु प्रयोगं संबंधं प्रतिशेषेः गतिष
ने ह्यपि स्थानिषष्ठीकृतिर्न यपस्य षष्ठीति त्रयाणां कादेशस्य योः पदस्येति अनुक्तं संबंधविशेषणार्थं न तु कार्यप्रतिपत्त्यर्थं तेन पुरस्तादपवादा [illegible] कादेशयोः स
रविधानादनेनयोरपि भवति [illegible] कुमार्यामिति षष्ठी स्थानयोगेति नियमादलन्त्यविशेषणषष्ठीति [illegible] तत्र स्यापतति योगेषु स्थाने एव त्रान्यः संबंधो
नीतिविधानादनेनयोरपि भवति ... षष्ठी स्थानेयोगेति नियमात् अलोन्त्यविशेषणषष्ठीति विप्रतिषेधः [illegible] तेन तत्र स्थानसंबंधएव
स्त्रियाः षष्ठी प्रयोगेष्विति न विशेषणविशेष्यभावः स्यात् स्त्रीयते सोऽहं [illegible] पञ्चमीपक्षान्तस्या कृञ्चतीति षत्वमनुवृत्तिः एवं योगप्रत्येयेन स्थानसंबंध एव

इहस्त्रियमानोऽस्य पदान्तस्याप्राप्तिः स्यात् उदात्तस्वरितयोर्यणः स्वरितोऽनुदात्तस्येति इहैव स्यात् कुमार्यो किशोर्यो इहैव स्यात् कुमार्यः एकादेश
उदात्तेनोदात्तः इहैव स्यात् इहोभसोरिहैव स्यात् इहासाः [illegible] नवा पदाधिकारस्य विशेषणं स्यात् नवा ऊर्ध्वं पदाधिकारात् तेभ्योऽपि एकादेशस्य
ः किंकारणं पदाधिकारस्य विशेषणत्वात् पदस्येति नैषा स्थानषष्ठी कोनहि विशेषणाय षष्ठी किं बहुलम्यमेतत् नहि कश्चित् प्रत्युच्यमानेन संस्यते त्र
स्थानसंबंधेऽस्य स्थानषष्ठी अन्तग्रहणं हानलोपे अथवा पदस्यं नलोपः प्रातिपदिकान्तस्येत्यन्तग्रहणं करोतीति तन्त्रेणायमन्यार्थः विशेषण

षष्ठी स्थानेयोगा ॥ ॥ ६ ॥ १ ॥ ४९ ॥ ॥ ॥ ६ ॥ १ ॥ ४९ ॥ ॥ ६ ॥ १ ॥ ४९ ॥ ॥

द्विधा तेयथा तो न्विति नदुत्तं भाष्ये शब्दस्य तु अर्हेन कोः अन्यः संबंधो न्यत्रतः स्थानादिति अन्तरेकादेशस्वरयोः स्थानं [illegible] एव पदस्य षष्ठीनो
नोभाषागोऽपि सांशे स्थानषष्ठी प्रयोगमन्तराव्याकरणस्य तेषु यथा प्रयोगं न हरणाय स्थापनात् अन्तग्रहणमिति षष्ठीमानयोगेभिर्विशेषणषष्ठीमलम्यत इति विशे
नाशी प्रतिपाद्यते पदस्येति स्थानषष्ठ्येव स्यात् अलोन्त्यस्येत्यस्यपलोपस्य अन्तत्वादन्तग्रहणमनर्थकं स्यात् तस्मादन्तग्रहणात् किंचिद्विशेषणषष्ठ्यापि वि
नाप्यते प्रातिपदिकान्तस्यैव समासनिर्देशः तेन प्रातिपदिकस्य पदस्य योऽन्त्यो नकारः तस्य लोप इति सूत्रार्थः ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥

अ॰ अनुदात्तं सर्ववचनमिति वक्ष्यमाणोपि विशेषः सर्ववचनमनादेरिति अन्तरेणापि सर्वग्रहणे पदस्य ... प्रसिद्धत्वेनेत्यर्थः स्वरस्थानपवादार्थ
१ स्यानुभे ... तोदात्तस्यानुदात्तत्वं स्यादनेनानादेः सर्वग्रहणात्तु पदस्य ... विशेषणोपपद्यते ... नास्य समस्तौ ... स्वयमेवानुदात्तो भवतीत्यर्थः संपद्यते ॥
चतीति धातुस्वरेणाद्युदात्तं पदं प्रातिपदिकस्य प्रत्ययानुदात्तत्वान्न करोतीति प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तत्वम् नहि लुङ्न्तमिति तुदन्तः कश्चिदंतोदात्तं कृत्स्न
मन्तोदात्त इति श्नुः कर्तृस्वादौ निघातासंप्रसंगात् किं च लुङि तिङि निषेधेन निषेधात्तु लिंगात्परस्य तिङि विशेषणोपपद्यते तापतेन स्थानपष्ठी ...

अनुदात्तं सर्वमपादादौ सर्ववचनं किमर्थम् सर्ववचनमनादेरनुदात्तार्थम् सर्ववचनं क्रियते अनादेरप्यनुदात्तत्वं यथा स्यादिति ति
ङ् तिङः इहैव स्यात् देवदत्तः पचतीति इह न स्यात् देवदत्तः करोतीति सर्ववचनमनादेरनुदात्तार्थमिति चेत् लुङि प्रतिषेधानर्थक्यम् सर्ववचन
मनादेरनुदात्तार्थमिति चेत्तत्र किंकारणम् लुङि प्रतिषेधानर्थक्यम् पदग्रहणं लुङि प्रतिषेधं शास्ति न ह्याप्यस्या वाप्येः अनादेरप्यनुदात्तत्वे
भवतीति कथं कृत्वा ज्ञापकम् नहि लुङन्तमाद्युदात्तमस्ति आलोपः स्यप्रसंगात्कृ आलोपस्यविधिस्य प्राप्नोति यस्मात्स्यादिविधिर्न भवति आलो
पस्य विधिनातत्र भवितव्यम् तत्रको दोषः तिङ् तिङः इति इहैव स्यात् देवदत्तः पचति अत्र प्रकृतः इह न स्यात् देवदत्तः करोति लुङि प्रतिषेधानर्थ

क्यम्॥ ॥२२॥ ॥४२॥

षष्ठी स्थानषष्ठी पदस्यादेः पदस्येत्यपदस्थानाभावात् अनादेरप्यनुदात्तत्वं भविष्यति आलोपः स्यप्रसंगात्कृ इति आलोपः स्यपेत्यस्यापवादः आदेः पर
स्येति तु लिंगात्परस्यादेः पूर्वेति तत्र गौणप्रवर्त्यमिति विभाषः॥ कृत इति लसार्वधातुकस्य प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तत्वं विकरणस्य तु शेषनिघातः न विक
रणस्वरोत्सार्वधातुकस्वरं बाधते तामेवं सार्वधातुकानुदात्तत्वविधानेन ज्ञापयता च्चापि लिंगमुच्यते करोति गतस्यैतेनैवेत्याने कल्प्यन्तस्य निघातः
प्रतिषिध्यते सर्वं चेत् तस्य सार्वधातुकानुदात्तत्वेनमध्योदात्तमिति निघातस्य प्रसंगाभावात्तार्थो निषेधेन तदेतस्माल्लिंगात् लोपः स्यविध्यभावः॥ ॥

ऽः स्यादिति एकादेशउदात्तेनोदात्तः स्यात्सतीति टात्रभैनततत स्यात्र विधातताभावार्थत्वाद् लिंगं ल्.. ति निषेध इति चेन्नैवं त्वन्निहत्यर्थं सर्वग्रहणं कर्तव्यम् अतं इ
ति स्वमुत्तविसर्जयग्रहणे भूयो न्यासपि इर्थं स्यानुदात्त विधौ विशेषणार्थमाश्रा अपि प्यतेनेन तु स्थान प धीम्बर्थः सविभक्तिकस्येति अन्यथा केवलमेतेषां पद
दादेशाः स्युः तत्र षष्ठीक वचने ऽ- मि ऽ- सो श्चेति स्यादि पूर्वैकादेशे शाषाभावः पिरवचनान्तरे युष्मद प्रसंगः सर्वग्रहणात् सुप्तिपु यादसम्बन्धी त्वय
दः तमुदात्तोल स्थाने युष्मदस्मदं त्वयत्र एषम सर्वसिपदस्य वान्नावादयश्चादेशा भवंति पदस्येति वर्तत इति तेन युष्मदस्मदः पदस्यादेशा भवंतीति स

पदपंनलः इति प्रतिषेधं शास्त्रित न्ना यथत्याचार्यो नेमस्याप्यनुदात्तत्वं भवतीति कथं स्सा ज्ञापकम् नहि ल इंतमंतोदात्तम
स्ति ननु वेर मक्षि नोदत्त इति उक्तं वा किमुक्तम् न चापदाधिकारस्य विशेषणत्वादिति एतर्हि प्रयोजनम् युष्मदस्मदोः षष्ठी चतुर्थी
द्वितीयास्थयोर्वांनावाविति नित्यस्वारितत्वं नावादयः स विभक्तिकस्य यथा स्युरिति एतद् पि नास्ति प्रयोजनम् पदस्येति हि वर्तते विभ
न्मयेतेस्व पदेन त्वां तेण सर्वग्रहणे सविभक्तिकस्यैव भविष्यति भवेत्तिदं यत्र विभज्यं ते पदं यत्र तु खलु विभक्तेः पदं तत्र नास्ति ध्यातिया
मोवां दीयते यामौ नौ दीयते जनपदो वां दीयते च जनपदो नौ दीयते ननु च स्तु ग्रहणं क्रियते तेन सविभक्तिकस्यैव भविष्यति अस्य
न्मत्सग्रहणस्य प्रयोजनम् क्रियमाणं विभक्तिविशेषणं यथा विज्ञायेत ॥ ॥
पः भवेत्सिद्धमिति यत्र केवले युष्मदस्मदी यदेतत्र तु हन्तः प्रतिपत्तेरपो णादि विभाषा सर्वग्रहणमिति षष्ठ्यादिष्वादेशा विधाना युष्मदस्मदेर्शा
त स्थले ल ग्रहणं सर्वग्रहणं निमित्तम् हि तत् युष्मदस्मदोरिति षष्ठ्यर्थे विज्ञायते तिसविभक्तिकयोरादेशा सिद्धि यथा स्यानीयतामित्यु नोस्व हे शास्त्रेणा
दीयते श्रूयमाणविभक्तिविशेषणमिति यत्र श्रूयते विभक्तिः तत्र तत्स्थयो युष्मदस्मदोर्नेनु ते सां तु ज्ञापो प्रस्य पर ग्रहणेन च कार्य शास्त्रं वा नितिष्ठ
तेनतु मातच्छुत सापो हपेपतात तदेवम न्यार्थत्वान्स्थ ग्रहणस्य सर्वग्रहणं सविभक्तिकादेशार्थं कर्तव्यम् अलिङ्गा वोत्पत्तितरम् अथ केऽ

त्वीपुष्मत्तुरति इतिशब्दात्परस्य युष्मदस्मदोरादेशो न भवतः समानवाक्य इति अर्थैकत्वादेकं वाक्यं साकांक्षं चेद्विभागे स्यादिति लोके इदं वाक्यलक्षणं तोऽत्र तु वाक्यं परिभाषितं आख्यातं साव्ययकारकविशेषणं वाक्यमिति आख्यातमित्येकत्वे विवक्षते अर्थं तोऽद्दयानेन निघातयुष्मदस्मत अर्थं दोसिद्दयानेनेति तिङो नहुः पदोगात् तत्रानेनेतिनकां प्राप्तं उः स्यएषमशांत् करणात्वादस्तिमान्वः मिति निघातप्रसंगः ओदनं पचेति तव कर्तंकेपाकेनेत्वलामिकोऽपलक्षं केण पाकेन मतस्वामिकश्चौदनो भविष्यति स्ये वरूपापाकस्य युष्मदस्मदर्थस्य चच्ये ताल्लीलादेशप्रसंगाय

पत्राविभक्तिः अयतेत्रय यास्युरिहमाभवन्तिति पुष्मत्तुत्रोदश्चति इत्यस्य तुत्रोदश्चातीति समानवाक्ये निघातयुष्मदस्मदादेशाः समानवाक्य इति प्रहृत्य निघातयुष्मदस्मदादेशावक्तव्याः किंप्रयोजनं नानावाक्यमा भूवन्निति अयं दोऽहयमेन ओदनं पचेतव भविष्यति मम भविष्यति पदपार्थेश्च प्रतिषेधः समानेवाक्य इति प्रकृत्य वक्तव्यः इतरथा हि यं त्रेव पदपार्थीनां युष्मदस्मदीनां भूतेन तत्र प्रतिषेधः स्यात यामस्त्वामं प्रेस्य संप्रत्स्य समीस्यगतः इह नस्याद्ग्रामस्त दस्वंसं प्रेस्यगताः [illegible] पुष्मदस्मदोरनन्तरस्यां न्वादेशो युष्मदस्मदोरन्यतरस्याम न्वादेश इति वक्तव्यम ग्रामे कंबलस्तव स्वम ग्रामेकंबलस्ते स्वम ग्रामे कंबलो मे स्वम ग्रामे कंबलो मम स्वं अन्वादेश इति किम ग्राम अयोध्यामेकंबलस्ते स्वं अयोध्यामेकंबलो मे स्वम अपरआह सर्व एव वान्वादेशो अन्वादेशे विभाषा वक्तव्याः कंबलस्ते स्वं कंबलस्तव स्वम कंबलो मेम कंबलो मम स्वम॥

अर्थैस्त्विति विधौ समानवाक्य ग्रहणं कृतं प्रतिषेधस्त्वापमितिवाक्यांतरत्वंमः तेनैनसमानवाक्ये पदपार्थपुत्रेपु मेच युष्मदस्मदर्थेन्वादेशप्रतिषेधः संप्रेस्सं इत्यप समीक्षेति पर्यायत्वाद्विकल्पेनेषांप्रयोगाः भाष्येतु पदपार्थैरित्यर्थग्रहणप्रयोजनं कृत्य नापेक्षामुपादानम [illegible] पुष्मदस्मदोरिति सर्वपाः प्रथमापादिभाये विपोविकल्पः सो न्वादेशे भवति अन्वादेशे तु नित्य आदेशो विधिरिष्यते व्यवस्थितविभाषेयमित्युक्तं भवति॥

अन्वादेशार्थमिति विरोधात्सर्वादेशः पूर्वस्य दस्य शेषस्य तास्यामनन्वादेश इति वा अनेन नान्वादेशानन्वादेशयोः स्वरविधाः प्रथमा या विभाषा भवतीति नि
पाठविशेषणमिति प्रत्युत्तरनिपातः सन्निवेशविशेषपाठश्च यस्य सदृशं अनेन एतयोरेवार्थयोर्गोत्रादिष्वन्वादेशप्रतिपत्तेर्नान्यत्रेत्यर्थः अयं वार्थोऽस्माभि

र्न तु हृदि ते नोमिदं वक्तव्यं स्वर्याविभाषेति वक्तव्यं किं प्रयोजनम् अन्वादेशार्थम् अन्वादेशे विभाषा यथा स्यात् अधीयामेकं बल
रत्नकम् अथो ग्रामे कम्बलो मस्यम् तिङोऽकिमिदं तिङो गोत्रादिषु कुत्सनाभीक्ष्णग्रहणं पाठविशेषणं कुत्सना
भीक्ष्णयोर्यो गोत्रादीनि भवन्तीति तिङः पराण्यनुदात्तानि भवन्तीति आहोस्विदनुदात्तविशेषणं तिङः परा गोत्रादीनि कुत्सनाभीक्ष्णयोर्यो
नुदात्तानि भवन्तीति तिङो गोत्रादिषु कुत्सनाभीक्ष्णग्रहणं पाठविशेषणम् तिङो गोत्रादिषु कुत्सनाभीक्ष्णग्रहणे क्रियमाणे पाठविशेषणे
स्वतः अनुदात्तविशेषणे हि सत्यन्यत्र गोत्रादिग्रहणे कुत्सनाभी
क्ष्णे विशेष्यते अनुदात्तविशेषणे हि अन्यत्र गोत्रादिग्रहणे कुत्सनाभीक्ष्णयोरिति वक्तव्यं स्यात् अनुदात्तग्रहणं वा अथवा
कुत्सनाग्रहणं कर्तव्यं स्यात् यत्र विशिष्य गोत्रादि तत्र द्वितीयं तिङ इति गोत्रादिरिति कुत्सनाभीक्ष्णयोरिति वक्तव्यं स्यात् अनुदात्तविशेषणे त्वन्यत्र गोत्रा
दीन्यनुदात्तानीति वक्तव्यं स्यात् तस्मात्सूत्रन्यासेऽतिङो गोत्रादिषु कुत्सनाभीक्ष्णग्रहणं पाठविशेषणम् अनुदात्तविशेषणे हि सत्यन्यत्र गोत्रा
दिग्रहणे कुत्सनाभीक्ष्णग्रहणमनुदात्तग्रहणं वेति तिङ् अतिङः इति किमर्थम् पचति करोति अतिङ् वचनमनर्थकम्
समानवाक्याधिकारात् अतिङ् वचनमनर्थकम् किं कारणम् समानवाक्ये इति वर्तते

योगेन लभ्यते इति तिङो गोत्रादीनीत्येको योगः ... गोत्रादीनीत्यस्यानुवृत्त्यापरिभाषार्थः इह शास्त्रे गोत्रादीनि कुत्सनाभीक्ष्णविषयाण्येव ग्राह्याणीति ॥ ति
ङुदात्तविध्यर्थः कुत्सनाभीक्ष्णयोरिति द्वितीयो गोत्रादीनीत्यस्यानुवृत्त्या समस्तमुच्यते ॥ ॥ ८ ८ ॥ ३३३३ ॥ ॥ ३३३४ ॥ ॥ ॥ ८३॥
पदविनिकरोतीति विनाप्यविशाखेन समनुत्रपावगमात् संबंधमहाक ॥

नयेति आख्यातं साव्ययकारकविशेषणं वाक्यमिति निपातादिव्यवच्छेदेनाख्यस्य परिभाषणात् शब्दमात्रमित्येकत्वस्य विवक्षितत्वाद्दैकैक

आख्यातस्य साकांक्षत्वात् स्वयोग्याख्यानयोः सनाथताभावात् आख्यातमित्येकत्वस्याविवक्षातो‌ऽन्यस्यादिति द्वितीयं वाक्यमलक्षणं वाक्यं करोत्यपरितोषे कतिप

नानापि ति अत्रैव शब्देनयत्वेन संख्या प्रतिपाद्यते निपातैः पचन्तु जनतीति हरणः शृणोतिश्च सोपसर्गान्नियमोक्ति हूयम जनीति प्रातिपदिकयुक्तोत्संज्ञाविशेष

सापि पापि भवन्निति संयोगान्तलोपस्यासिद्धत्वान्नाव्ययपतितस्य तुमः स्वतु हरणानय हरणात्मापिः तस्य गोपमतिपदोक्तयोरिति लोकस्य सोकस्यानुमानन्य

जतिशब्दकंपनीक

नचसमनवाक्येदेतिरं नेतुः निपातैः नियातैरिति किमर्थम् पचन्तु जनतिशाकटी पचन्तूर्वः कुर्जनि निपातैरितिशाक्यमनु

क्रम कस्मान्न भवति यतु जनतिशाकटंपनीकुजनतिशाकटी पचन्तु जनतिर्थरति लक्षणप्रतिपदोक्तयोः प्रतिपदोक्तस्यैवेति नै

पापरिभाषेह शक्याविज्ञातुं रहहिरोषः स्यात् पावपयाभ्यां रहनस्यात् पावरस्यात्रैषः सुरोजवेभ्यः हृणवत् चरागितिहिशोरश्च

ये रथैरहरध्यः अपं दमोरिष्यति अपं देमारिष्यति नच पितृभ्यः पूर्वेभ्योरासाति अप्राप्यस्थितिकतौ चरसातानाम् संग्रहः। कि

मुदाहरणाम् परात्वसौमनोभवति अथ पत्रयतिनैतदस्ति एकमत्राहि युक्तमपरंयफलम्॥ ॥

पावपारणं प्रतिपदोक्तस्यतु अत्यवेणप्रत्यक्षानुमानयोश्चाविलंवितप्रतीतिस्मृत्वान्नस्यसंबलीपः तवरिति परिमाणमस्ये तिवतु वंतस

पाथ च्छेद्यस्य लाक्षणिकत्वात्तत्र एव रिस्य स्थले रंतस्य निपातप्रतिषेधो न स्यात् निपातस्यैवतु ग्रहणं स्यात् तत्र पदाभावोपीति केऽपपाश्रीपतेतरा

शब्दानपेक्षणात् लक्षणप्रतिपदोक्तयोरितिपरिभाषानोपपत्ति रतेचाख्यापेक्षा योवाप्रत्यक्षानुमानयोः समकक्षत्वाश्रयणेन तत्र निपातग्रहणेऽ

हम्यकरणे एतत्परिभाषानाश्रयणस्य लिंगम्। चेदथीतिश्चा शंकाचधारणादिकश्चेरर्थः अयं चवेमारिष्यतिरत्याशंकोपाम्पते अपयं पीवोत्र

उपपोप्यनिघात इति लक्षणं तेनेहापि चेति निपातैर्यद्यदीति वपथ पश्य हि पुत्रं तथा विहितीयस्य निघातस्य लक्षणं तावन्मात्रं वा देवं हि तत्र नितुकम् इदं मेरीति अनिघातलक्षणं तन्नाभावात् पायामेव तस्यते सामान्यतो न तं वदति तस्मात् तं वदन् दोषेण तव पश्यते इत्यर्थः अहेत्यपरिति एकम जायदि तिपद महस्त्वरेण पुरा तेन म् अयमनुदात्तेन तत्र एवं सामान्यस्य निघातनिषेधे प्राप्ते विदन्तेक एक विदेकस्य पश्यास्यादिति वचनेन तत्र देवा भिद्यानुमि

ततउभयोरप्यनिघातः इदं तर्हि स्वर्गं हि मनोवदति पापाएवं पुनाति एकं तत्र विज्ञानिर्हि पूर्वमुद्जपत्र मिंद्रो नन्दज पश्यति तुप सा पूजायामिति वर्तमाने पुनः पूजाग्रहणं किमर्थम् अनिघातप्रतिषेधाभिमतं हंत दम्यत् पदितदनुवर्तते इहाप्यनिघातप्रतिषेधः प्रसज्येत इष्यते चात्र निघातप्रतिषेधः यथा पुनः सतत्रयायथया तस्ये नाम्यामनिघाते प्राप्ते अनिघातप्रतिषेध उच्यते इहेदानीं के नानिघाते प्राप्ते अनिघातप्रतिषेध उच्यते इहापि पट् त्वां पिन्त्वमिते पमादिभिः अहेति मन्ये किमर्थमिदमुच्यते नगमर्थोलो यातु इ त्येवमिदं किमाथियिमारम्भः अहेति मन्ये प्रहमस्त्वे कमभ्युत् अहेति मन्ये रथेन यास्यसीति जात्वपूर्वं किमिदमपूर्वग्रहणं जातु विशे षणाम् जातु शब्दः पूर्वो निर्दिष्टं तमिति चाहो स्वित् निर्दिष्टं तद्विशेषणाम् जातुशब्दान्निर्दिष्टं तमपूर्वमिति जातुविशेषणमित्याह कथं स पते यद्यं किंवृत्तं च विदुत्तरमित्याह॥ ॥

विधानादयथाप्रयोगं व्यवस्था तुपश्य अनिघातेति यावद्यथाभ्यामित्यनेनानिघातः प्राप्तः पूजायां नानन्तरमिति प्रतिषिद्धः इह तर्हि प्राप्नोति पुनः पूजाग्रहणम् अहे च इदं वारिरितो लोऽभि पश्यति इरेवाः अहेति मन्यत इति अयमहामेपि वैय्याधिकरण्यात् तमप्रयोगः अहेति मन्ये रथेन यास्यसी त्येवमहं मन्य इत्यर्थः यास्यसीत्यस्यानिघातो भवत्येव तमसातं तत्रादौ हि मन्ये रथेन यास्यामीति अत्रापि नियमादनिघाताभावः इह किं चित् हन्त च किमिदमिति निमित्तनिमित्तिसन्निधौ नतिसंदेहात्सम्प्र कार्यं हापन इति निमित्तस्याशाधान्यात्तस्मिन्निघाते विशेषणसंबंधः पश्येनपुत्रको विशेष्यः

प्र·

नं. ते वा पूर्वमिति चिरुत्तए किं ह्यत्रास्यस्येति इदं तस्य विद्यमानपूर्वत्वात् अनापीति कश्चिद्धुंक्ते ह्यसौ देवेन निघातोपपत्तिः स्यात् कश्चित्तु हुभोभ्रक्त रस्मादेव
धान्येमामभूदित्येवमर्थमिति इदं तद्विशेषणमपूर्वग्रहणं स्यात् पार्बहीति इदं तद्विशेषणत्वेऽपूर्वग्रहणे नानुभेवा पूर्वभुक्तवान्सा हो देवदत्तः पचतीति मित्रपूर्वत्वाद्य
निघातोऽन भविष्यतीति किमनंतरग्रहणेन तस्मात्त्विमित्रविशेषणमपूर्वग्रहणमित्युपपद्यते तथा चाहो देवदत्तः पचतीति नित्रमित्रस्यापूर्वत्वादनिघातः स्या

कथंहस्वाकालापकं स्वत्राप्यपूर्वमित्येतदनुवर्तते न चास्ति संभवोपत्तिः संत्त्वं च विदुर्भस्यास्तिं इदं तं वापूर्वम् अत्रापीति इदं तद्विशेषणमेव
स्यात् कथं किं दृष्ट्वा विदुरत्रासि इदं तेमपूर्वमिति यत्रस्यो हो उत्ताहो वानंतरमित्यनेन तद्ग्रहणं करोति एतस्याप्यस्तिवचनेन प्रयोजनं किं
शेषप्रकृत्यर्थमितस्मात् शेषविभाषाकस्य शेषः सांतरं शेषइति स्वांतरेणाप्यनंतरग्रहणं प्रकृतः शेषः कथमपूर्वं इति वर्तते शेषे वि
भाषा कस्य शेषः सपूर्वः शेषइति इति श्रीमदुवटात्मजकैयटविरचिते व्याकरणमहाभाष्यप्रदीपे तृतीयस्याध्यायस्य प्रथमे पादे द्वितीयमाह्निक
म् समाप्तम्॥ लृटः प्रकृतिभावे कर्त्रन्यत्र उपसंख्यानं कारकान्यत्वात् लृटः प्रकृतिभावे कर्तृवर्जिते कारके तस्मात्स्यात् उपसंख्यानं कर्तव्यम्
आगाधि देवदत्त त्वया मेंत्रौ दनं भोक्ष्यसे किं पुनः कारणं न सिध्यति कारकान्यत्वात् नैवेलाप्रकं सर्वान्परित्युच्यते सर्वान्न्यात्रकारकम् किं
पुनः कारणं सर्वान्न्यत्वप्रतिषेधेनाश्रीयते न पुनरसर्वान्यत्वाश्रयेणानेनाश्रीयते कर्तौ वा त्राप्यसर्वान्यत्कारकम् तत्र कर्तृसामान्यात्सिद्धम्॥

हिति कर्मनिमित्तेनेतद्ग्रहणम् इ महाभाष्यावतरणिकाटपुत्रकैयटकृते भाष्यप्रदीपे समाध्यायस्य प्रथमे पादे प्रथमाह्निकम्॥ समाप्तम्॥ लृटः इति नि
घातप्रतिषेध एव प्रकृतिभावः कर्तृरिति पंचमी कर्तुरन्यत्कारकं कर्मादि तस्मात्स्यात् इत्यर्थः आगच्छति भोजनं गमनयोरेकोऽदेवदत्तः कर्तात्र कर्मत्वत्र आमो
गमनस्यौदनो भोजनस्येति कर्मभेदाह निघातप्रसंगः कारकशब्देन सत्त्वेकारकव्यक्तिराश्रीयते तेन कर्मत्वाभेदे उभयत्रौदनस्य क्रियाभेदात्कारकभेदः॥
भेदो नास्ति। कारकमत्र न लपेमन्यत कर्मभेदेऽपि कर्तुरेकत्वादि सति घातो भविष्यतीत्यर्थः॥

आहरेति अत्रापि न सर्वान् लकारकं ज्ञापितलक्षणं कर्मकत्वात् आमाभिधानरति एकैकमेव कर्मलकार इत्युपवाच्यं कर्तृभेदश्चबहुराप्यनिघातः
न्तेकर्तृ त्युपादाने तु नाषिञ्जति एकस्य हेतोर्न विकल्पार्थ अपिलाभमपरे पर्यप्रतिपादनार्थम् सिद्धेत्विति एकद्रव्यकारकत्वात्प्राविशिष्टकर्त
कर्तृवापरात्लोट् लङ् इत्युच्यते तदा निघातः नचेदमपूर्वकर्तृकं तेषां वाक्यार्थसंग्रहात् तथाहि लोट्लङो सन्निधानात्तदा आमवाप्रकारस्
मास्त्रीपतेलो उ तलृ इत पोष्वार्थलहुणो निमित्तनिमित्तिभावः आम एकान्तरमामन्त्रितमिति ओभो देवदत्त लुनीहि ते आमितिनिपा तत्वाद्धुरात्
भोदेवदिभवल्लुह्यस्वविभाषाभवद्गवदेवतामीचा वसेति हि ते श्रोत्विकरूपं तस्य पराल्प्यस्यामन्त्रितस्य चेति निघातः देवदत्तस्य निघातः प्रा

कर्तृसामान्यात्सिद्धमिति चेत् तद्भेदेष्वन्यसामान्ये प्रकृतिभावप्रसंगः कर्तृसामान्यात्सिद्धमिति चेत्तद्भेदे कर्तृभेदेष्वन्यस्मिन्नाख्
केऽसमाने प्रकृतिभावः प्राप्नोति आहर देवदत्त शालीन् पचत यज्ञदत्त नाम्भो भोक्ष्यते एवं तर्हि एकमेव पठितव्यम् नचैककर्तृत्वे
नोभवतीति नचैककर्ता सर्वान्य इति देवदत्ताभिधाने प्रतिषेधमेके नचैककर्ता सर्वाम्य इति चेत् आमाभिधाने प्रतिषेधमेके एवं ति
ङोभवतीति अर्थतो देवदत्तेन शालयः पक्तव्याः यज्ञदत्तेन भोक्ष्यते भोक्ष्यते प्राप्नोति भोक्ष्यत इति चेष्यते सिद्धं तु तिङोरेकद्रव्याभिधानात् सि
द्धमेतत् कथं तिङोरेकद्रव्याभिधानात् यत्राति ङ्भ्यामेकद्रव्यमभिधीयते तत्रेति वक्तव्यं आम एकान्तरं प्रतिषेधः आम एको
तराणि कस्वरप्रतिषेधः ॥
नेनप्रतिषिध्यते भो आर्य स्वनामामन्त्रितत्वेनेनाविद्यमानवत्त्वनिषेधादेकान्तरत्वं निपाते चान्तिषिद्धे एकश्रुति इत्येतत्सूत्रविलेकश्रुतिः प्राप्नोति ॥
इह इते चेति स्वनुनीहि त्वं च तत्र स्वरितस्य उदात्तोदात्तादुदात्तस्य स्वरितः परस्य सन्नतरः इह स्वरितादनुदात्तस्य स्वरितात्कार्यं स्वरितादि सिध्य
र्थमिति वचनात् तुनोरात्नेकतं स्वरिता सिद्धमित्येकश्रुतेरसिद्धत्वात् तुनोरानन्यमेव भवतीति नैकश्रुतिः तत्रानेक प्रतिषेधसंभवात्पक्षः परिश्वकर
९ णामपस्तेतरानिघातस्यैवनिषिद्धेन भाव्यं नैकश्रुतेः अस्य सामर्थ्यात् प्राप्तस्य निषेधः तदेकश्रुतेर्वानिषेधो न निघातस्य ॥ ॥ १२ १२ ॥

ऐकश्रुत्यंतिसे पूर्वस्मात्प्रतिषेधात्तरैकश्रुतितस्याभावे ऐकश्रुत्यम् कथं पुनरिति यद्यनन्तरस्य प्रतिषेधो भवति यथानाग्रलोपो विति तत्र बाह्यं तावत् संज्ञा
शितस्य नापि यथानमे प्रमाणोनामे प्रमाणानामिति इहा: सामर्थ्यात्संज्ञा अनंतिकस्तु यावनरति तन्त्रवार्थारैकश्रुतिः संनिहिता कथं पुनरनंतिके दूरे
उच्यते कश्चित्तत्समासोः पीभ्मरएवाचकः यथा नादरूत्रिपतिभक्त्यत्र वृत्तनं वीच्यते नन्वाद्राभावः स्वमन्त्रामि चाधर्मदेषाः पीतताभिधापिनः
तया मंतिकशाहेः पिद्रूरार्थाभिधायीन चानुदात्तलेप वासिद्वैवदभेन्यादी साव कृशे वाधिता एकश्रुतिः मासाञ्चनेन प्रतिषिध्यते निघातमिति

आमन्त्रिता ऐकश्रुत्यस्यायं प्रतिषेधः कथं पुनरप्रकृतस्यासंशाश्रितस्य ऐकश्रुत्यस्य प्रतिषेधः शक्यो विज्ञातुं अनंतिकस्तु
च्यते अनंतिकेचकिम् दूरम् दूरात्संबुद्धौ चैकश्रुतिरुच्यते आम्त्रितमयोनन्नमेतत् किंतर्हीति निघातप्रसंगस्तु निघात
स्तु प्राप्नोति आमभौरेइवरक्षा ३ आमंत्रितपदानुदात्तत्वं प्राप्नोति सिद्धं तु प्रतिषेधाधिकारे प्रतिषेधवचनात् सिद्धमेतत् कथं
प्रतिषेधाधिकारे प्रतिषेधवचनसामर्थ्यान्निघातो न भविष्यति नैव वा पुनरत्रैकश्रुत्यं प्राप्नोति किंकारणम्॥ ॥ ॥

ति अपवादे प्रतिषिद्धे उत्सर्गस्याप्राप्तत्वात् सिद्धमिति निघातप्रतिषेधाधिकारे वचनान्निघातो विप्रतिषिध्यते अप्रत्येकश्रुति
दूरात्संबुद्धाविशुद्धानामेकांतरस्यैवेन स्वेत्यामंत्रितमनंतिकरतिनवश्यंभवति केवलस्य तु निघातस्यैकश्रुत्यं बाधितत्वात्प्रतिषेधोऽन
र्थकः इति सामर्थ्यादयं प्रतिषेधः नन्वैकश्रुतिरेव दत्ता ३ आमांछ्यादीसाव काशा कथमामभौरे देवदत्त ३ इत्यादौ निघातस्य बाधिका प्र
प्लुतपरत्वादैकश्रुतेर्निघातस्य वाधकः इति तस्यैवात्र प्रसंग इति प्रतिषेधः पितस्येव न्याय्यस्तस्य च प्रतिषेधे एकश्रुतिः स्यादेव नैष दोषः पदद्वय
मिदं नन्निघाताख्याधिकनिमित्तं दूरात्संबोधनमपेक्षमाणस्यैकश्रुतिः सतिशिष्टत्वाद्भवतीति तत्पैवभाष्यम्॥ ॥ ७७ ॥

राम· १२

अम्बेति अंतिकमहर्देशयन् दूरं न चांतिकं तत्र नांतिकं गृह्यते अन्यथा दूरग्रहणमेव कुर्यात् अथवा दूरमध्ययोः सामान्यतो द्वयोरपि दूरे निघात
प्राप्ते आमंत्रिते निषिद्धे सामर्थ्यान्मध्याभिधाय्यनंतिकशब्दः स्वरूपं प्रत्याहारवद् नेतादावंतिकानंतिकत्वम् अंतिके निघातस्य विधानात् अन
तिके निषेधात् मा द्वयस्य पेरिति। निपातैर्यद्यदि हंतकुविन्नेच्चण्कच्चिद्यत्रयुक्तम् निपातैर्यदि हि चेति तु पश्य पश्यत इति युक्तो ... आरू श्वो दिग्गोपलोष्टः क्रियोपर्ि गतस्थले
हा पुत्र पुरोहावेत सपलोष्ट वेलस्य निघातः प्राप्तो नेमाः नियमेन निवर्त्यन्त इति ... यत्रयोगेन निघातो भवति ननु परमपि छंदसीति वचनात्सः
शब्दस्य स्वर्गं गच्छतो ज्यायेस्त्रात्रिसामंत्रितं पूर्वमविद्यमानवदिति विद्यमानवत्त्वान्निघातो नैव प्राप्नोति निषेधः अन्यथानां प्रतिषेध इति
अनंतिकस्तु अतेऽन्यत्र दूरमन्यदनंतिकम् यद्येवं प्लुतोऽपि तादृक् न प्राप्नोति प्लुतो विधि दूराद्धूते च इष्यते ह्येतस्मात् संग्रहो
तं अमोर्ह्रेतत् ... इत्येवं भवितव्यम् पदात्तु किमर्थमिदमुच्यते परार्थः सर्वे ह्येते निघातकार्यार्थे योगे अनिघात उच्यते पि
येवं श्रेयो नित्यं परेऽपि अतउत्तरं पठति यदि तु परस्य छंदस्यनिघातो न्यपरस्य निषेधार्थः यदि तु परस्य छंदसि अनिघातउ
च्यते अन्यपरस्य प्रतिषेधार्थः अन्यपरस्य प्रतिषेधो मा भूदिति ज्यायेस्तोऽपि हाचेहि अथेदानीं मेहावेत्सेनेनदक्षे एरीमस्यक
वनासरस्य स्वर्गस्य लाभात्त्राणस्य यद्यामंत्रितपदं च तस्मात् स्मान्न भवति जोड्चगतरयेलोदापुत्रः इति प्राप्नोति॥
प्रियवचनं च अंगवद्भावे न्याय्यमिति नास्ति पूर्वो द्विवचनात्तु नहि सखाः यदांतीनाम्यामंत्रितस्य स्वराद्विनाभिधानं मित्रम सरेतान्धर्त्रगलत
विधिनियमान् नवत्वे अपदानीमिमि आरुः परस्मिहीतस्य निघातरह्येतेन प्राप्नोति लोदि निपेधात् केवलोपि हि हि म्भुह दिवसर्पा
इत्यत इत्याउः इत्याद्यो मीनकृदिस्याद्युदत्तियरेः पौनेवेन नाधिपृष्टि हिरण्योद्दीपीतः सात्वहानानाविकात्वादुत्तो निघातो न स्यात् ननु नित्यस्ता
हैकारेशेऽभूत्वनेरूपवर्गीभाजां दुर्भयन्न आघ्रयं तान्दिवद्धावनिषेधो त्वनिघातो न प्राप्नोति एवं तर्हि स्मादि भाष्यकारवचनादनुमीयते माहि
घातस्तत्र इकादेश इति॥

नहिहिपिति येषामुपसर्गयोगादिनागतिपनीतिरेहसुत्वं तेगात्यर्थाः हरिहत्यपसर्गयोगेगातिनावीपयुक्तस्तंभका चीकृहिः गतिकृतन दवपवृक्षियेतिभावः
स्वमिति अनुपसर्गास्य दुःहरिकर्मकत्वात् कर्तरिहिं सिद्धः तिमयसर्गस्वतुगत्यर्थत्वादिति किंकृहि ग्रहणेनन निः पमाएामुपसर्गयोगेनेति नाद्येगत्य
र्थोलेभात्यर्थग्रहणेनन्दत्सतेन्य यथा कृहि हिवषट्टे मनवा वीतदपयवक्ष गातिः सत्य पिवागत्यर्थत्वे गात्यर्थग्रहणेनकृहि नेरुच्यते इतितात्पर्यमिति कारीति उ
पसर्गयोगे। पिबेमद् थीलेतदर्थग्रहणेनगरु सेनेयथाहरतिमध्वा एवं प्रत्यक्ष मानार्थ इतिनत ग्रहणेनपरस्पते तेषावत्कौरन्यतत्स्यामितु भयथाति

हरि नहीं गत्यर्थाः कथं ज्ञायतेयदयं गत्यर्थो कर्मकिंस्वित सोड हत्तामवसरजनकहरतीयेतिमथ्वेतिद्वयपुरिपहणं करोति पतिगत्यर्थाः आ
रोहतिहस्तिनंमनुष्याः आरोहयतिहस्ती हस्तिनंमनुष्यान् गतिबुद्धिप्रत्यवसानार्थशब्दकर्माकर्मकाणामणिकर्तासणौ निकर्मसंज्ञा
न प्राप्नोति तस्मान्नैतद्वक्तव्यं वक्तुं गतहरिर्गत्यर्थ इति कस्मान्न हिरे हविषत्यनेन युक्ते प्रयुक्तस्य न भवति छांदसत्वात् वन आम्नेरि
तेष्वगतेः स्तनातिरपिति द्रष्टव्यत्रगतिग्रहणे उपसर्गग्रहणं कर्तव्यम् रहमावत शुक्लीकरोतिवचन ह्यम्लीकरोतिवनयत्वात्र्य शुक्ली
करोति अपरआह सर्वत्रैवा एमिकेगतिग्रहणे उपसर्गग्रहणं द्रष्टव्यम् गतिर्गतौ निर्दिश्चोदात्तवतिवत्तीमिति पहुत्त पहुत्रा
दिस्युच्यतेनत्रैदं नसिध्यति॥ ॥

भावाप्रतिपादितात्तस्मादुहेगत्यर्थग्रहणेनावश्यमपुपेयंग्रहणं केवलोपिकृहि श्वहंदतिगतौ प्रयुज्यत इति प्रामेषो अंगतिरेवकहेस्थेपिवंभक्त
तत्पत्लविस्पष्टपेयं गत्यर्थो कर्मकेत्वत्र तुहरिग्रहणं पयंवा थेमि वेनि शुक्लीकरोतिवनेति अमातेरिति प्रतिषेधाभावादत्र निघातो भवत्येव
यन्कावामिति शुक्लीशात्रस्यानिघातो न भवति सर्वत्रेति चादिषु च च वा योगे प्रथमेत्येतयोः गतिग्रहणमनुवर्तत इति तत्राप्युपसर्ग एव गतिः
पहुत्रादिरुच्यत इति हत्वमुपसर्गमुच्यते यथात्यदारिरत्नमितितन्त्रेहैव स्यादत्यवतीति॥ ॥ ॥ ॥ १३ ॥

कर्तृग्रहणोनेति कृत्तृकर्तोः विकरणाभावेनोक्तेतः किमितीतरत्रपरेणाहंत्रयदत्रमविकरणत्वानोनोनेत्रयोविधेयापो तस्यनिपातनात्सिद्धम् । कर्तरीति
त्वात्पत्तर्वविर्भक्तोत्तिमपूर्वमितद्गतिनम्यः कर्तोपीति पचतिरोतिविभक्तिकोतिविभक्तिसंस्तानियानात कर्तव्यथाभ्यामिति निपातैरपंप्रदेतिनिपातग्रहणात्
गात्वसणात्कैत परोक्त्वोरितिपीभाषायामोपातरसकृत कर्तवीतिति चरस्वोतीक्तिनिक्ष्योदेनेपोचोनिस्ताद्गोदेशः कर्तव्येत्रीति सर्वपदंस्यच्छन्दस्
तत्त्रप्रहणोनरसनत्त्वर्थः पंचमीनिर्देशोप्यत्रयच्चोद्धतंस्यकार्यंभवतीतिप्रकृतनाम्नितितेमित्यत्रकृत्नप्रहाणस्यसंबंधिशरत्वात्प्रजितप्रहणोमिहपुनः

यः पचतिपंपचतीति येन पचंतीति कर्तृग्रहणोनतद्धिमन्नंयंस्ततथेवोपायात् कथंपततः पचतिपतत्रः पचतीतिरतत्रस्तमोचयतोपात् कथं
८ पचतरतीति एषोपि विभक्तिसंज्ञः कथंपातरस्यउपासीतजोनेभ्यः कृणाचत पाचयथाभ्यामित्थंचेमनिष्पदीति कथंपचत्पुरुषः पच
ते पत्क्वामोलेतुहमः हंचतोदेयरस्मिन्नतीतिपद्नत्रपद्धतीति स्नंवंभविष्यति पापायाकाम्येदितिचकृत्यम् पचक्कचनपुत्रोनेनेरद्धयपूत
नेणचपचनेते कृतेनो प्रजितस्यानुरात्रेत्नेकाष्ठादिग्रहणम् प्रजितस्यानुरात्रेत्वेकाष्ठादिग्रहणोकतेनप्यम् काष्ठादिभ्यः कृतनादि
तिचकृत्यम् इहमाभूत् सोभनोध्यापकः भूतोपपचनेनच मेनोपचयचकृत्यः दारुणाध्यापकः दारुणाभिरुपकः ॥ ॥ ६

प्रजितग्रहणोनलाप्यते पापायाकाम्यतीति पापाकाम्यपंचेथंप्रत्ययेदेशकालायनंत्येस्यनत्वाम्यमानेपानिपातत्नुतोपवः कृतनात् काष्ठादिभ्य
पामिति काष्ठादिभ्यइतितद्धेवोनैकदर्शनान्नोकिंग्रमिसमम् दारुणाध्यापकइति किंपालेशुपणदारुणाशोद्वैतोपातोपयुक्ताममगनरत्वादेशु
णमृतेपाच्चोधिकपापः सापनेनेपाणः तथानिशपुत्रोनीकनचैपधिकरणपात्समामाभावानमन्नोपोविधीयते दारुणाभिरुपकइति चमिस्पंदारु
णशद्वैनविशेषातरतिदारुणाशद्वस्यनपुंसकत्वप्रदैवचसमामाभावः नोसिद्धोमोपितराम् ॥ ॥ ॥८ ॥ ॥ ॥ ॥८

धृ॰टू॰ग
वाचामा

भा॰ कै॰ २१

सगतिः सहगतेः । अतुल्ययोगे तेन गतिरपि विनिहन्यते अपरत्वादिति नन्वतिङः सत्वादिति न वक्तव्यम् नहि सगतितिङं तो भवति उच्यते अतिङः तत्वादितु
अपाने नाध्वरे नेन सगते निघातः इष्टेण तु कस्मान्न भवतीति सारे वचो बाधते चेदमेव विभाषां यस्मात् अपवादत्वादिति तस्मान्न दैवत्रा योर पियोगे पोषणे
भाव्यं तत्र नेदेवो नामापवादत्वादिति तिङ् चापादिति समाना इत्यतां मती हानुवर्तनात् स्वनेनसह विप्रतिषेधो पन्यासो नात्र सुष्ठु सो गो हतस्य सत्वात्
विषयत्वात् तत्रैव मनो पथस्य स्वल्पात् तत्कापि करोति इष्टोत्तरपोः सत्ययोर कृत्वा स्वल्पान्यत्र ना त्रिज्ञान मिथ्यानर्थमि संबं धान्ना भेर मास्थि न्यायं कान् गः मर्वीथे

सगतिः सगतिग्रहणं किमर्थम् सगतिग्रहणमपरत्वात् सगतिग्रहणं क्रियते परत्वात् परस्यानिवर्तते यच्च सगतिकं पदं भवति तत्र
गर्थं च उत्तरार्थं चापि सगतिग्रहणं क्रियते कृत्स्नेन च संप्रयोगो मा भूत् । पचति भवति अपचानि भवति अर्थग्रहणं किमर्थम् अपनिकस्या
पिय यापाथात् यत्का वापचतीति तेन रहितस्यापोत्तम् तिङ्ङतिङ इति सगतिकस्य नेमिस्यति मनो पाभिसंबन्धस्तस्य यदितरनुवर्तेत इदा
पिसञ्ज्ञाः तत्र मेतदाहणं पचतीति उत्तरार्थं चापि ग्रहणं क्रियते कृत्स्नेन च स्यं प्रयोगो मा भूत् अग्निहोत्रं पचतीति पचति भवतीति तिङ्ङ्चा
द्युक्नात्यन्तिम सत्तुदात्तं विप्रति वध्वेन तिङ्ङ्घातान्न स्वनात्यन्ति भेद्यत्तमं प्रतिविप्रतिषेधेन तिङ् निघातस्याप्रकाशः देवदत्तः पचति
द्युक्नाद्युत्तिरितस्यात्मप्रकाशः कावाप्याकः कामाभिहपकः इहैवभवया यामीति कावापचति द्युक्नाद्युत्तिमेस्यास्य तदौनि विप्रति
षेधेन कः पुनरत्र विशेषः तेन वा सत्य नेन वा सापवादकः सविधिः अथ वा पुनर्निरपवादकः पोदीदेत मस्यात इहत्न स्यात यत्का वापचति

नि तः यत्का वापचतीति निघाते येन इति तिङ्ङतिङ इति प्रतिषिद्धे नैव नि घातः प्राप्नोति तेन तु चाबुदात्तत्वं तिङङ इति निघातस्य प्रतिषेधोः पचतिसत्त्वस्यापि सगति इति
तिः तिङ् नपवादः स त्वापवादापवादत्वादिष्टविषये यो नुपपत्तिः येनइति गतेः आत पदे भेनेन निघातेति प्रोपन इति नाल्प पूर्वादापवादत्व यापि ग्रहणं तु
त्रा यं भवि स्यादिति विग्रहणादि विना सापवादाप्रवादत्वं यद्यपि इत्यत्र पोयोग पोरकृत्वा पेमाद मे इति चरितत्वादि विप्रतिषेधोपन्यासः तं त्व्येन मात्रा सहेति श्री॰राम॰
यामधेयः एवादाहरणिर्णतिङ् तिङ् इत्यस्य वचनं सुत्रे त्वादिः प्रतिषेधः पवादः नन्वेषु निसापवादकः सविधिरनुक्रमम् ॥ ॥ ॥ ॥ २१

६४ पंतोत्वापि प्राप्नोति तत्रमङ्गुलं नुधिन बतिपञ्च तिपठति इति ताकुर. भ्यते अन्यमतं क्रियाविशेषणं क्रियाद्रूपतायाय ग्रमा स्वर्थे ने ... पा ...

कुत्सिते॥ पचतिरूपं॥ कृतिः कृते विशेषणं क्रियायाः तिङ्क्रियाकुत्सनायाः। कृतिः क्रियाया वाचकत्वात् अनन्तस्य विशेषणेन योगः साधनस्यैतत्पचंयते ते
नरेण॥ पचतु पचते नंहत्तुरत्न्व देउपसर्जनीभूतत्वाधिकारः पचते बहुतेतत्रमनस्य निविशेषणेनयोगाय व्याणन्नपु रुषपदृति॥ म जाकृत्स्यर्हो नो ये उपदत्तवाकुत्सिप्य
त्वतापात पुनवादत्सात्र बतिविशेषणानायोगोपिस्यात भ्रूणाणा: पुरुष: कुत्सनपातः पुरुषरवि निदं शेत्र्य धनं क्रियायाञ्चलेनप्राप्नोतः श्वेताशश्चेत्यनयोः ये...
यणम् पुत्रे तेत त्पादुर्नं नेक्रियाउपलक्षणं नोनेनोपाता तानपेव विशेषणे पुत्रे तेशो भवनमधायकर्त्र्येति पचपातोः ह मा धनस्य विशेषणेनयोगः पूर्वोक्तेपान
रणनस्तेचश्यमत्रोतिविशेषणे लायंयनसंबन्धेन। पंचश्चमानंनवाक्रियाह्नपत्ता नापत्रेनपुसकेन विशेषणेनसंबन्धेन। नेपदोष: । पचाणपोपुत्रुनं

कुत्सिते॥ त्वपिकुत्सिते क्रियापापा। क्रियापापाः कुत्सिते इति वक्तव्यं॥ कर्तुः कुत्सिते भाभूत॥ पचतिरूपं तिङश्चेति तिङन्तः॥ इतिश्चानुवंधः
इतिश्चानुवंधो द्रष्टव्यः॥ पचतिरूपं॥ विभाषितं चापि बह्वर्थे॥ विभाषितं चापि बह्वर्थेतु पचतिरूपं॥ पचतिरूपति ... सिरूपं॥ त्वपिकुत्स
नेक्रियायामकारलोपः॥ तिङीति ... नोक्तार्थे इतिश्चानुवंधो विभाषितं चापि बह्वर्थे॥ ॥ ॥ ॥ ॥

नितांत रमंवंधनसहं तेनानादिसंस्कारांतु स्वार्थमनुमन्यते तत्र क्रियाविशेषणसाधनमात्मत्वं गर्त्वं गमयितुं तस्य विशेषणेन संबंधेन पूर्ववत्रातिक्रियां ति
नरोगलापीतत्कतत्वार्थे वैरोधिनैनितनानुज्ञानाति॥ इति चेतो॥ पूर्वत्रार्थं दलसामानाधिकरण्य ... वाक्येऽर्थे क्रियातेनापि किंनेतो॥ सं चं
नानान तत्साद्युत्यं प्रत्ययित्पि रिकेत त्त्वातयोरकत्वे रणेनोदात्तत्वे सिद्धे निवातनोमित्तस्यतस्यानोदात्तत्वे यथास्यादन्यत्वाद्युदात्तत्वमिति
वचनमित्याहुः। नन्वाद्युदात्तत्वेन सणमानात्वपन्यात एवं तोर्हवेस्तिर्विर्तिनं चेतो नाद्युस्काडस्यापः। विभाषितमिति॥ बह्वर्थे इति॥ नविभा
षोनहन्येतय राधवतस्य निघातः तदा पूतिरनोदात्त॥ आमिति॥ तिङि॥ तेमवोपानमवतिदाहरणं पचतीति॥ अकार्थमिति। आचार्यपरंपरागतकथितस्य
योजनमेतदित्यर्थः॥

कै॰अ॰१ गोतः। गोतः शुद्धेर्वातिंडे नेत्यपेगोगोतिस्तु के कथं न कृदन्ते तस्य दित्त्वाद्देषु तु गनाम्नोरपुर्किप्रायाम्भ्यभावाद्वात्तिगोने: ङोगा: । नचकृदन्ते सगुत्ताविगतोन
२२ कस्त्वा पा चात्रि स्वरपीतिस्ते पुक्तोरेषु वेदे नि चात्तिनगोर्मिने चातस्यनापाति चेत्तात्त्वर्तीतेतिमिपमारतुर्षे नेतिडे नेतद्वाम संग्नाम्नोरिडे स्यान्न
वे च भनिष्यतीतिमलाद् ॥ गतावित्तिकनर्थमिति। गितु दात्तयन्नेचेति। विपर्योर्गतिं यमकानभ वतितित्थं योदात्तयतिनाम्यत्र प्रकार कदुत्तारावि
तीर्थमदृष्टयात्सुरभारंनतत्स्यतानियमात्स्थितिपनिषातात्पोयान्तात्। आमेडृीरितितद्माभ्योगेत्वमेदेहृणंसोपपोपगेनियमः संतानिपचानातनपराद्
ग यामोनियमः चोतो मांगुपसुप्रमगोत्रपोनाभ्यादीतितराविदीमपरोमिष्वर्वाहतत्विसारथ्यं स्यां। नेत्रचेत्ररस्युक्तं यात्मन्न नं थ्रपोगनिपयार्थेवस्तु कारण

गोतोणित्। गता णिदिति किमर्थं प्रपन्नोत्। यकारो गोतो गतस्तत्त्वनुदात्तत्वं गोतिग्रहणानर्थक्यं स्यादित्यनुवारणात्। गोतस्त्वनुदात्तत्वे गोतिग्रहण
मनर्थकं किं कारणं तिस्वरं वारणात्। तित्त्वे चोदात्तवती स्यात् त्रयमात्र्यैर्विघ्नुतौ। पित्त्वं उदात्तपत्त्यं वा गोतिरनुदात्तो भवतीति।
चुद्रोर्थ्ये तु ह्रीगोतिग्रहणं कर्तव्यं। चुद्रसि गोतोपरितः अनुदात्तत्वं यथा स्यात् मद्दुशब्देनाभुतः आसमेदुद्रीम्दहो। मिपौ हो चुद्रोर्थेमि मधूरगोपनि;
तिनेचा गतिलात्। चुद्रोर्थमितिचेत्तन्न। किं कारणं अगोतित्वात्। यत्किं पांपुक्लान्तर्यातिगततृपमंगेसंहे भवेतः। नचांत्राकं मंदुद्रा
वंर्षातिक्रियायोगः। किंतर्हि पारिग्रहं चोति। रहाणितर्हि न भ्रामीति। आत्युदुरति सम्प्रदानयति। उपसमारख्याति क्रियायोगा भवेः ति
उदेश्वातिक्रियायोगः। किंतर्हि हर्रातिर्ड्डांति क्रियायोगः॥ नेपरूपः॥ ॥ ॥ ॥

सेनेनुकारणपर्यंतेपचो। नित्यशब्दोनिरस्यार्थः चुद्रसिपरस्याहेतुवचनं चेत्। अस्ति नपक्षिपाहोमिनरेपशुपाक्राडोगोतेस्तोत्रिचान चेतगः पदात्
मेतोनियमोयातो प्राकृच्च दुर्भ्यानां गम्युपमांगोसंताभवेति नतु पेरनापथ्य चेत् गारुति नदाचाकोणतितस्माभावात्रि यापि संमः । न न्यायाउ रीतेमद्दुशब्दे गा
हीरेशवृन्ताक्रियायोविलाभावात् न तु पैरंमिमितानुपादानेनयुक्तिपायुक्तांतजोनीतिनयुलक्ष्यते उ चोतेपरस्तत्स्याधिकाराज्यपदमित्थि त्वान्न समर्थे चारे गम॰
भावोपसंस्थानात एनोद्भूतोपघानाः गोभदंडलनीति। उद्धन्यक्त्वं क्रियायाविलाभावात्॥ ॥ २२

त्रि मिति। उपसर्गो क्रियायाः समानाधिकरणो विशेषकः तत्रान्वयव्यतिरेकाभ्यां धातुः क्रियावचनः। उपसर्गस्तु विशेषमात्रवाचक इति धातूपसर्गसमुदा
ये क्रियाविशेषवचनत्वमेव योग्यं दृश्यते व्यतिरेकेण समुदायाभावादवयवसमुदायोपति योग्यत्वमित्यर्थः। ब्रह्मापीति। मन्त्रादि करणमिंद्र कर्तृकं च।
नमारे। विशेषमनहमित्युपसर्गे क्रियाविशेषवाचित्व तत्र योग्यत्वं दर्शितं गम्यत्वमित्युक्तमप्य संवधातु। इति। धातुक्रियाभावात्मत्वं ... इति सा ध
नैः संबध्यते प्रतीतमसमुदाय तत्र योग्यमिति अधिकारिहतपाठेऽभिमत संप्रतीतत्वात्। अभिनिविष्टत्वमिति। संतोऽस्य धातोर्विशेषणेन संबंधो पदत्वं प्रति साधनापेक्षत्व
क्रियायाः मत्वमिति तस्याः प्राक्साधनेन योगः पश्चादुपसर्गेणाकथ्यमसति साधने नाभिसंबध्यत इति साधनेन प्राप्त्यादेव संबंधः तत्प्रसा ध

उपसर्गस्य तु क्रियायोगः। कथं तत्तद्व्यतिक्रियं विशिनष्टि उदाहरति विशिष्टां। अभिनिविशतेत्यत्र पक्रियाप्रकार इति मत्वेत्येवं संघातं प्रति क्रि
यायोगः। इहापि तदिदं मद्रसाधना क्रियापाठात् अभिव्यक्तमेते आयाति मंद्रमिति। ननु चशब्दे धातुरुपसर्गेण युज्यते पश्चात्साधनेनेति। नेत्यत्र
रे। शब्दे धातुः साधनेन युज्यते पश्चादुपसर्गेण। किंकारणं। साधनं हि क्रियां निर्वर्तयति तामुपसर्गो विशिनष्टि अभिनिर्वृत्तस्य चोपसर्गे
णविशेषः शक्योऽवक्तुं। सत्यमेवमेतत्। यस्त्वसौ धातूपसर्गयोरभिसंबंधः तमभ्यंतरीकृत्य धातुः साधनेन युज्यते। अवश्यं चैतदेवं
विज्ञेयं योऽहि मन्यते पूर्वं धातुः साधनेन युज्यते पश्चादुपसर्गेणेति ॥ ॥ ॥

नाद्यवासतजन्माक्रियेयोपसर्गेणविशेष्यत इत्युक्तं भवति। नत्वसौ वेति। न हि साधनादुत्पन्नाक्रियाः संतो विसंबध्यंते अपि तु विशिष्टैव क्रियासाधनेनेत्य
र्थेनेत तस्य प्रयोक्ताविशिष्टायाः क्रियायाः साधनेन संबंधप्रतिपादकपुनु धातूपसर्गसमुदायस्य तु क्रियार्थेत्वयाजस्य रसाधनेन पाकादिरिति त्रजिप्य
दन्यायपातिः प्रयोगात्प्रमाणमनस्य रसाधनं गमनस्येति प्रतिपादयतु सोपसर्गे एव प्रयोगः तमुक्तपरमार्थेतो धातूपसर्गसंघात एव क्रियावाची
इत्यपुरुदेशात्कृधातूपसर्गयोरुदाहिम्यक्तायेः। ततस्थातंतत्रोपसर्गयोगः बहिरंगः साधनयोगः॥

को॰ अ॰ २३ आस्यतइति। केवल आसिरकर्मकइति तस्मात्कर्तरि लकार उत्पद्यते। नुपसर्गयोगेतु कर्थान्तरवृत्तित्वात् सकर्मकत्वात् कर्मणि लकारोत्पत्तिः। यदि तु धा
तु साधनेनसंबंधः स्यात्तदा कर्मकत्वात्कर्मणि लकारो नोपपद्येत तस्मात् क्रियाविशेषप्रतिपादनापूर्वकत्वात् हपसर्गेण पुनस्तदुपादाने मेदुर्य्योपसर्गस्तेन
कृतोर्थविशेषवाचकतमेव॥ कर्तेरीति। अन्यथा तौ तोआरादवरतीत्यापादितनार्थविशेषाद्यते। आभूदरतौ तस्य चेत्यर्थः। यथेरीति। गुणानिति लभिन्नप्रसतिकर्मान्मेदुर्य्येन
मेदशब्दसाधनाभिधायीतिपरतीलिंगात्। कांक्षं नमसादीतीपदंषु उत्तरमाह। कर्तरीति॥ साधनं च आर्थंततं बहुपर्थ्यी रंगत्वात तथा तदुपसर्गेणोपलन
रगन्नतिमेदूशब्दप्रतिक्रगाढं नान्त्रिचाप्तात्मा॥ तेनिवि॥ तिङ्ग्रहणमिति। पात्रिकोपापक्रिया पापक्रिया पापुक्तार्थक्रिया पापुक्तो रतिका आश्रयणो रथ्यामिनेन

आस्यते गुरुणेत्यकर्मकः। उपास्यते गुरुरिति कर्मकः स्यात्। गतिनान्तर्विहितस्य गतिरवसेषपक्षः। साधनेके नामेनस्या
द्वात्य माभ्यंतरोरसः॥ तिङिति चोदात्तवति॥ तिङ्ग्रहणं किमर्थम्। तिङ्ग्रहणं उदात्तवतः परीमाणार्थमिति धातुदात्तवतीतिपर्यायत्वात्। मेद
शब्दमाश्रृत। आमेद्रीयंद्रहरीरभिधायी। यथोवाणद्रुतिः। यत्क्रियापयुक्तास्ते गतिपसर्गसंज्ञे भवतः। न चात्र मेदशब्दं प्रतिक्रि
६ यायोगः। किं तर्हि पारिद्रवार्थं चेति यथा गायत्रीति। रतिवक्षात्पर्यायोदात्तत्वस्मादीर्घः। यथोवाणात्परिगतिश्चेतत्स्वरेणोदात्तत्वादसिद्धिः स्या (२१७
दित्यादिति क्रियाप्रमाणेनतिङ्ग्रहणमाचिसः। यथा चेतनत्र गोभिरस्यामेतोभवेत्। न तु पतत्रक्रगाति। तस्मात्तिङ्ग्रहणं कर्तव्यम्॥ ॥ ॥

तावसमासेतिस्त्रयः। परीमाणार्थमिति॥ असतितिङ्ग्रहणे सर्वस्मिन्नुदात्तवतीतिनिपातः स्यादिति तत्र सीदेराद्यतिङ्ग्रहणमित्यर्थः। आमेद्रीय
ति। मेद्रशब्देरकुर्त्व पर्तेर्नोदात्तश्च। यथोवाणादीति। गतिरनवः। पर्यायिशब्दं वासंबधिश्च स्वत्वात्समर्थ्य नमाप्ति प्रतिर्दीतिक्रियाचिन्त्यमानेन
नवेतोग्रहणंनान्यस्यस्यर्थः। सर्वत्रारानत्वडति। भातुरेवक्रियावाचित्वाद्धिति संततानिमित्तमिति धातवंचेनोदात्तवतिगतेर्निपातः स्यात् पाम॰ २३
तु अपेप्ता। तिङ्ग्रहणात्परीमाणार्थात्रन्तस्य पोदात्ते नाप्स्रा नवीततिङ् तेगतेर्निपाता भवति ॥ ॥

प्रचतितापग्निरिति। परापीतिकां। कोपपदार्थानां न्हीदिवसस्यामेनानि त्यस्यक्षा कृत्स्नवत्त्वेनेति विद्यंनेत तदामेत्वेतो पोडानकल्पांमंतेते। तेनेषा
नदृश्यमाणत्वित्। ग्रहणे सत्येन त्रोच्छेदिनंदं तन्नानाम तस्यपरानोपशेषणाने। नोमासः पाकृत्स्वत्येति। ति पक्षः तदामंतेन प्रथम
प समासेः प्ययपूर्वेषणक्तेतस्ते पाशापेनि चोतेन नन्पत्ययदानु। ताका। कापपृहान्तीरपुचकद्रूरण प्रमाणख्यानादन्तरपद प्रकृतित्व
रणात्रपाचस्थत्रोपनिपातलदोतु। ग्रहणस्यान्मानिरोधनवादनाय। स्मारिति। पूर्वभावः साधनेनरूप्यते पश्चादुपसर्गेणैतिर
शेनेन चांतं चांतिकाप्यगतिलान्यामांति। ह्यागादिति। पूर्वमुपसर्गेणाचातोपीगः पश्चात्साधनेनेति श्रीतिपादनानि। कर्त्यकोयेतीम
पदिति। ग्रहणं क्रियते आमेतेन प्राप्नोति। प्रपचति तिसरो। उजत्यस्यतितरां। प्रसति पूर्वति। ग्रहणे क्रियाप्रधानेमाख्यातं तत्र
दोनि चार्थेन रघुप्रघुतेनरथं तानाद्यार्थे आम्नतन्नपत्कि पुक्तांतेषु तिगस्तु पसर्गे संज्ञे भवतार। निभूवन्तेवसं पूर्वाप्रातिक्रियायोगः ते
स्मात्प्रार्थेत्तु। ग्रहणेन। कस्मान्न भवति आमेदृ। दिदृहा। भियोह्र मद्दरोनमिः। यथोगाद्रूतेनेति यो क्रियापोगाद्रूति तलाप
तिगत्युपसर्ग संज्ञे भवतः। नचार्होमेदृश्च चंत्रोति क्रियायोगः। नत्तुवो कं यथा वायोगादूति रीति वेद्यस्पोरान्तेत आमो मे हिप्रेते
नैषदोषः। यक्रियापुक्ताहृति नैवं वितो येतय स्वक्रियापक्रियापोंक्रियापुक्तारीती। कथ्यंतर्हि यत्क्रियायाः क्रियाय यो
पापुक्ता त्लत्रतिगत्युपसर्ग संज्ञे भवत इति॥ आमेन्ते॥ चत्करणं किमर्थम॥ ॥
चयर्मीते रेकान्यं पस्याख्याक्रिया वाचेनोक्तायाक्रियावाच्यतितं मेषप्रोमानि तिनेस्यान पराप्तुयाक्रियाप्रश्नोपेति क्रियाग्रहणार्थे। आख्यापनेतरा थे चोतम
निन्त्मनशेरेयंति त्रार्थकापां संभमानहा। चिनगेरे परतः कार्यनिलापमाने क्रियाप्रधाने सर्वक्रिमन्यमपारात तेनेभ्यात्त दाजनेनवादन्यो
भिमधृति॥ आमे॥ चकरणमिति। तंजिमन्ते रणाख्यांतिदेशो दृश्यते पथ्यांमिमा णोमीतिपश्च। नचवसंनितत्का र शादूर्वमा मंत्रिनमपिषमानोप
सुच्यमानप्रथेत्सामंत्रिताख्यानिशहितेः स्यात्। नैषदोषः। आर्थेत्राप्यनायमा रूपप्रयोगारनिहतेः। यं जार्ह निरससभोगान। आर्थापि पर यथा

कौ॰ अ॰ १ ...यपामृषीति। पत स्यामृ पेनापेमातिं दृशि केनुनि हव्येते तद्धा व्येते मधू चंडाल नदृ म्मिनवा स्पृषी वतीतव्य मिषतिरे वाहो ते आप्नु णा मे वंचन भिसुके
२४ नामो भाजन। तथा वक्षरे वि विष्णु रुणु सु नेषु वरौ तु अनुदाहरणमुक्तमिति। आनु तुल त्र्यच्च परत्वेन यस्य पदस्य स्वाभनारकौ ः चमंगतो। पंच
मिहस्य कालानेना विषु मानवत्वेन नेपो धाविवर्तनं नवत्र स्याजु यवानु निवर्तते। ...सुवन् कैति। ना मे अनु जानि चपारकातर तूपि सिद्धे ति
विपमेतत्॥ ...त्रतीति। एवं शब्दस्य सर्वविधा ख्यलाल इमसामेंत्रितस्यानि चमानवत्वेन रवेनु अतीति चमानत्वमेवति तेन यच भोना तत्त्वा प को

लाद्य पूर्वपपपास्यात् अग्ने देवदत्त। आमपकातरमामंत्रितमनेति केव्दस्ये काननता यथा स्यात्। एवं चाति विद्यमानवत्वाद्दत्त स्त्रा मे
त पात्रा सिद्धिः। एवं चाति विद्यमानत्वाद्दत्त रचाने ततपे स्यात् प्रसिद्धिः स्यात्। इमं मेगंगे यमुने सरस्वतीति सूत्रे। गंगा शब्दोः यमु
नाशब्दं प्रति अविद्यमानवत् चेति। तत्रामंत्रितस्य परत्वस्यानुदात्तत्वं नस्यात्। सिद्धं तु परस्य वैषेति वचनात्। सिद्धमे
तत्। कथंः परस्य वैषेति वचनात्ः परस्य चेत्स्य च आमंत्रितस्याविद्यमानवत्त्वं न भवतीति। कोनिपुनरस्य आगस्य प्रयो म्
जनानि। अविद्यमानवत्त्वे प्रयोजनं आमंत्रितं युष्मदस्मत्तिङ् निघाता॥ आमंत्रितस्य परत्वस्यानुदात्तौ न भवति इति हैव
८ भवति पचसि देवदत्त देवदत्त पचतीत्यत्र न भवति। अविद्यमानवदामंत्रितस्य युष्मदस्मदोः षष्ठीचतुर्थी द्वितीया स्थयोर्वान्नावि
रतौ इहैव भवति। ग्रामो वां तव जनपदो नौ स्वं देवदत्त पत्तव्ये तोपपदेवो ः स्वामिस्यत्र न भवत्यविद्यमानत्वादामंत्रितस्य। तिङ्ः तिङ् इ
तौ इहैव भवति देवदत्त ः पचती देवदत्त पचतीत्यत्र न भवति। अविद्यमानत्वादामंत्रितस्य। युष्मान्यानुभाति चः पूर्वाननु
पाचस्य वाते ग्रामे मनुष्याः पापे देवदत्त पचतीत्य आप सिद्धं भवति। जातु अपूर्वे प्रयोजने। जातु पचसि देवदत्त। जातु पचतीत्य जापि सिद्धं भवे
तो हो... तौ। आम एकान्तरमामंत्रितमनन्तिके। आहो पचति उताहो पचति। आहो देवदत्त पचसीत्यत्र चापि सिद्धं भवति। आम एकान्तरे विधौ प्रयोज
...यो... ने। आम पचसि देवदत्त आमो ः पचसि देवदत्तेत्यत्रापि सिद्धं भवति। अविद्यमानत्वादामंत्रितस्य॥ ७ ॥
...ने। ४ वोश्वमेदा॥ मिदं त्रिति... एवं परस्य तरपरस्य पापिप्रयोगाणि ...मंत्रितस्य विद्यमानत्वा सिद्धं ... श्रं भवत्यापीम ... पापमर्थरूपाद्ः प्रथेसपपापत पाद॰
लाद्यस्य कार्यत्व निमित्तेः स्वीर्नामित्त... आमंत्रितस्यानिद्यमानवत्त्वात् ... भवति यमुने शब्दं प्रति निघातोमसिद्धः॥ २४

२८

पं

नामार्थं चेदिति। नामार्थयोः समानाधिकरणयोरितिसमासे पदयोरभेदान्वयः सामानाधिकरण्यं ... [illegible] ... मानाधिक
[illegible] ... भागाद्यनि ... [illegible]
तेनैव यामानेवा भवति। [illegible] ... विभाग ... [illegible]
[illegible] ... सामानाधिकरण्यमिति ... [illegible]
[illegible] ... नामार्थयोरभेदान्वय ... [illegible] ... सिद्धम्॥ [illegible]

नामार्थयोरिति ... [illegible] ... नामार्थयोः समानाधिकरणयोरि
[illegible] ... विभक्त्यर्थ ... [illegible] ... इति। [illegible]
[illegible] ... सामानाधिकरण्य ... [illegible]
[illegible] ... विभाग ... [illegible]
[illegible] ... इति। [illegible] ... इति श्री ... [illegible] ... प्रथमः पादः॥
[illegible] ... इति ... [illegible]॥ ॥

[illegible] ... इति ... [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

पंचव्यमिति। अभावात् तस्मिन् [illegible] न्यायात् [illegible] सिद्धत्वात् [illegible] यथा [illegible] इति [illegible] सप्तम्यन्तस्य [illegible] अभ्यासस्य [illegible]
[illegible] इति। [illegible] सिद्धत्वात् [illegible] इति [illegible]
[illegible] सिद्धत्वं [illegible] इति [illegible] सिद्धत्वेन [illegible] असिद्धत्वं [illegible] इति [illegible]
[illegible] असिद्धत्वात् [illegible] इति [illegible] विकारे [illegible] इति [illegible]
[illegible] इति [illegible] सिद्धत्वं [illegible]

[illegible] असिद्धत्वात् [illegible] सिद्धत्वात् [illegible] इति। [illegible]
[illegible] असिद्धत्वं [illegible] इति [illegible] विकारे [illegible]
[illegible] असिद्धत्वात् [illegible] सिद्धत्वं [illegible] इति [illegible] विकारो [illegible] असिद्धत्वं [illegible] पूर्वत्रासिद्ध [illegible]
[illegible] सिद्धत्वं [illegible] इति [illegible] विकारः [illegible]
[illegible] विकारः [illegible] विकारो [illegible] सिद्धत्वं [illegible]

[illegible] ॥ ॥ [illegible] ॥ ॥

[illegible] विकारे [illegible] इति [illegible]
[illegible] सिद्धत्वात् [illegible] इति [illegible] सिद्धत्वं [illegible] इति [illegible]
[illegible] सिद्धत्वं [illegible] इति [illegible] सिद्धत्वं [illegible] इति। सिद्धत्वं [illegible]
[illegible] इति [illegible] ॥

[illegible] नुको ीति [illegible] रैय त्नेनभवति। [illegible] भूवनिपथ्मा [illegible] विति [illegible] कार्पैने [illegible]
[illegible]
[illegible] ततिति। [illegible] नाचपला [illegible] । [illegible] विभक्तौ [illegible] तस्मात्कोतिमतेपद [illegible]
[illegible] नम्नाव्यमिति [illegible] तेसमाप्तेत [illegible] ग्यानत्रे [illegible] सायाम [illegible] विषहृत्वाच्यो। [illegible]

[illegible] समासेपान [illegible] निषेधार्थमुक्त [illegible] भावार्थेर्वेति। एवं [illegible] तल्लक्षणभावार्थैवा। [illegible]
[illegible] राजभिः [illegible] राजसु [illegible] सुभावार [illegible] मुक्ते। [illegible] मिदूत्वा [illegible]
[illegible] लक्षणभावार्थैव॥ [illegible] । [illegible] मिदूत्वा [illegible]
[illegible] नमाभीति [illegible] वनेपद [illegible]॥ [illegible] भरतो [illegible]
[illegible] वनेपद [illegible]
[illegible] विभक्तेपदः समासः। [illegible]॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

[illegible] सर्वनामः [illegible] समासः [illegible]
[illegible]
[illegible] न [illegible]
[illegible] नित्य [illegible] नास्ति॥ ॥ ॥

१

ध्वा

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ ॥ ॥ ॥

स

तु°वै नैतत्स्मिति इयमवा [illegible] निपातनलक्षणा [illegible] तिमुक्ति [illegible] प्रतिपातनपूर्व मृणाया [illegible] अवेनानने
[illegible]
[illegible]
[illegible] मा मीति ननम्य स्व०

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ [illegible] ॥

५४

[illegible]मपीति [illegible] न मर्येभ्यो निकम पोष्कन लर्गा पन्यामृत्स्यावीतप्रये: [illegible]नो पातनीति किं जातीपोवार्य तिकिं न गौ पाति तो लन न मे कृत्वा नेन्ह [illegible] तारह: कौ
[illegible] रसं विघ्न वैरं यथा विषा हृपति [illegible] र्थे ति। [illegible] सातिनोनातो पक्कताद्रु पातलेमि इत्यादे [illegible] पूर्वीने पत्ता मिश्रून्येश्चोविदिवति ग
तो गमनं मन्या मर्यैत्तमेन्तु ति एव निष्ठापि तेपव्रजन्नो मेघका यैव निमुक्तो वस्ति [illegible] स्तूतेसु वनादो नोर्य कतेर्ये सि श्रुतमाच्युते [illegible] न्याकृर्तुनेताय
र्भिति ततायुग: संत्थी भूतेषु पात्वत: [illegible] निर्देशेत्स्त्रस्तेपुना तेर्वितिं कृपगुन पदं समासः कन्यो रणौ हृतन्ते नौ पतन्तेन्यो: स्यर्थीति पणां वैदिकः अ [illegible] रेयो ३:

न पातकस्मार्त्तो पर्युत्तम्मिरु यौ तेषु भावन्तिष्यमे वनानां यो नैति। [illegible] कलनातीनः। नवनी पि वेहृत्यन्मुत [illegible] स्तु कुसमी वे दुशितमात्रे। दु
वनो वैलिमत्रमं तत्सर्वानपद्यो नेनहूनीर्द्भत नमो रुयेकैः पणाभ्यां तेर्वे तो प्रतिनिलमन्नायरु [illegible] प्रतिनिवेव त्रिकुतः [illegible] तो नामानः कु
नो पाश्चिवमन्तप्राय कैपनो केन पर्यन्तिः पुरात्यत्तु: थो सर्वतिः [illegible] लिपूं [illegible] पनेश्रु [illegible] मनिति पश्चुकुन नो नामृते वाति ते
ग हैतो भवति [illegible] कोषेपः पता [illegible] विनय: [illegible] पन्तारे पति [illegible] न कल्पः [illegible] यो मन न
स्वि तत्युतः स्थितिना [illegible] न: [illegible] न [illegible] निर्विन्दिते [illegible] कृपमनवनत्य मना [illegible] वस्ति तप
गारति [illegible] तः मिद्धत्त [illegible] वि प्रत्याति। [illegible] तनतिवितिवे [illegible] रिते रोषः [illegible] तन्मिति वे द
हृतात्व [illegible] तेहो पोषवतिः॥ ॥ गी

[illegible] नमः [illegible] दुरा [illegible] [illegible] तत्वं [illegible] णादे रोकम [illegible] मानः प्रो: इति [illegible]
[illegible] तत्र नमोम [illegible] तितत्र [illegible] त्ते नपामामि [illegible] इत्यर्थः [illegible] विरा [illegible] देन [illegible] रेन नेचरह पामि
तत्पुनाय हिंसा: ननो मिद्धवहि [illegible] सित्रो: मिद्धतामपूर्वे वि निर्विश्चि [illegible] रे [illegible] मेत: [illegible] तत्समोगि नरकम
ना [illegible] मिष्टुवत्रूमि [illegible] पा [illegible] मियार्यः [illegible] तिविषा [illegible] पात्रा [illegible] वित्ति [illegible] नागामः ॥ ॥ ॥

स्य

व्यापयमितिारविप्रतोनसिपपस्मानिमंतंस्पापराज रुरानारनुरावसस्पितरतिरकारस्रितः ग्रुणाशाहुंग्राणापाग्रिगास्रानेसिंनोशज
नारुनुरानाः ननग्रुकाःसंपनलग्रुमेगःगःकानपगरसेनतिानेनाः ज्ञानपगारसंवपानिवेतःस्रारनःनसपरणः रस्मानुशनलसरिणामःननी
लपुःनलग्रुमिनसिनिस्मापृपानिहूलंमवतिातिरिनपगिानिरुशनसीगनपोानिमममीउराजनपंपानगारमरशमोपिमनुतिनहुमपतान स्य
पिंसपनिंपमपानुपग्रुममीनेननोनिकेमपानेपः सीनलामिमनोपापरानलनमग्रुणाननरणणनपारस्नुणनमगनों नः मानुपंमनोापंचेःननरस्पाः

रुपाकामश्राणाएवंनहिपाानेभागःकोरणानेप्राजपगःपरमग्रुकेरानुमग्रुनिमवतिनतःस्रानिपणःनसिनपरणःग्रुमस
नुरानमपुरानिमवतिपुरानपणसंपनःपापनासिनपरणंनकपिनकिमेरानोस्रारिनपरणनरमग्रुनरानमपुरानिनामवनिवरा
नपणरसंवानमसरितपणग्रुनसिननानपामानिमपुरिवीचंननमविग्रुमानसंहितानाप्रिग्रुवानेप्रुषवानेचंननामनेसंग्रित
मणनःस्रिनपपारनिवनपंनसिस्विनेपपारविनपणानिनपणानुनि स्रानिनानुनले स्रारिनपमुगणकामकनोकिपग्रुनरा
नेग्रुनःउरानामवनोनवसिह्रुकेनराननोस्रिनामविप्रानिगेगानेनपरंनिग्रानपनःउरानानुरानपोकलेपाःस्रारिनापविंपाार
हेवहिपपोग्रनेनेननशेमाननानामहितिाग्रुपकिमपानीग्रापमगिनपरणिपः सिद्धुः स्रानिनेननेनमानमाकसाचमवति॥ मः

निराकगेनणेकिकेसिरनरलिनकग्रुनहेपःगोविमपानारनसाग्रुपोगपनिनकेनेपाननसानिहुनामानःसरितानगेगानपरसिनेगा
पारविनिनसरिपलणमसामराणानारानःवनोरिसनानरनुरानःनपोकोरणवउरानःग्रुपोनुरानमनुपमिनिपारिसपामःनमुपेनुम्ना
नोनेनमापनसोनलेवम्निहुमिनिगपनिपानेनेपणहोस्नानःनामोनिरुरानग्रुपनेग्रुपमनुनीनिसग्रुगिहुनानपपाकहोपामनःक
२४ येमिमूर्ववरप्रहान स्वरेमानेग्रनोरमधानकनोपमीहुनरपरं

॥ नरपतिर्नि माराए कुमाराज गमम मृष्या एणां देवं दर्शन सुवितः ततः स्वीना नृराजपंचोके कोरेषाः ग्रांतपेतः स्पीतः कुमा मितूलाइमे [illegible] मामलं रमसराराजम् मितेपो
रैसाय पुनेमायाति तद्वेषात्पत्तेः पुरिजृताः मृत्सकमंपोमं प्रतुरस कर्मयु पत्रमो भावः [illegible] पूर्णिमा पारद् पत्तप [illegible] साद कारे पाप के [illegible]
रेशास्य इति कृष्णासवर कलाभिर्त राना मिस्रात नारसूराजसीके कारेपाष्ठनिपकु गिते। मितेजैव नामस्कराम् कृपाण पत्र्यात ते कोराज रमुरराजयुणम्पाद् पा [illegible] निकंते दस कि देवी
ने स्त्रीलप्पुणम्य उदराजनगुणमाने किकिपातरं निरिद्रि ति स्पका रगा [illegible] कोने माराज निपाय भाषा पाक्त्कार पत्यानि वीवनेतर्व पतिष्ठलेनन चापम पी मकीन साहू [illegible]

कुमारसुरानियर्ति रंगल कुणता तार्थसिकुंवहिरिंग मंत्राय रेमेन्समनुविद्यातेः पैवैसार्वविक्रमा सेमपः मिह्नकृप्तिरतेलनरंगो मा नमान पन तिस्पाम [illegible] किपपा
केपुत्रिकर्मे विचार्य तिनुष्मा दुर्गैः सलिपुरुषेमा मुनिहेपुरिरेकलजुहुम्भांतरेणन कुशाटे सेन्मि हृदक कारे शरियैसं वागेः एकूद्वे पास्यांजरेणः मिट्ठुल कालपः पे
न पौतवे सुपकपोके कदेश पाशनसैक नतुराजपवतुरा [illegible] नाचि वाप अमरे रस्पतसद रुराजा नतुण कपोस्कोरेपा पास्पेकार्तपा पुरोतनेराजलसेतनपति
मरणमिहूलं तस्य पंपाततपेतः पुरातनसतनः स्वपारे तेपाव पास्यातस्प्रुतावरे पौनुष्कितः सूरः कुमापोऽस्सि कोपतिर्दे ऽदराना नृसलपौरे कारेणालसेकारेण
उपरे देगे राजवरति तमलमिहू लंगोतरपदः पूतलनरनाव स्पर्या रेमे परपातालं मेनरस्ति पपोतते ऽत्कारे सैन्याते पुराणतपपोहया वो हिमहरूपोभविष
मिरं [illegible] रं विर सेमवापैदतः [illegible] कि गतामैकी रूमरलिकि मत्तरकेन्नेपारतार्दराजसैमिस्कोऽरोः कृतो राजा [illegible] तलेनावरो मि॥ ॥ ॥ ॥

इति कृतैरत्रिमासो मासि वोऽध्यायः ॥ ॥ ॥

स राजा तु राजपे माता पूरराजरसे काचेतो विवीपमानस्पको शतोभपति तितने पो चतपे वलेनरामा कुरा हपो रे के रे शाद राजे अभवेमितः विश्वपुरुषाः मम
नवेपनपानाम रसिन्निलावपार राजावेस्तिं ममपदवे सन्मपतिं भाव एसे मह पुरातन सतरुपा सिप्रु [illegible] नरपुपसंद्यमिहुले मासिमितर्दलसुर्यं [illegible] तोपाकृप
रेणि सुपवाह त्रिवः स्वाना [illegible] मतापाहृ निनि तृपरीपदे पूर्वसिद्धिमिस्त रेतपं कोरतान कूमानि तृमि [illegible] मसा तेग पूके तेपाप्पेरा पापेशनपपवानस मुते
वात्प्र राजतेनक सुपतेम [illegible] ति पारेस्कुतपोऽन्यदाराजसेपाःपापोकारेपास्यायाहिमस्तरेराजे तारसे पूः ॥ ॥

नानुदा

[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ [illegible] ॥ ॥ [illegible] ॥ ॥ [illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ [illegible] ॥

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

नक्र

धुरसरति। [illegible] ॥

[illegible]

[illegible]

[illegible]

॥ [illegible] ॥ ॥ ॥

[illegible]

एम

४९

[illegible]

[illegible]

[illegible] २४ [illegible]

[illegible]

६४ [illegible]

[illegible]

[illegible]

[redacted] [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]

५७ [redacted]

दो पत्वाविनिद्धुवैकल्पं तत्र जात्या सन्नद्धरोनन्यद्गवाद्गत्वस्यप्रोमेनः वादिति। अयसमर्पादिन्यात त्वेपद्धति एतत्सूत्रेपिनुकोपि हैमनाम्निगोत्वेनतुकापि इत्यादि
तत्रात्यन्तावायोगमल्पत्वस्य हीनमलोपः सनुपूर्वस्येतिनिपमान्तुसाधिनलोपापवादः नायकेमसंजनमसिति शरथ्यनेव कुवैलग्रव्यानिनिष्ठसंत्यनकमस्य
त्वो अपदंसन्नवानान्तालेपरस्य हुल्लेनेति हुद्धौ हिद्वमाभेविधाकस्याप्यु जैलप्रसंगान्नपसत्वी चेतिवेदेनोनस्यशिद्धिविषयप्रसंगेप्रकृतिभावोविषयः तस्यद्वीति।

अमनुगर्हिरूपादिः पराशेपत्वप्रतिषेधो। वषाहृत्वप्यपरिपराद्दिवैनुस्यनिषेधात्रकल्पः सुकरायर्षेतिमातुपथापत्यसमेनोर्येपवादिषु इतिवर्धी त्र
त्रि अवयवहत्वासु निहेतेनो प्राप्नोति। अत्रत्वापाना अमनह हिसजेजः समुत्रोकेनं अनेनुक्तिविचयमरूपविधिप्रतिषेधप्रवृत्तेः अनातिसिद्धमा वसंज्ञात
नकया। पहितहिसमसंरात्राहू सोपोतरसदेवाः पापोति। अन्नतेनुप्रकृतिभावेमनुप्रहरणं छेदंसा। अनतस्तुप्रकृतिभावेमनुप्रहरणच्छेद्रमिवक
बु केप्रहृतहिस्प्रपथितवः नेनसर्पादिसद्वि वेनुप्यतदृतिसापचापोपोतिसिद्धग्रहणाच। यपदृणवकर्तव्यमात्रत्रासिद्वैव कोच्यमनुगवत्कमसः सं
त्रा चवक्तव्या। अनतस्प्रकृतिभावेमनुप्रहरणेकर्तव्यो। द्युप्रहणं चकर्तव्यमितिन कर्तव्यम। एकारावदृत्यतेनुषत्कल्पयरिति तुकएषप
वि रिहापकृतना। सिद्धविनिपूर्वस्यप्यातेभसंज्ञाव जोत्यति। किन्तुतन्माससंख्या अयस्मपादेति छन्दसीति। परस्युद्यते अनन्तप्रकृतिभावमनुप
प्रहणो छेदरसिद्धग्रहणावकर्तव्यमिति। नकर्तव्ये अपसंज्ञानां पिशिक्षेदोसिद्धस्पत्वेन यथासप्तपाद कचैतागमीना। परत्वान्नुक्त्वेननवा
परिलो नुमसंज्ञमवदिप्यपविहापिपरत्वाहृष्यापीनभत्वाहितापर्पवविधिप्रतिषेधोभविष्यतः सिद्धानिप्रसंगेनहिसिद्धते। पथ्यान्यासमेवान्तामन
नुवीर्नकंपुगरोनाव प्रतिषेधोऽव्यत्रहद्धेतिपतावद्धुभातेवत्यप्रतिषेधद्वनिनिर्दिश्यमानस्पादेशाभवेतीसेवेनभविष्यातिपन्नार्हनिर्दिश्यते
नेमननपामानिकिंकारणं। सुयात्मनहिमत्वात्। असिद्धोनद्वतमस्य असिद्धत्वाद्भविष्यति। अवचमहेपि नलसर्पणेवपरस्कारान्वनुपदेभोः। भत्वा
रेतीमलसापामनुवसेमपयोलसर्पणेपदेक[redacted]नेष्यम॥ ॥ ॥
अविनन्नुकं भत्वासिद्ध्विनिर्यमिहरणमिधानानन्तुस्वरकमसतिचोरनमप्युक्तमित्पर्थः। हुलुचिति। अतोपिनुबेवनाभावः नसर्पणेनवैलोपस्य
प्रत्यस्यपदकारणस्यपयोलसर्पणेपत्रानिकर्तव्यानिरूपयः॥ श्रीभृगुकुलतिलकः पातुमाम्॥ श्रीमिद्धपवाप्तिमौरिदिरस्थप्रेसितम करणाम
नवतम॥ ॥

४७

प्र.३८ नपु.८ प्रपु.८

नात्मप्रारेतुषिचरतिनु [illegible] स्मवारेकामे विधीयतेस वननोभिक्रते रुकास्य विधियः परिमन्ननो प्रापवायेस्मकारस्य स्थानेविधीतिस्तत्स्या
सिद्धुत्रस्तेकाले [illegible] रीतीति [illegible] रूपमेकः [illegible] पुष्टिषु
विदुषीः किं प्रतिपत्र [illegible] नवं [illegible] स्थितिः [illegible] रूपमेत नुरूपं सप्रमुरणेवति भिरारिखपावान्दवतितनोनाक्षणिकनो द्वितीया
भवः [illegible] कस्मात्रपयतेनन्वं [illegible] तिनद्विधेपनवचिनितास्तमिति। [illegible] सवर्णविधिरिति नु [illegible]
[illegible] स्थान्यरत्रुमन्तेक्षिपनेताराएवं [illegible] मिति [illegible] समुकारस्य [illegible] मितिरोम्या भावः नयाद्यन्तो

[illegible] रथीतरः [illegible] रूपमाणे [illegible] धःकुपमाणे
[illegible] रूपाणः रूपाणि [illegible] नालमूले [illegible] नितरः
तियन्तोयमु [illegible] मित्यसः [illegible]
ति।सुवाहः सुगुर्त्तिः।सुवाहुः सुगुर्त्तिः [illegible] पिनकादीना मितित [illegible] चकः पिलकाः कपि
रकः।तिनिप्रिलिनेः [illegible] कप्रमुरोमाणि। [illegible] कृन्म।। [illegible] उपसर्गस्यायतो। कि
मिस्म पतियरु गरेरेफः [illegible] सर्वेस्यभवतीति। [illegible] द्विजेघ्नरो [illegible] पत्ति
परस्यापसर्गस्ययोरेफ [illegible] सिकम्यानविधेयः रेफस्यापनाविति [illegible] रुपसर्गस्य
नेकार्नेपलयपतिइति।।

[illegible] रेफि [illegible] सिद्धुः [illegible] निवानः [illegible] सुपस्थला [illegible]
[illegible] कुपमघेलघुह्ह [illegible] रूपवे [illegible] लिमा [illegible] निरुपन्थे
[illegible] परन्त्रमनसी [illegible] रूपात्रिमान [illegible] मुक
[illegible] निस्तेर [illegible] निमित्तेन [illegible]
समीस्येतिमयनः [illegible] ।। ।। ।।

व

र्ध स्थानग्र गवत्तरिमिसर्वं । कश्चर्थं ब्रुसन्दावाद्येननाथ स्थानविनिमाय जमनर्चनिर्देशवक्तव्यादिनिवक्तं अस्य मे दंति निर्दुश्यपतप्रिविनिवकाच्यत्वात् पवर्गीति। स्कारदेशस्य परम्मतास्विवादस्पतियंशाद्यप धाना कायेमति। स्थालिति प्रतिस्थति परस्मपो गोनो। किंस्मात्सवतेन यो पदन्नाकु स

तवर्चस्य भावः स्वविष्यति। कस्मिकवचनेन प्रयोजनं किं दृष्टानेन पलायेमा स्वरूपनर्दि कपूसर्गविशेषणं। उपसर्गस्थितिचेदं कार्ये धो निसिद्धिः। अत्र
लाय सर्वस्मिंश्च तत्पकारे ऽर्थे कुसिद्धिः एवतिविधि पतेत्। रकारे शकलेन मयवर्गे भावादयता विलम्बेन प्रीति। अत्र नादिवन्द्रावेन च ग्रे
पवर्गः अमग्नन्तावर्यं ग्रोनादिवनस्यत्यैकादेशः एवं विधो स्थानिवन्द्रावनेति। स्थानिवद्भावाद् पवर्गः प्रतिषिध्यते अत्र प
अस्थानिवद्भावः प्रवेत्रासिद्धनस्थानिवदिति। दोषास्येवेते तस्याः परिभाषायाः तस्य दोषः संयोगादिलोपलक्षणात्वेति। यत्र
यथा पुनस्तस्याः फविशेषणेननुवादे तरेफस्यापनादिति देशस्थपर्स्मा नामेति वचनाच्चदिष्यति। तन्नदेौ। कं च्या निवचने प्रयोजनं तश्चा
प्रवेपलाय तदिति। अत्राच्यमकारेणाव्यवहितत्वात्प्राप्नोति। स्कारे शकले नानि मध्यादेशकारे शः एवं विधो स्थानिवद्भावनेति स्थानि
तृप्य वद्भावाद् व्यवधानेमेव नितिषिध्यते। नस्थानिवद्भावः प्रवेत्रासिद्धनस्थानिवदिति। दोषास्यैवेते तस्याः परिभाषायाः। तस्य दोषः संयो
गादिलोपलक्षणात्वेति। अचिविभाषा॥ ॥ गानुयसंस्थानं॥ २ कृतेयमा दृष्टा विपथा स्यात् नि पर्ये नेति गालनेति पुनः कारणेन
सिद्ध्यति। स्वची सुष्यते न च स्वर्गादिप्रसामः पमयन लक्षणेन वर्णान्वयेना। निष्प्रसयल्लक्षणास्येतर्हि स्थानिवद्भावाद् विष्यति
प्रतिषिध्यते च स्थानिवद्भावः एवं च सिद्धं न स्थानिवदिति। अननत्वरं घटतिगिरतेनेलेगानु कन्यकिमुकमानसरोषः संयोगादि
लोपलक्षणात्वेति
वादिति। ततो विस्थानिवद्धावत्सुमयपाप्यदोषः अचिविभाषाविति परस्मलत्वविधानात्। लत्वस्यानेत्वाभावाद् वर्त्ता सिद्धमिमसिद्धल
रूपिणोनोपेक्षेनेमलत्वापसा। वर्णाप्रवर्गतिविशेषण कैयपयस्मासनिधानाद्दृणाप्य कल्वनसुपसंपमिति भावः। श्रीमत्कुलमनितक॥

लय पाप्य

[illegible] सप्तम्याः [illegible] तस्यायं [illegible] योगः [illegible] [illegible] लोपः [illegible]

[illegible] लोपः [illegible] [illegible] भवति [illegible]

[illegible] लोपः [illegible] [illegible] लोपः [illegible] [illegible] भवति [illegible]

[illegible] सिद्धम् [illegible] लोपः [illegible] सिद्धा [illegible] [illegible] ॥

संयोगे। वाक्यार्थे द्विविधं तस्य हेयः संयोगादिलोपलक्षणे द्वितीयवचनात् [illegible] नित्यन्तरा कार्यविलोपः पंथी हेतुः शक्यः। न चेति। [illegible] हलोन्त्यस्य [illegible]
[illegible] आरम्भ [illegible] तत्र [illegible] नित्यत्वात् [illegible] संयोगादेर्नेनेन [illegible] एकदेशः संयोगोपविधौ [illegible]
[illegible] इति। [illegible] संयोगान्तस्य [illegible] लोपः [illegible] विषयानास्तीति
[illegible] वाक्यस्थिति [illegible] यथा [illegible] लक्षणं [illegible] इति [illegible] हलन्त्या [illegible] ध

[illegible] आदि [illegible]

संयोगान्तस्य लोपः। संयोगान्तस्य लोपः। प्रतिषेधः संयोगान्तस्य लोपोपयण प्रतिषेधो वक्तव्यः। [illegible] संयोगादि लोपे यण [illegible]
कार्यः। किमर्थम्। वाक्यार्थं [illegible] लोपात् [illegible] किं कारणम् [illegible] संयोगान्तलोपो वक्तव्यः [illegible]
[illegible] वहिरङ्गो [illegible] अन्तरङ्गो लोपः [illegible] संयोगान्तलोपस्य [illegible] संयोगान्तलोपः [illegible]
[illegible] कारणेन [illegible] सिध्यति [illegible] न्यायो [illegible] सिद्ध [illegible]
[illegible] कार्यः [illegible] कस्य [illegible] र
[illegible] लोपः [illegible] पुनः [illegible]
[illegible] संयोगान्तस्य लोपः [illegible] संयोगान्तस्य लोपो भवति [illegible]
ततः [illegible] लोपो भवति संयोगान्तस्य [illegible] प्रतिषिद्ध [illegible]
ने संयोगान्तस्य लोपः [illegible] संयोगान्तस्य लोपो भवति ततः [illegible] संयोगान्तलोपः [illegible]

[illegible] संयोगान्तस्य लोपो [illegible] प्रतिषिद्ध [illegible]
[illegible] न्याय [illegible]
[illegible] इति वाक्यभेदेन [illegible] लोपो भवति [illegible] संयोगान्तलोपः इति द्वितीयम् ॥ ॥ ॥

२ अनेकस्य [illegible] का ४ म ह द्वौ दीति। स घ्न [illegible] भित्य [illegible] स्वरा [illegible] दोपि नात्र [illegible] ना [illegible]

च२ विद्य। धिम कारइति [illegible] नि नि लोपः प्रीतिष्य [illegible] यामकार [illegible] समी निर्दि [illegible] नि [illegible] र्थिण पलि [illegible] र्थः [illegible] मिति [illegible] ज्ञा [illegible]

यौ स नु [illegible] ति श्रुत्यैति। एक [illegible] ने तन पर स्य [illegible] लो [illegible] तेन [illegible] पीति [illegible] क वार्त्तिक कार स्य [illegible] नमः स्वकृ [illegible] द्वि [illegible]

[illegible] सिद्धं [illegible] दिन [illegible] स्री नि [illegible] यामनुभासे [illegible] च पुनः [illegible] लाय [illegible] नन पूर्व

पूर्वी [illegible] न [illegible] तृप्यते [illegible] नि निमै से लौ [illegible] ना [illegible] ह [illegible] व रुपधा लोपः [redacted]

विप्र धिस्कारे प्रसे वा लोपः। धिस्कारे प्रसे वा लोपो वक्तव्यः। किं प्रयोजनं [illegible] नियेपो जनेषं [illegible] थः [illegible] द्वि [illegible] मिते।

[illegible] स्याशा [illegible] स्तु [illegible] लोपः [illegible] वा [illegible] नानि [illegible] सस्य [illegible] नाक्ष [illegible]

म का [illegible] नि [illegible] सिद्धं स्यात्। [illegible] [illegible] स्यान [illegible] सिद्धि [illegible] ति [illegible] न [illegible]

[illegible] पर [illegible] सिस्य थः [illegible] निरो [illegible] हाय

[illegible] सिद्धि [illegible] भ [illegible] स्यात्॥ [illegible]

[illegible] ना [illegible] स्यान [illegible] मिति। तस्मा [illegible] यरुणं [illegible] रितार्हे। [illegible] वाक्षि [illegible] थे [illegible]

[illegible] नो [illegible] तिस [illegible] मस [illegible] नात [illegible] न [illegible] ह [illegible]

[illegible] नात्र [illegible] नि [illegible] रो [illegible]। इह [illegible] नेनत

यसस्य [illegible] नात्र [illegible] ध्यानारादि [illegible] तर्हि [illegible] वा [illegible] प्रावा [illegible] रम [illegible] वा [illegible]

द [illegible] लोभ [illegible] नि [illegible] नी [redacted] स्य [illegible] स्थ [illegible] भिरम [illegible] ति [illegible] वानो

वत्त। वानोच [illegible] नि [illegible] वाधिनी [illegible] गण्या। अवाधिनीः सु [illegible] नि प्रासि [illegible] भथ [illegible] नीति [illegible] तुस्मा

[illegible] नाम [illegible] तानां नार [illegible] ति ने [illegible] समर्थे। मेदो [illegible] नाम [illegible] वि [illegible] सम [illegible] ना [illegible] चस्य लो

वि [illegible] लाव [illegible] नेन [illegible] कारस्य [illegible] मिति [illegible] निपातः [illegible] वादि [illegible]

[illegible] सकारस्य लोपः [illegible] सिद्धि [illegible] रेको [illegible] दिक [illegible] ॥ [illegible]

[illegible] वर्धते हरिधानादस [illegible] प्राप्नोति। तस्मा [illegible] तत्। तस्मा [illegible] नक [illegible]। कथं न [illegible]

[illegible] इति। एवं तर्हि [illegible] यहणं करिष्यते। कथं [illegible] मिव [illegible] हरिधानादि [illegible] त [illegible] ति ते

९ ४८२

नि पेत्तदितेस्लोत्तव अनुवर्तत इति भावः मातृपितृभ्यां स्त्रामेभवच्छकारेशस्या मतमेतेषयरे ज्ञादृच्छप्रमिकृलाद्रुपलेभमिकारस्यलोपः रायेनोषः।
घ मेत्तमाभिद्धल्लादिना इत्येतासिद्धमितस्यवतियोगसुस्त्ठानादेत सूत्राभा चपाते यावित्कल्प्यप्रसंगः अकमित्रितोः तत्रागीपवादर्थाविकल्पो पुकः

मेस्तद्वानमोमितिसकारग्रहणंतस्तितोपहर्णविज्ञानमतेकथं सत्तासेतच्चनेमवान्येमिफामरः सकारेसि भ्रमरतः मिचः ननु चापम्यानि
॥ मातुः पितुरिति। तस्मात्प्रिचोपहणकनेभ नकर्तेपं कस्मात् भवति वकाद्रुपानतोतिरस्ति दृष्टमेवेतस्मेरदृष्टेनच कार्यान्विभुवितकं॥ मि
दं सकारेस्मेचालोपश्चकाद्रुपिप्रयोजनं। यत्त्रश्वाहनुकथंतस्मात् ज्वस्त्वमस्यामविप्यति। मचैत्रेवप्रसिद्धेस्या वञ्जनिस्त्वपिनमिधुनं॥ स्तुउ
श्चापितमृकमेयरस्येमेस्तिद्वृष्याति। चमिभस्यापीमेथ्येतुतस्माममिग्रहणमननं छ्मरसावर्णत्वापोचापपद्धतिरिमध्वरे दामदृमा मनुः॥
ः उरस्त्रुम्पादोस्तुमितिधनस्यामिद्धत्वानुबन्धेशापाति। नषदोषः [illegible] तत। स्वयत्तारोदेव नमाप्रामाण्यादिति। स्वयवान्वेवस्मामिहोगदा
घ दावेः हः दकारोभवति। त्वरारे ननेधातोः [illegible] रादेशमितिवनेतेनेतिनिहत्तेभवसमीपत्वे [illegible] रादेशस्यन्यततवेरनसिध्यति। स्वधोकं। कथं न
हिंसातमासमधीकृ। नेषदोषः धातोरिति निमित्तशादिसमानाधिकरण्यात्र्द्धेः देधातोरिति नकारात् नहि अन्यथा पोगवायत्त्वे॥ धातोरे श्वादि
र्धवयव इतिसाचान्वृष्यमवयवयोगाधष्टिविभुसा। अत्र सर्वी किंप्रयोजनं एकाचोबशो भष्टमुपंतस्य [illegible] इति। इहापिदध्यात्स्यात्। ग स्था
देभवनेरवमेयः गर्हपद्धतिपर्व नपवयोगाबधदोत्रादेश्वे इमत्रनत्रामीति। मत्रापिअपदेशिवद्भावेनधातोरस्य प्रतिभवति। हृद्रुहो में स्थोड्रोसि
श्री हस्य। नहहो ष्ठिरमिहस्यभत्वे बकुषो॥ गदेभेनसभर्तृमिमरुद्रमग्रस्याति। मामिनेमोतद्धि उद्ध्रभर्वति यायेव प्रदेशेवावद्धेवेति धनु॥

उदेष्ठविकल्पार्थमितिरनयेकास्यापत्तदर्भमिनि यसमर्थसमासोदादेर्नभवतीति धातोर्भरमवदाक्षिप्यहणमनुवर्ततेतेनतुनचा। सगोपीति। प्रयोगमेदा
नभित्रस्यधातोर ययवयवर्ग्निशुश्रापयिकल्पानात्॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

इत्यत आह। स्वकृतो यत्र स्वर्तितादि अविभक्तिप्रत्ययेनासामान्येनमित्युक्तम्। इति स्वरः॥ वर्णलिङ्गमेकमस्त्येति। पूर्वोत्तरयोः ग्रहणानुवृत्तेर्मनोरूपमित्यर्थः। यथा नुपप
त्याक्षेपितकृतमानेन सिद्धेर्गौणत्वात् अस्त्यनित्यत्वं सूत्रितं यथा नेदं नाद प्रतिषेधकमिमं यः सूत्रमयं॥ न चार्थान्तरं इति। एकं यानि सिद्धमिति नैव जरत्यत्वा। ४९

इत्यत आह। किमर्थमकारः स्थानिमिव नदेतत्स्यात् नेनदं सिद्ध्यनुमानमभिमुखः। ध्वनिर्णेयमनसिद्धत्वाति। किं कारणं। अवश्यादित्वात् नानुकृतत्वे ५०
ह नेवणादिः स्वस्ति दृ [redacted] अन्त्येतस्मा सिद्धं नत्वं शास्त्रे। यदेतदिह सिद्धकं इत्युपरि न स्वभावजमन्तवत्त्वेमस्त नु को नित्यमत्वं नको गृहणेन क
सिद्धे च भ्यास नभूत्वं चरितं वा मिसवस्वममस्य सूत्रेन लानुपपाति। लोपविकृते नस्वत्वतः स्थानिवद्भावान्तरप्रत्ययतः प्रसारने गृह्णाति। इत्थं
शेष नुकर्षणानर्थक्यं प्राप्नोति नत्वमित्यभावात्। इत्थं मनोषमनुकर्षणमनर्थकं किं कारणं स्थानिवद्भावनिषेधात्। प्रतिषिध्यते अस्यानित्यत्वात्: प्र
वेदा सिद्धं न स्यान्निवर्तितमिवावयवप्रतिषेधश्चाप्राप्यपि निमित्तः इत्यत्र यातुर्लोपप्रतिषेधः दीर्घमित्येत्ते कुत्सनुकर्षणासामर्थ्यानेनत्वमस्ति।
न्यूलोपे नेमप्रतिषेधो [redacted] कृत्य स्यात्॥ इत्थात्। नयोस्त्रापि यदर्थेन अपमकानुप्रा। कथं प्रतिषिद्धे नत्यस्य स्थानिनत्यं स्त्रापि ५१
कृतिर्मनुस्वे तो भवति नानन्त्र। स्त्रसाधनेनन्त्रा सिद्धवत्तासिद्धे न स्यात् निवर्तिता। एवमपि नार्थानुकर्षणार्थं न च कारणं नापि नत्यग्रहणेन।
स्थानेनत्वं सिद्धस्यैत्यते। सूत्रसिद्धत्वेन तस्मिन्। कृतविशेषेनिपात नकृत नमाने न पर्यायस्य कृतमनमानेन यत्र चित्रत्वं समाहितमानकृते नापि चास्ति कृते
नोपि संनिपातनेह नपानमतेपर्णास्त्रकृतनम [redacted] नानेनपर्यायलोपिने चस्तंनिपातकृतेनापि पादसृतने। अत्र कृतस्थिरेवानेनपयेन दाम्नापियाम
: सूत्रमत्यर्थ॥ अथ इतिक्रिमर्थं। धनः धन्वे इत्यधरतिः। एवमपि नानुकस्मान्न भवति। धनः धन्वे इति। नत्विदयोगविभागः कर्तव्य तेन द
र्शयति दर्शयत्येव नित्यमेतावृक्षानि। मूले। नत्वा सूत्रानुबोधमवेत्ति दधातीः ततः सर्वेनैव सयोगानि भवति नित्यं नत्वं कृतेन सूत्रमतनी
त्यनवस्थितिरिति स्थानिवद्विरमिति: महाभाष्ये प्रथमस्याध्यायस्य प्रथमे पादे द्वितीयमाह्निकम्॥ ग्रंथ ॥ ॥ ॥

सिद्धत्वात्सूत्रमनर्थकमेवानुपपत्तिः सिद्धत्वमिति निषेधाभावः इति श्रीमदुपाध्यायजैयटपुत्रकैयटकृते व्याकरणमहाभाष्यप्रदीपे प्रथमस्याध्यायस्य प्रथमे पादे ५०
प्रथममाह्निकं

[illegible]ति॥ द्विवारमनुकृष्यन्ते च यस्तु द्वाहरणोपन्यासः। [illegible] नित्यं त्रिसन्धिसे समानां तु नत्व यी केषरेतै नस्य मोनागनि[illegible] गनन्यात्रिति सरजार्थो श्वपरा
त्यमंभेदे त्रिविधान्तरनि समासमस्मि[illegible]कः न च द्वित्वाम्राम्रेडित[illegible] [illegible] [illegible] त्योत्रि[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] प्रकृतिभावाद्वेति इत्यादि[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
नित्यं हि रे [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

रहाभ्यो निधानोऽनः॥ हराभ्यामिति किमर्थम्। चरितं मुदितं। ननु वर्हाभ्यामित्युच्यमाने ऽप्यत्र प्राप्नोति। अत्रापि हि रेफस्य कारः भ्यां परात्रि
स्थानेरेफस्य कारः। भ्योति द्वावपि प्रोक्तौ हि तर्हि तत्कारो विशेष्यते रेफस्य कारः। भ्यामुत्तरस्य नकारस्य णो भवति सचेदु हाया इति। अपर
वंयर [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] इति मित्रवधूभ्यामि
[illegible] [illegible] पंचमीति [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
मित्रामिति [illegible] [illegible] [illegible] प्रयोजनम् [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] उदयश्चन्नुमन्ति योगे नलत्वम् [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]: ॥ ॥

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] प्राप्नोति॥ अपर [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]॥ श्रीभार्गवा ॥

५ ४ आहो [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

रेफविधिरनुनिमनुत्वात्कृषस्य कृपेविभाषामस्य चरहि ने तद्विधानात्कृपमहिनमस्य हिंसकात्स्ययुरवेनत्वाद्रेफ स्य हि युपस्येनयहरणमित्युक्तेनतद्रक्षि
मनेमीक्रेनरेफविभाषुगाहरि नंकरति॥ पदविधिकृतत्वानो॥ अनुबन्धेनभवेदविधन्रकानेः परत्वे विभीषपनेतनष्टहिनश्क्रत्वानेनर्ति॥ मृगुरीनकर्वर्ण १
नाहेमित्यत्र पत्वयुग्मेनात्रश्च कृदेभ्यः श्रवः॥ मृहितिश्चबंधनिषेधस्य भावत्वात्कृपयाप्त्यनुपद्दायभवनीति॥ गोपालः कान्त्यार्थे श्राधीयनेफोत्रिसामा
स्तोपरिहारो भवीतिनचेति॥ न्याविन्यः॥ कोश्चीति॥ कृपल्लपत्रांत्र्शाधिः॥ क्वेविर्निद्रगतोविसम्पदेश्याहोनानुइ उपनापर स्पष्टसानुबंधक ३
पंचेन्द्रमित्यत्रमन्तः धातुनायहृद्धिरविर्मितेतद्र्वनिमि नाहद्वि निमित्ताद्धि नन्वेचोककेषेति॥ संप्रहीतः कर्तिसंप्रहीतइति॥ कार्त्रियुंगे
पहीतः॥ कथंरन्द्रियेचनिगुणीभवनीनिरेफशिरागुराय॥ हेमतकोमितिवर्तते॥ अथवा पुनस्त्वाद्धिर्निमित्तमस्यमोयहद्धिनिमित्तं नहि
निमित्तादिति॥ नन्वेचोककार्तिः संप्रहीतः वेजिरसंग्रहीमद्रतिसेनिषसम्पहीतः कथंपतद्धिश्चानमिन्नद्धिश्चावेनतेनसमहिप्रति
२ षेधीचकूम्य॥ नचवेरि रत्ननकृणलात्नानुबाकुस्य॥ किंकारणं हित्यनस्समान्ताननवहिरंगाहद्धिः चंजमगनत्वम्॥ नुमिहृत हिपायमनेगिय २
वे वहनालत्वमपि सिद्धभवतिरोदित्रिमिति॥ न्वा॥ कृ कात्वाद्धिम्मः॥ किंविशेषवृत्तिरविनकः वेयकोधीः गोधीतः॥ लुक्तिः
निः बुम्नोरोधवृत्तनुरोदेर्मद्धिचेनिवन्नामा॥ नाक विगृहः पुत्रो दिनो गेतुनीविनाशप्रतिवेकेच्यः॥ एतपवाः॥ किंनाशहतिकमर्थे चुते
धाम्प्रसिनेते सकर्मककर्तृकस्मा॥ क्षिनोतिर्यासकर्मककर्तृकस्प्रेतिवक्तव्ये॥ क्षिनोग्रासः स्वयमेव॥ अथसकर्मककर्तृकस्येतिकिमर्थं
चितापाशनस्करी॥ क्षिनोर्वावृत्तः॥ दीर्घादितिकिमर्थम्॥ अक्षितमसिमाम्नेत्वेष्टाः दीर्घादिति प्राक्तमनकुम्सकस्मात्तभवति न्वाक्षि
तमसिमासिङ्गेषाइतिनिर्देशाद्देवेचं वक्तं दीर्घस्यग्रहणमिति॥ पदविन्द्रस्यग्रहणं स्यात्स्वैषात्त्वचक्रपाम्॥ ॥ ॥
न्यामन्तनादिति॥ अनेकार्थत्वात्धातूनामुपसर्गविनाशार्थः॥ क्षिनोपसर्गेति बन्धनक्रियापासांतनुकृत्यात्तकर्मणिधियासः कर्तरिते भविष्यन्नेक्षिनो॥ वासि
तमिति॥ स्वयः क्षितमिति भावेकः॥ भावस्यरूपस्वेरनिरोधा॥ आचार्मेनत्वाभावः॥ हीतिति॥ रूपतारेशासत्वात्स्वैक्षितोनिगुणस्यमाम्पन्नोन॥ श्री एम०
दिधेश्वरविद्योनाशोधानम्॥ ॥ ३८

नात्र निर्दे [illegible] प्रयोगोऽस्तु सोऽपि नैमित्तिको [illegible] प्रथमा विभक्तिः । सौत्रस्य निर्देशस्य [illegible] स्यादीपदो देशः
स्यादिति रेफे [illegible] आस्थानापन्नः [illegible] क्रियावाचित्वाद्धातुसंज्ञाविधानोऽनिर्देशः क्रियावाचित्वात् प्रकृतिवदनुकरणमिति [illegible] अनुकार्यो न [illegible]
[illegible] कार्ये निषेधः [illegible] प्राप्नोति । धातुनिमित्तकोऽत्र प्रातिपदिक [illegible] धातोरनुकरणस्य [illegible] रेफस्य [illegible] सिद्धिः । [illegible]
देशः प्रथमा [illegible] कार्यं निर्दिष्ट [illegible] पदनिर्देश [illegible] निर्दिष्टम् [illegible]
तर्हि [illegible] प्रथमा [illegible] शि कृत्स्न [illegible] प्रत्ययस्य [illegible] प्रसज्य प्रतिषेधः [illegible]
देशिकः स्यात् [illegible] निर्देशः [illegible] इत्याह [illegible] आपीति । [illegible] धातुर्विभ

नात्र निर्दिष्टोऽः प्रथमास्थानापन्नः कर्तृमात्रपर्यायस्य [illegible] साधिर्भक्तिः स्पष्टमिदं रूपेऽपि । नात्राप्याविभक्तिः । सिद्धा त्रिविभक्तिः प्रातिपदिका
दिति किं । अध्यायाति पठितिका संज्ञा । अर्थवत्त्वान्नियमिकमिति निनु वा धातुरिति प्रतिषेधः । प्राप्तोऽतिनियम धातुः । धातोरेव स्वरूपानुकरणं । यथा तु कु
रुतोऽत्यत्र [illegible] प्रोति प्रकृतिवदनुकरणं भवतीति [illegible] प्रकृतिवदनुकरणं भवतीत्युच्यते । स्यादुत्पत्तिर्न [illegible]
[illegible] निर्देशि कार्ये स्था [illegible] निवर्तते । [illegible] निर्देशिका [illegible] इति । एवमपि निर्दे
शः [illegible] सर्वतो नेर्दे शिकी विभक्तिर्वैकल्पान [illegible] निर्विशः परिस्थे [illegible] क्विपः [illegible] समर्थं [illegible]
[illegible] प्रकृतिवदनुकरणं भवतीति । एवमपि [illegible] धातोरज्ञाद्युपधूपे तरनु क्रियते ॥ ॥ ॥

[illegible] प्रथमानिर्दिष्ट [illegible] प्रातिपदिकसंज्ञा [illegible] इति [illegible]
[illegible] अनुकरणात् [illegible] विभक्तिः [illegible] इति निर्दे [illegible] विभक्तिः [illegible] अनुकरणा [illegible] निर्देशो [illegible] नर्थं
[illegible] प्राप्नोति । [illegible] अनुकरणे [illegible] अनुकरोति । [illegible] प्रकृतिवदनुकरणे [illegible] निषेधः [illegible]
[illegible] अनुकरणस्य [illegible] क्रियते [illegible] इति [illegible]
[illegible] विधिः [illegible] अनुकरणमिति निर्देशो [illegible] नित्यम्

चेरिति म[illegible] कारणं नोर्थस्य [illegible] प्रोतिमेच च्येने रतिवचनं [illegible] नि गमनं [illegible] विशेष [illegible] शब्देन च गमनं नु
स्यनरुति प्रमानिय [illegible] नोप्राप्तिये [illegible] करुति। सर्व [illegible] कास्य [illegible] रितिभ्राम् [illegible] भिति [illegible] स्यात् [illegible]
स्यर्थः तथाच नागाभ्यां चिताभि मिनर्दि [illegible] गोह स्याते। गमन [illegible] धान मेव [illegible] प्रकार स्पतेयेते ति स्पष्टः [illegible] कारस वन्तु [illegible]
तिकरणोवचन् [illegible] पोरिमास्पर्धेन तु यं भवति। [illegible] कता [illegible] रति [illegible] ति। [illegible] प्रत्ययः [illegible]
नान्कयोर्वीति निति विहूते [illegible] किं [illegible] पेच [illegible] मेति। [illegible] स्यथा पि [illegible] तेः सा [illegible] भवती [illegible]
नसि [illegible] तीति [illegible] निय [illegible] [illegible] स्यात् [illegible] तेन [illegible] सीय [illegible]
[illegible] नेन [illegible] प्रत्यय [illegible] पतीति। [illegible] रामा [illegible] तरे
वेत्य। सुजेरे सूचा। [illegible] गम्यते। कः पुनस्तत्रार्थः [illegible] प्रकाशने [illegible] प्रकाश [illegible] मान्या [illegible] ति [illegible] गम्य
ते ने [illegible] लोके [illegible] ते गच्छती ति प्रकाशनं गम्यते किंतर्हि [illegible] समा [illegible] नीति। [illegible] नहि [illegible] च [illegible]
कामना [illegible] गाम [illegible] व्यते [illegible] प्रकाश [illegible] रति [illegible] चेत [illegible] तिचेत [illegible] रपि [illegible]
चन [illegible] नाम [illegible] तेने [illegible] वर्तते। [illegible] धात्व [illegible] ति। [illegible] पुनः क [illegible] स
चापि [illegible] वर्तते। [illegible] जने [illegible] नेव [illegible] नाम्। [illegible] यते पत्नी [illegible] चामित
चेतन प्रकाशयति। तथा [illegible] नम [illegible] जने [illegible] प्रकाशन [illegible] नम [illegible] राच [illegible] त्मानं [illegible]
रिति। [illegible] [illegible] तेन [illegible] [illegible] पनेम [illegible] जग्रं [illegible] लब्धा [illegible] व्यज्यते। [illegible]
[illegible] नेकार्था [illegible] धातवो [illegible] क्रिया [illegible] नियमार्थः तथा च [illegible] रचितः। [illegible] लिप्सु
[illegible] पिन [illegible] ते [illegible] [illegible] तेन [illegible]
[illegible] नि [illegible] पाद [illegible] स्पात्मनेपदं। [illegible]
[illegible] कालेन [illegible] भागेन [illegible] ग्रन्थ [illegible] [illegible] [illegible] नियोगिको [illegible]
[illegible] सर्व [illegible]

निर्वाणोऽवाते । अवाताभिधान इति । निर्वाणोऽग्निरिति निर्वाणो भिक्षुरिति ... वातेनेति ... निर्वाणमवातेनेति ... कस्मात् ... खमेतु
वानक ... निर्वाणो वातेनेति निर्वाणः ... प्रदीपो वातेन ... कु
हा ॥ पचम ... त्वाद् ... विरुपसर्गस्य ... निष्ठानत्वं ... निपातनं
। त स्वरहति ... कार्ये ... निरन्तर ... तं पदं भवति तन्म भवनर भस्तु कर्ने केन ... नोप्तरा । ... गम्यमानार्थलाघव
निर्वाणो ॥ अवाताभिधाने अवाताभिधाने इति वक्तव्यम् । इहापि यथा स्यात् निर्वाणोऽग्निरिति निर्वाणः प्रदीपो वातेन ॥ ...
फलं ... लाघवः ॥ अनुपसर्गो ... ति परि ... कृषः ... विहितः ... रुपधानं ... नेति ... किं तर्हि
रूपमस्य रुपधानको विहितः ... भवति ... शब्दे ... स्वस्यैव ... स्यात् ... थाप्य
अन्ये तु ... पूर्वोपस्य लोपो विहितः ... निमित्त ... परस्य लोपो ... अपि नेति ... कार्येण परिकृशः
त्व ... भवति ... फुल्लः ... स्यात् । ... फलेन ... स्यात् कर्तव्यं । ... तयापि
... उत्फुल्लः संफुल्लः ... फुल्लः ... फुल्ल ... कः ... रुपधानको ... हितो वा
भवति ... परस्य लोपो विहितः ... भवति ... ॥ ... किमर्थं ... विधानं ... प्रतिषेधः
किं च ... विधिः ... निष्ठातकारस्य ... नकारेण ... इति तदिह स्वर् ...
नेकेन निपातनेन ... तत्र
वं ... पधार्थ्यलोपः ... परिकृश ... निर्वाण ... फल ... नकारः प्रतिज्ञा ... परिकृश ... तस्य
त्स्य ... निष्ठा ... परिकृश ... फुल्ल ... कर्तव्यः ... भवति ... धु
कश्चित् ... निषेधेन ... परिकृश ... प्रतिषेधेन ... भवति ... कश्चित् ... नार्थं
... कस्य निषेधविज्ञानादतिप्रसङ्गाभावः ॥ ॥ ... सिध्यति ... पाद

[illegible]न्तमकरतिचावदंतत्मेतिपरस्मर्रा भावप्रोगसके [illegible] स्यादेव। द्वितीयमनः संतको [illegible] द्विके न हत्तोपमंत्र वृद्धिलोप [illegible] मनुकालोपः [illegible] वर्धा
८०१० धीति। नस्त्रुपस्म कृत्स्य प्रतिषेधः सेमनाति। [illegible] नाप [illegible] इति। न र विरम [illegible] धारि केन [illegible] स्मान [illegible]
तु तु गुणानामारादिके नसमाप्त चधनया। [illegible] प्रतिषेधात् [illegible] नहमनीति [illegible] मामाप्रु [illegible] ननंविर
चपषतिरोधः [illegible] पकैकं नवति नत्वेनस्मा द्विविरस्तीति। पयेथ [illegible] सिन [illegible] लुत्वनस्तुनाव द्विधः। मनुवीत्यं नकारा [illegible]
संकरं नं [illegible] प्रकृत मनुवर्तते नेकवृद्धेः नेरदाप्नोनि [illegible] एवंस्य वर्णनि नहि [illegible] ने के नजावृत्तिस्त्रे [illegible] मिति। संयं [illegible] नस्या
नवर्तिरूपो। अथवा क्रियते [illegible] एवद्वि नकारस्कोनिर्देशः नवृविरोस्ता [illegible] यो। मनस्थं [illegible] मिति। अथवा तु
म [illegible] प्रतिषेधः नवृत्तो [illegible] नेमपथकं नवस्मादि सिरस्तीति नानर्थकं [illegible] द्विविसिनापदयं [illegible]
तु [illegible] विगतो [illegible] पयोः [illegible] पक्षेनेत [illegible] नापनेकस्मनिम [illegible] विभाषायाः स्यप्रतिषेधः कस्य इति।
नतनसंप्रतिपत्यविदेः अथ कोनपरत्वे [illegible] वचनेन [illegible] वाप्रतिषेधो [illegible] विकरणस्यविभाषा [illegible] विकारणस्यप्रतिषेधः [illegible] विकरणा
च विधिः द्विदि तुल्यः अविकरणा [illegible] विधिः [illegible] नानुमः। लुग्विकरणो [illegible] लिपर्वव [illegible]
[illegible] एयएवार्थः॥ पयोविरो [illegible] कोनपो नेत [illegible] नो॥ [illegible] दिवर्दे [illegible] ते। अपरस्माह [illegible] विदि
वितश्र नोमिष्टा वियते [illegible] नेनेषे नेत [illegible] विन्न [illegible] विनो मो गेषु विरमेः॥ ॥ ॥ ८० ॥ ॥

[illegible] स्मात्पात्मिनस्मा [illegible] विद्वत्तानव [illegible] नागमन्नामापातो [illegible] विभाषाया [illegible] सेतिकुत्से [illegible] विभाषेति [illegible] १०० ख
[illegible] मिद्धप्रतिषेधः [illegible] वचनरमिति [illegible] नमस्य [illegible] नर्मितिसमासः [illegible] इति। [illegible] निपातः पादस्वरणा ४०
न [illegible] विनेररिति [illegible]॥ विनरमिति [illegible] नानुकरणमेव

[illegible] मितु मिति [illegible] कमल वा तुला भिन्नता [illegible] स्या नाम [illegible] ऋषभ क्षम नि स्रगा [illegible] विशाक [illegible] स्थितिम्य नाम [illegible] तत स्वभि त्रीभि त्रभि तस्य स्यान नु भितेभि न्वभिति
वी [illegible] वेतिति अकृत्ये एतदोई [illegible] मायामा नवरे [illegible] तत्र तु मात्र [illegible] मात्रा [illegible] नपरोगम्यमवधि मम: अकृ नात्रो [illegible] त्वा [illegible] त्वा भाषय च नि
मि कोल [illegible] स्य मिति। मा [illegible] क्रम विशेषा विधान मिति तावः विशेषेण क्रम [illegible] नेभि न्न शब्द: आकल्लेक [illegible] सिद्धि [illegible] सावके नेकस्य लनिति भिन्नेन
न पहति विभितो [illegible] वाचा [illegible] विस्तरता [illegible] स्या अकृ [illegible] तेजनाय वर्णि [illegible] तां [illegible] तथहि। पातु निष्य [illegible] नात्मोव रारता कि पातस्थाने पातृ ना
पा [illegible] नेक [illegible] सं च घ म भ [illegible] जयस्य च [illegible] य भिन्न शब्द साध्या [illegible] प्रयोगः। [illegible] मिति भिन्न शब्द शक [illegible] दृष्टो: पर्यायवाक्य गव प्रयोग [illegible] इत्यर्थः
[illegible] यथ ग्रहात [illegible] क्रिन: प्रत्यय त्वा [illegible] भि वाता [illegible] रेचेति। प्रत्यय [illegible] कृशाण्यात्म विदित [illegible] प्रत्ययश्चित्र वनात्मापाप वादोव का
मितेश्च कनो। भिन्न शकृत्य भित्त चनेन [illegible] सिद्ध्यति भि नभि न्नमिति निर्य [illegible] रेवा: [illegible] विदारस्य सामा [illegible] वर्तनेन [illegible] यपे वि
शेषा [illegible] विशेषानुप्रयो [illegible] मिन्नमकि भिन्नमिति। तन्न मनि धाप के [illegible] कृत्स्य तावर्णक: प्रयोगः स्यात [illegible] मान्य मि [illegible] नेनम व
मिनत्वे नि गमयामः [illegible] मनस्य सकृ [illegible] प्रत्यय [illegible] किन [illegible] वा क्लिनः कुलिपी वो चेनक्लिनः कुलिति। यस्तु [illegible] स्वकृतं प्रसज्येत
न नु चलो [illegible] नेन प्रविष्यति। [illegible] का [illegible] कृत्वे लोप्यवाधेन। [illegible] वाको [illegible] पुन: [illegible] स [illegible] नमस्य कृत्वं
स्यत [illegible] वाच्य [illegible] विशः पपति। नो तस्य कृतं भवते निभिरं वक्लि नः कुलिति कवर्गा निर्दे [illegible] शक्नोति [illegible] पाशित [illegible] मेव [illegible] पानि [illegible] शत
रुद्धं [illegible] यः [illegible] मि [illegible] प्रयो [illegible] नेषा [illegible] प्रत्य पाता नाम पि कृत्ये वपास्तता। [illegible] पतु [illegible]
रसे [illegible] कृनेम्या [illegible] लोपः कृत्वं तु [illegible] परसे मिति विधानात। [illegible] मिति कि [illegible] स्का [illegible] विहि [illegible] वाधेन निमाव:
चन [illegible] भिक्ति [illegible] व्यसया पेक्षया [illegible] परस्मात्ता [illegible] पदरस्य निति [illegible] चमेत्य पमहाः [illegible] पदि [illegible] भवति [illegible]
तस्य [illegible] तस्मा [illegible] स्यात [illegible] [illegible] पमभ [illegible] भवतीति लोप [illegible] निमा वः परपमिति। [illegible] स्थानि नो [illegible] गादु
विपल पेव [illegible] वकारस्य [illegible] वो कारस्य [illegible] वतुर्थी [illegible] वकारस्य [illegible] पूर्वा [illegible] प्रतिपादना [illegible]
मि क्रिय [illegible] नाम [illegible] मिति [illegible] वानमकृत्वे [illegible] लोः पदस्य कृत्यं भवति॥

९

[illegible] ॥ स्याद्वा ॥ [illegible] सि॰

[illegible]

[illegible] ॥ [illegible] सर्वं [illegible] ॥

[illegible] ॥ [illegible] ॥

[illegible] दा

[illegible] ॥

[illegible] गोपतिः [illegible] ॥ श्रीः [illegible]

इति ॥ [illegible] प्रत्ययलक्षणेन [illegible]

[illegible] रामः

[illegible] ॥ [illegible] ८१

[illegible] विधीयते ॥ ॥ ॥ ॥ घं: ॥ ॥

स्यादेवमन्यो। पचिवा नीति क्षुभ्नस्य नस्य अनन्तु बोधेन गका सस्य दलं प्राप्नोतीति नदम हनोनुप्नो पंच विद्या स्य स्य। सोपि कृतः निर्देशा सिद्धं इतिनिर्दृष्ट सा सिद्ध सा
दिति नाम क्रमात नेमका मो हास अस्माति प्रमाण रू प्रमाणेत वेकता कद्य इति। अ पि चिवस्य आ पि अयिका रो दत्वेनवा अयोनस्य चिकार्यं वाल कृत
। पाठितं हिं निरेकवनासिति दिहान्नोनस्यारो नामके विशेषण सेवस्य न्याय सो तु ता नादि ति। इत्या स्यानं ब्रह्म राक वाक्या र्थ नैकस्य प्रक्रि यापासो

अ तस्मात् तुं न स्थानस्य नतु हन्द्र:॥ इतश्च कस्मान्न भवति पच्यिवान न नस्य किम्यानि नि प्रसंग। तिकृनति। एवमप्यत्र प्राप्नोति। लोपेकृते नमनिमित्ता ते।
अल्प चक्रास्य दत्वेलो पवाधेन। सा च कार्यं दत्वे। कोव कार्य। पचिव इत्यापि वृद्धिर्विति। अत्राप्यपिकृः प्राप्नोति। न ह्यंत्येयं वाधते। स
वृलोपन पियाधेन। न चाधेन किं कार्यं संयोगेन नापाशेन स्याप नमे भवति। न चापा प्राप्नोति। इत्यमारम्यमेने लोपे पुन: प्राप्नोति प्राप्ते नाम
हिंस्मिन्स्मिय तेने नैन तु म्ब्रांम्नतु त्रीस् त्रन प्राप्नोति। पचना इनु त्रुहिभविष्य ति पचेव पुरुहदत्वे नकार प्रतिषेध:। अत्र नदुहो
इत्वेनकारस्य प्रतिषेधात् कथं। अत्र नु नान् सिद्धं नु प्रतिपदविधानानुम: सिद्ध मेन नकानुम: प्रतिपदविधानान नुम: प्रतिपद
विधानस्य समर्था इत्वे नमविष्यति। तर्हि पचन नु ह: प्राप्नोति नुम: प्रतिपद विधानसमर्थं अध्याहृत्यते। स पिन प्राप्नोति। अत्र न
हालनुनेने स्वरे य:। पविधिं प्रति उपदेशो नर्थक: सविधिर्विध्यतेयस्मन् विशेषेनि मिमे पचना सा वाध्यते। इत्येव प्रतिनुम: प
तिपदविधिरनर्थक:। रो: पुनर्निमित्तमेव॥ व पथापाद्य। किमर्थमिदमुच्यते नहल्लोमेव सिद्धं। न सिद्ध्यति। धातोरिति वर्तते नतत्रे फ
वकारान्तो धातुर्विशेष्यते। रेफवकारान्त स्य धातोरिति किं पुन: कारणं धातुर्विशेष्यते। कृत कार्यां धातुर्विशेष्यते। न पुन: पदवि
शेष्यतेरहमा। आर्यिषीष्ट इति। नन्वं न हि पूर्वस्मिन् योगे पुष्टात् प्रत्ययेनष्ट त्र निर्दृश्य व्यर्थकं रुपमिरस मन्त्राय प्रति॥
प्रत्याहारा व्यक्ति व्यक्ति विशेष्यते चापि नतुह संभवात् स्येति विशेष्यते पाव नियता पदमिकारस्य स्यस्या अनर्थक: स्यादिति
प्रतिहृतः स्मेव रत्नी पोषो। पाठितं हिं निविधानस हा मध्ये तस्य चविहत तेनचमा भविता सति भाव: सुपां अर्थे स्वि प्रतिषिद्धो प्रत्ययस्य कर्मत्व॥ ३
त्र लोपो लोति। इन्वयं तत्र नु चितिव रावयवस्य पा साहल्य एव तथा
ति

रेफ[illegible]नस्येकदेशे। उकाः प्रद्युः समीपवार्थे [illegible]रेफस्य [illegible] स्थान्यवयवस्य [illegible] दीर्घ [illegible] न धातुर्[illegible]
रूस्यादि [illegible] रीघ नीति [illegible] [illegible] दीर्घ [illegible]
८२ पंच नोपधं [illegible] नम। नेनधातोरुपधायारेफवकारेयेति [illegible] धातुः [illegible]

एवं नाहुं अनुवर्ततेषा तु मह्वतां ननु रेफवकारां यो धातुर्विशेष्यते। किन्तर्हि उदित्येतद्विशेष्यते रेफवकारांतस्य इकः धातोरिति। मध्ये
रीध २ ऽपि कुर्केऽपि तत्र च पिपठिषति न स्यात् हलन्तस्यति विशेष्यः धातोश्च विशेष्य मा गो उपधायाश्चेति वक्तव्यम्। उपधासंबंधे त्यासति
कि चतुरर्थी प्रतिषेधः। उपधासंबंधे त्यासति चतुरर्थी प्रतिषेधो वक्तव्यः। तेन। [illegible] तुः। चत्वारः। [illegible]
चतुर्थीपितम्। उत्तरादेशोपप्रतिषेधश्च उत्तरादेशेऽपि प्रतिषेधो वक्तव्यः। किंपौः। गिरौ इति। [illegible] प्रतिषेधस्य वक्तव्यं [illegible]
न ते [illegible] मात्रे [illegible] भवति [illegible] प्रतिषिध्यते। [illegible] द्वावः। दीर्घे [illegible] प्रतिषेधो न [illegible]
विदितितिवेद्यात्प्रतिषेधः। उत्त्वमेतत्। प्रतिषेधे स्वरे दीर्घ [illegible] प्रतिषेधश्च न वक्तव्यः। उत्तरादेशोपोप
च्चात्तिशृत्तिपरिस्फ्फेति न [illegible] चतुर्थीपत्तुर्थिति [illegible] सिद्धं [illegible] विषय [illegible]
[illegible] उत्तरादि [illegible] वक्तव्यश्च [illegible] उत्तरादेशे [illegible] परिस्फुरति। [illegible] उवधीय दीर्घ [illegible] ॥ अत्र
[illegible] ॥ अत्र सः [illegible] नियतव्यम्। किमिदं [illegible] अनेकारस्य [illegible] सकारस्य [illegible] रेफ [illegible] अत्र वक्तव्यं [illegible]

[illegible] सिद्धे प्रपंचार्थः पाठः [illegible] इति। चतुरः [illegible] नियम [illegible] धातोरुपधायां रेफ [illegible]
[illegible] सिद्धे [illegible] निर्वृत्ते [illegible] दीर्घः [illegible] प्रतिषेधो वक्तव्यः [illegible] आहुः। [illegible]
हलन्तस्य [illegible] दीर्घो न भवतीत्यर्थः ॥ [illegible] ॥ ॥ ॥ ५

कारासदृति। अत्रेमावन्यदाविर्निर्दिश्यमिसन्नकालं तु पंचोत्सर्गमसिसंवेधेनसस्य संस्कारसंबन्धमुपयं वमानमभिमनमर्थे संयादयति निपत्र
सकारस्यमसा वनं क्रिपनेन नमत्वनामत्रेण इवेवित्रिनाम दायस्माभावान्नलाप्रसंगः। अस्मुपद इत्रिमस्य सेपसंसिद्धमनामाध्यरोविनेवामुप
त्रिमभाव्यमिसर्वः अस्सारस्वेति। पन्नासर। नित्यमकारान प्रतिषेध मासपतिना ससद्देवपक्षिभायेने। सुम्रुपिने वेनिपुवाचलोड्मनइनिर्क
द्दस्यस्यत्वम। अमसरे ह्यपरिभायाश्रपेत्वरसुपड़ि। निपनसराद्यनविपपरयमसमिद्धमिने। इत्राडि तिमस्मने सहीनि। अन्नः अर्थस्पसेद्धमिल

नत्तर्थिव क्त्येमरन्नकाक्षेकिपतेनासेस्वास्त्रविभक्तिकोमिर्देशः अरसंयोग्रसेरिति। श्रेकारामरः प्रतिषेधः एवेबनः तत्वसंकार
अ॰ २ : ननोरेकतृति। स्वयवाने वेवितापतेत्रदसः त्र्यक्कारसेति। कयं नहि अस्मसकारस्य सोपमसि। स्वयमेविनि। पर्यवमनमुपाड़ि घ
निम सिध्यति अद चड़ि। निपात्रोति। अरमुपड़ि नियावितत्रो। यावेनभविकारं नससेकस्यकार्यं भवतीति। अरसोडः पूर्वस्युत्वे केपि
विद्धानि नत्वन। केविदेसमसे हास्माने तस केसेहिं तइपने। तत्रपराधिकारा रपदेनमस्मा शाप्रिः तत्रपराधिकारए इयरो तसमनमा
प्रोति। अमुपत्र अमुपारे। निमिद्ध नुमकारस्य प्रतिषेधात् सिद्ध मेतत् कथसकारस्य प्रतिषेधात्। पर्मसेरिति प्रतिषेधप्रसित त्राप त्य
पन्याचार्यः अपरनमस्माभिमवतनोमि। अथपराद्रूहराक्रियमर्थेवा तूह्मणेकमसप्रतिषेधापर्थेराद्रूहरुमाक्रिपनेत्रोमसस्य मामक्त्
श्रमुपर्भनि॥ तत्वईडः ईत्वेवहुवचनो तस्य ॰ स्यात्नवक्रत्वं हवचनहतीपसुच मानेहेवस्पात् अमीमिः अमीपु अहमस्य
तस्यमी ॥ अवत्सुमी अमसतरति॥ ॥ ॥

सेत्सर्थे। अमिति। पदस्मीतस्तन्नस्थे हेत्रिनिपमारतसोपदस्पामत्वं नमविष्यतीतिकिंत्रिथं तन्निषेधान् तस्यदसाम्पससेमत्रा भक्तमनुत्तेपरसस तं
ान् १ पमुप्पामत्र्यामिति। अमिसेनि। उद्दसेः त्वस्मि निवचनादमयेमर्वपकारस्येनु॥ एवं इहुवचः॥ ईवमितेहमिमाक्रुत्रिमयोः कृत्रिमसंप्रत्यय
इति नम्भास्तपस्यवहवचनस्पयहणेनभाष्यतन धातुम्मिः त्रितिनिर्दिष्टे वत्से नियमिभाषो पुस्तना। इहवचनेपरतमकारस्पत्वेनभाव्य
ममीमिरित्याद्येनतमीतन्त्रइतिभावः ॥ ॥

१

नतार्भे। द्विग्रहणं किं। पते अत्रे तानि यमेयं १

नद्भिति। उभयपतिरिदृत्याहे। संभवतीति प्रतिया। दितं तु उभयाधिनाय स्त्रु वादिह। योग्रहणम। वा पामे सं। पाल सखेमे कयस्त प्रयोगे न केवलं से
भिसत्वात् सुस्याधिकारस्तिमिनिसमर्थादिति। पदमेति पचत्तु तेन निवृत्त र्थः। का का रोऽपि विधान पवत्ह णम पत्र्यावि कारनित्र विमो सम
प्राकस्यानेन सेम र्थः। निरोधा मावा च प्रकृतः पदाधिका ऐनि वृत्ति तिनुम। वाक्यस्य छान्दसी वका चर्या भा य गमारितमाह सेयर ति। अनुवृत्ति हि मे। लासमव
संन्यमाने भवत्वि नेन विभिन्नापदस्येम मनुवर्तन सयपदस्प देः सुसीमाद् सपद्म्या मपीवाहि लिसंकर्म य नु वाक्यम हरणमिमर्थः। दिढ़ुलाभिधि। अत्रसमिति

तत्रादिव कार्यम वचनं यं ने द्रेभा स्मि। भाविकस्य वहुवचनस्य ग्रहणे किंतर्हि न्वर्थे ग्रहणमेतत। विहू मामर्थो येव वर्नवहवचनं महवचन
रुमि। वा सम सेः सूत्र उत्तान तः॥ वाक्या धिकारः किं न चे। नाक्या धिकारः पद मिह समर्थः। वाक्या धिकार भिन्नपदनिह समर्थः। पदाधिका
रोनिवृत्ति तेन हि का कोत्याह्ननेर मधिकार भनि यतेन नेदोषः स्वल्पपि मात। पदविधा वा धिकारः पदाधिकारे निवर्तते चेत। इष्यते तस्पोनर यपदकाणि
रिगा नानि न मिधीं ति। ग्रह सूत्र स्मय श्रा न इति॥ प्रवृत्तिहसमर्थविधिति। नेत्र विहाय वने पदस्मानिहसमर्थं पदविध। सर्वेषामिति किं नत्हिपदे नेहसमर्थेप
देन इह समर्थेमिति या सेसपा स्वतिपरा निते षां वृत्तेः सूत्रः पापोति रक्यते व पदा वा समय दयोरेण सम म स्यादिति तत्र सोने गणादनेन सिध्यतीति सम
र्थो वा क्यामि कारः न्यायविशेष ग्रहणं किमर्थन। ईदृग्रहणमनलोमानिम्पे वंजने नातमा विपयध्यायात। तत्रापि वीजेको मसरू उत। स्मप्रतिपत्तिता
मे नकिंतर्हीति स्वीदेशा व सेगन्तु। सर्वादेशत्वात्। सूत्रः पायो ति कि कासों। स्यवर्ण इति वचनादंशमसनं। अस्य सेनितिचनास्वीना। उभय
ने सूत्रः समवर्णादेशः पायोति। उच्चवा किमुक्त महस्वोदीर्घः प्लुतइनिपञ्च प्राप्त स्वइलो नेनजनोपस्थितेनदुद्धयमिति॥ ॥ ८०

हणे सूत्रकृ ता त्वा रिभाषेयस्था भाद वानं त्विनिदिश्योऽहल्पत्वं तं तमेवाचा स्पष्टस्मानिनि समेति यवमान अंशस्त्र पोचधेस्त कहस्वरवसूत्र स्यादिपह को
उनदूपादान मम च्छेदि हि ना निविश्यते त्वत्राविरि ने तिहु नंतस्यापि सूत्रः सिध्यति। वर्णादेशस्रे सेन। स्थिति। अत्र वशसुतमस्मलोपमयोपदुतिभावः
इतिवेनावस्थि। इहत स्यापनुपस्यानारितिभावः। वर्णादेशपदमिति ह लेतस्य वेः सयेस्य स्थानिनि न इत्यर्थः। अनुत्पोगिहि नोपायध्याद्वपदृति मघुमीस्य
नेन त्रिनिनादि विधिर्वरणा स्वचएव स्थाने सूत्रो भवति॥ ॥ श्रीकृष्ण जरेनाय नमः ॥ ॥ ॥

मन्त्याभिवादे रूपगार्ग्येहं भो इति। किं विराद्ध। नस्त्याभिवादस्याने पदे पप्रसंग इत्याह्न कारेगति। अन्येत्वाहुः। अभिवादस्येन तुल नाम गृह्यते इति। अभिवादमन्त्याभिवादे केनामगोत्र
न्यानां तस्यौ। प्रतिष्येनाभिव्यः। गोत्रुस्त्रियामनाम। भिवादमन्त्याभिवादे निर्धारितन्मेतना येप्रतिपेधः। नैपामेमतिः। असम्यकः। प्रत्याचेष्टमन्त्याभिवादवचन्यातम्स्त्रयनाम्नोग
वस्य वानुरस्य तेनान्यत्र सतिष्यांमिकसन्तुतेन निषेधः। तेनमत्स्याभिवादे विना स्त्रियामेपशब्दस्य इतमत्ता प्लुतो। कंडतः। परतान्सहासा। मेमनस्सकलमा लिखपतितदा सीमनसामि
वादेहे स्वाभिक्लानं हि मन्त्याभिवादाप्लुतौ प्रति संभाषणानं तु मन्त्याभिवादमन्त्यावाभिव्यक्तिा। असम्यकं प्रतिषेधतकः। स्त्रुहेम्याशीर्वचनस्य मन्त्याभिवादः। भावावाति
मन्त्याभिवादेऽशूद्रे। अशूद्र इति किमर्थम्। कुशलमसि तुषजक। अत्यन्यमिरभुष्यते। नास्य शूद्र इति। असूद्रस्त्रियां सकेर्घ्रीति वाच्यं। तवस्त्रशूद्र अत्रान्स्त्रियांगार्गी अहं
भोः। आयुष्मती भव गार्गि। असम्यकस्यादौ। आहं भोः। आयुष्मानेधि स्थाल्याने। भिवादे गमसन्यास्त्वानीति। किं नहि इति स्याया मन्याभिव्यक्ति। सवत्कन्यः। स्थाल्यां अहं भोः।
आयुष्मानेधि स्थाल्याने। नपदं इत्याम्येति वक्ष्यति। किं नहि सत्याममेप्रा असम्यकस्यामसि तान्मानतं मन्त्याभिवादनमहे सिभि। आलस्यपानस्थ। निलं। भोराजन्यविशां
भोराजन्यविशां वेति वक्तव्यम्। स्वरतो हं भोः। आयुष्मानेधि स्वरतामा३ः। आयुष्मानेधि स्वरतस्त भोः। राजन्य। इंद्रवर्माहं भोः। आयुष्मानेधि इंद्रवर्मा३ः। अनिंद्रवर्मन्वराति
त्याविरः। इंद्रपालितोऽहं भोः। आयुष्मानेधि इंद्रपालिता३ः। इंद्रपालित। अपर आह। सर्वस्यैवनाम्नः प्रत्याभिवादने भोःशब्द आदेशो वा वक्तव्यः। स्वरतोऽहं भोः। आयुष्मा
नेधि भो३ः। आयुष्मानेधि स्वरता३ इति। वाक्यस्य टेः कस्मान्न भवति। देवदत्तकुशल्यसीति। इह कि। किं निर्दिश्यते। किं नाम गृह्यते। प्रधानं गृह्यते। अप्रधानं मन्त्युच्यते॥ ॥
दूराद्धूते च। किं विराद्धः। स्वर्णस्यप्रति। अभिवादयितार प्रत्यभिवादयितुं इत्यर्थः। भिन्नप्लुति। कथं नाम भेदपरमां भोराजन्यविशां चेतिभोः शब्दाय सर्व
स्वं तु अनंतानि घातो नास्यैति। नामगोत्रस्य मन्तरेण प्रत्यभिवादनानासीति समानो। भोः शब्दस्यास्याप्लुतमानत्वनमा इह किं निर्दिशति परस्यान्ते ततं दिशयो मन्याभि
दर्शनेन प्रत्यभिप्रायमानांते वाक्येः पदस्य वाक्यांत स्यकेः प्लुतः सामान्यं नान्यस्येत्यर्थः॥ ॥

५०४।२ प्रधानस्य रूपेति। संक्षिप्य माणस्य प्राधान्यं कुतस्त्यमिति। एवं व्याख्या अपि क्रियायाः संस्कारिलिनविवक्षितत्वात् प्राधान्यं कुतस्त्यमिति ऽ अप्रधानमुच्यते यच्छुनमत्सुच्यतर
मितस्यार्थः। नेचायं व्याख्यानमिति वक्तारिर्वक्तव्यमेतं कुतः तस्त्यमिति तस्मात् ऋष्टमनुगमात्रं मतं तु ब्रूतेकिं यत्र यन्मतदूष्य। इत्यर्थ इत्यस्मिन्नायेतद्रसात्मा। व्याख्ये
प्येते नित्यरिति लघ्या धानानामधानकर्मविशेषविषयाविचारेणाप्यस्मिन्निष्टयविषयविषयकमिदं प्रवृत्तीयाः प्रवत्तिणामिति सिद्धिकाव्याधानेकतेव्यंनकर्तव्यामिति तस्मात्
किमपि विचारायायमिति नाथेयामित्येवम् निशब्दानिर्देश्यः। उक्तार्थानामिति। अभिनिवेशमकृतत्वोदयस्य तत्स्यार्थः। उक्तार्थानामपीति। उक्तार्थाभिमताः उ

नयप्रधानस्य स्वयं संसारस्यलघ्या भवितव्यं ननाम प्रधानस्थेतिसंतोऽस्यापितर्हि नमानेति। क्षात्वेया। ग्नीडनी येयात्र इति। नैतद्विचार्यते। आधेयोऽप्य
धेयः अभिनिवेशकर्मान्तिकं तर्हि अग्निसाधनाक्रिया विचार्यते। अधिया। यत्र नौ प्रचार इति॥ यत्र द्वितीयावृत्तिशब्दस्यमत्र्याग प्राप्नोति। उक्तार्थानामप्र
योगश्चिमभविष्यति। आधेयशब्दस्यापि तर्हि द्वितीयस्यप्रयोगलप्राप्नोति। उक्तार्थानामप्रयोगो भवतीति। नैष दोषः उक्तार्थानामपि प्रयोगो [redacted]
दृश्यते न यथा अपशो द्वाभ्यानय ब्राह्मणौ द्वावानयेति॥ इह दूरे च॥ इह दूरेतरम्भुच्यते इहशब्दस्यापमनवस्थितपदार्थकः। न देवहि किंचित्सन्निहितं
किंचित्प्रतिअतिकं भवति। एवं हि कश्चित् कंचिदाह इत पापात्मनः करकस्य मानयेति। स आह उक्त्वा पयत्सणइहरं न शक्ष्यामीति। अपर आह। इहं मथुरा
याः पाटलिपुत्रमिति। स आह न इहसंतिकमिति। एवमेष इहशब्दः नवस्थित पदार्थकः॥ तस्यानवस्थितपदार्थकत्वान्नज्ञापनेकस्यामवस्थायाम्
स्यामभवितव्यमिति। एवं न हि न्यायेनायं निर्देशः कियते। स्यतिमनसोऽयमहरं विपुलत्वेनयत्रपाकृतान्यमयल्लाइइशप्र उपारीम्यमाने संदेहो भवति। अप्राप्य
तिनको प्यनीतिनइहमिहावगम्यते॥
स्यार्थः साहृश्यादुच्यते अन्यत्र लक्षणया पदप्रमपाः स्थेति निर्मोतयाऽशपाचानयकारपो द्वावानयेसैतौ समुदायानेवार्थवत्तौलोके प्रयुज्येते प्रयोगानुसारेणलक्षणय
व्यवस्थाप्यते तेन उक्तार्थानामप्रयोगव्यवस्था नोद्भावनीया॥ इह दूरे च॥ तस्येतीति। इहस्यानवस्थितत्वात्तु तस्य विषयविभागमय्यवच्छितस्य तस्यार्थः। दृश्यते हि। स्यान
क्रियापदं इहत्वं आर्षीयतेनस्तुल्यत्वादिपुरुषापद्यानित्यर्थः॥ श्रीरघुनन्दनः पातु॥ ७॥

हैहेनयोगे॥ हैहेग्रहणं यमानार्थं स्वपरस्य वा स्थाने तस्येदेः प्लुतविधानार्थं हैहेप्रयोगे मा भूदिति वचनं हैहयोः प्लुतत्वमिति। अन्यथा द्वारं मसामर्थ्याद्नंत्यस्यापि ह्रियमानत्वात् [illegible]
स्वकृतः स्यात् हे देवदत्त हे रलाद्य अनेकाचो यो नेति। एवं गुरुरसंयोगवत्त्वं च पुत्रेणेति हैहयो यो सार्थे मायादानमये यव तु लयोः [illegible] प्रयोगस्तदाभिव्या
निष्पत्त्यर्थं स्यादेवं तत्र। अनंत्ययोरपीति। अन्यथा वाक्यस्य टेः विकारः एवं नत्वयोने स्यात्॥ गुरोरनृत ऽनंत्यस्य॥ गुरोः प्लुतविधाने रति। अनंत्यस्यापि ग्रहणं

हैहेप्रयोगे हैहयोः॥ हैहेग्रहणं किमर्थं। हैहेप्रयोगे हैहेग्रहणं हैहयोः प्लुतार्थं। हैहेप्रयोगे हैहेग्रहणं क्रियते हैहयोः प्लुतिर्यथा स्यात्। हे देवदत्त हे
३। अक्रियमाणे हि हैहेग्रहणे तयोः प्रयोगे नस्य स्यात्। अथ प्रयोगग्रहणं किमर्थं। प्रयोगग्रहणमर्थं न तद्ग्रहणेनार्थं कार्यं। प्रयोगग्रहणं क्रिय
ते अर्थेन मूल्ये अनंत्ययोरपि यथा स्यात्। हे देवदत्त हे ३ देवदत्त हे ३। पुनर्हैहेग्रहणं किमर्थं। अनंत्ययोरपि यथा स्यात्। हे ३ देवदत्त हे देवदत्त
ति। [illegible] हे ३ देवदत्त। हे देवदत्त तत्र कि॥ गुरोरनृतोऽनंत्यस्य॥ गुरोः
प्लुतविधाने लघोरंत्यस्य प्लुतप्रसंगः अन्येन विहितत्वात्। गुरोः प्लुतविधाने लघोरंत्यस्य प्लुतः माभूदिति। देवदत्त। किं कारणं अन्येन विहितत्वात्।
अन्येन हि लक्षणेन लघोरंत्यस्य प्लुतो विधीयते हृद्गृहत वपति। नवानंत्यस्यापीति वचनमुभयार्थं निर्देशार्थं। न वा एष दोषः। किं कारणं। अनंत्य
स्यापीति वचनमुभयनिर्देशार्थं भविष्यति। अनंत्यस्यापि गुरोः अंत्यस्यापि टेरिति। ननु चैतत् गुर्वपेक्षं स्यात्। अनंत्यस्यापि गुरोः अंत्यस्यापि
गुरोर्नेत्याह। एवमपि दत्तमतत्। अनंत्यस्यापि टेरिति। अथ प्राग्वचनं किमर्थं। प्राग्वचनं विभाषार्थं। प्राग्वचनं क्रियते विभाषार्थं विभाषा यथा स्यात्।

न गुरोः संविधानात्मएवं ह्यसमुच्चीयते तेन चानगुरोरंत्यस्य तत्रैव पर्यायः स्यात्। लघोरंत्यस्य एव गुरोः स्यात् तेन चानंत्यस्य गुरोरित्यस्यार्थं भवेत् चेति। अपि प्राक्तेन प्रकृ
तोऽयं समुच्चीयते तेन तु गुरोरंत्यस्य टेः स्वार्थे विभाषार्थमिति तेन पक्षेन कस्यचिन्न प्लुतो भवति॥

८।२ हरास्तु पक्षेऽनंतस्य स्तुतः पक्षे त्वंतस्य स्वरितस्येत्यर्थः पाक्षग्रहणमनेनोक्तमिति नन्वादेः पामिति। एष पौरमिति। पक्षोऽदेशपक्षे। रहापीति। आमंत्रितस्यादिरुदात्तः स्वरितः
स्तु केशरत्वेन समाविशतु ... मुदाहरणं। सिद्ध। सिद्धानीति। आमंत्रितस्यादिरुदात्त सिद्ध
सोऽस्य स्वपचितेत्सु ओदात्ता असिद्धरतीति राज्यपौनिधायानमध्यंनि। सुरिभिरपीति। अनुदात्तं पदमेकवर्जमित्य भाविधमानो रात्तमनुदात्तं भाष्यो यतेन च पाठः। आकि। विक

भाग्य वचनानर्थक्यं चैकैकस्यैति वचनात्। भाग्यवचनमनर्थकं किं कारणं एकैकस्यैति वचनात्। एकैकग्रहणं किं यतेतदि भाषार्थं भविष्यति। अस्त्वन्यदेकैकग्रह
णस्य प्रयोजनं। किं। युगपत्सर्वेषां माभूदिति। अनुदात्तं पदमेकवर्जमिति वचनान्नास्ति योगपद्येन संभवः। असिद्धः स्वरितः तस्यासिद्धत्वान्नियमो न प्राप्नोति।
नैष दोषः। [illegible] पौरे तन्नासिद्धत्वमिति हि विद्धमाकर्थ्य कार्यकाले संज्ञापरिभाषमिति यत्र कार्यं तत्रोपस्थितं द्रष्टव्यं। गुणोदात्तोने स्वस्यास्येकैकस्यमानानु
पस्थितमिदं भवति अनुदात्तं पदमेकवर्जमिति। इहापि तर्हि न प्राप्नोति। स्वरत्नासिद्धासिद्धयोः मा भूत्। हि सिद्धश्चैव असिद्धश्च वचनात् यो नियमः यत्रोक्त्वेः स
रितः स्वरितेन समावेशः प्राप्नोति। स्वरितमाम्रेडितेऽसूयाकोपकुत्सनभर्त्सनेष्विति। स्वरितप्लुतावित्यत्र यत्रस्वरितः स्वरितेन समावेशः प्राप्नोति अनुदात्तं
पदमेकवर्जमित्येतदि... तस्मात्स्यान्ववचनं कर्तव्यम्॥ यद्यत्र कर्मणि। यद्यतस्त्वकर्मणोऽस्य अनित्यसंगः यस्य कर्मणो लक्षणं संगो भवति। इहापि प्राप्नोति। गोदे
वासो दिवि ... गोदत्तस्तरति। सिद्धं तु पदग्रामहणात्। सुराः हि एकस्यानात् सिद्धमेतत्। कथं पदग्रामहो ग्रामोदीह ... पदसंख्येयकः॥

उदात्तोऽस्वरितो किं तर्हि उभय गतिरिह शास्त्रे शक्तिधर्मोऽपक्ष्यो तेस्य च स्वरितेऽस्तीति उदात्तस्यौ तथा योगपद्याभावः स्यादिति॥ उदात्तानुदात्तस्वरितः समावेशनिवृत्य श्री०
र्थमेकैकग्रहणं। पाक्षग्रहणं तु पक्षे सर्वेषां स्तुताभावार्थम्॥ ॥ ४५

प्रणवः॥ प्रणव इति। शास्त्रे। सिम्भि। भाषितत्वा समः। पारस्येति। शा स्वांते प्रसिद्ध आश्रीयते च तावत्। अक्षरमत्र। अंतस्थ मंत्र। टेः स्वर्थे॥ तत्रा प्रणव स्येति।
अत्यंत वाचो भ्यत्ररूपत्व वाच शा थं मदं स्य मत्र मादि यं स्य नत्व वाक्य रि। तत्रादि वाच व्याप्ता वेधत्व तत्र वाचस्य शा थं दिसं सम्य कमिथ्यर्थः। अथ अंति। दिग्राम निक यौ र वो का रि
कारेया। शास्त्रांते प्रणव संज्ञा विधाना स्यस्य॥ ओंकार इति। अस्य ति सिय्य ग्रहणे। ओं ता स्य स्यति च वचना तेटे मी स्यो हस्व तत्र स्यो कार स्यातः। प्लुतो तेन प्रणव स्य स्थाने
वाचा एमा यार वि रो धणा मि त्रया व वि धाने। स्या शाप्या पस्या नात स्या व्य ब्यां प्रथाप स्थाना दिना ति श्य्य ते तथा पिट्यो। अन्तस्य स्यो भनुस्त स्य स्वरेः ओंका

प्रणवटेः॥ प्रणव इत्यु च्यते कः प्रणवो नाम पादस्य वा अर्धर्चस्य वा अंत्य स्मुप संहरस्यात्र प्रथा रणे पदस्य स्थाने विमा य ओकारमों कारं वा विदधति त
त्प्रणवमित्याचक्षते। अथ टिग्रहणं किमर्थं। टिपरणं सर्वो हे शार्थं यथा ओंकारस्य सर्व देशंय था स्यात्। यथा ओंकारस्य ने कोल्स्य शिरस्व दे स्येतिस
र्वादेशो भविष्यति॥ वाक्यांत॥ अंत ग्रहणं किमर्थं। यालानाम कवः वाक्य समुदाय स्य वाक्यानि तिवाक्यानि सर्वेषां टेः प्लुतः प्राप्नोति। इष्यते चांत
स्य स्यादिति तदंतरेण यत्नं न सिध्यतीति स्व मर्थ मंत ग्रहणं॥ अग्नी वेधणे परस्य च॥ अग्नी त्प्रेषण इति अति प्रसंगो भवति। इहापि प्राप्नोति॥
अग्नी दग्नी न्विहर। सिद्धं तोप्यानेय परस्य तिचुनात। सिद्ध मेतत्कथं ओ श्रावय परस्य तिवक्तव्यं। ओ श्रावय। अपर आह। ओ श्रा वयाश्रावय यो
रिति वक्तव्यम्। ओ श्रावय। आ ३ श्रा ३ वय॥ ६३

एतत्नस्ल समुदाय वाक्य तो भवतीति सर्व स्वरे वी वकास्य टेश्ल विकारा भविष्यति। केचित्तु टिग्रहणा निकस्य वो कारस्य प्रणव संज्ञा निधानात्र टिग्रहणमनर्थकमिति
मतिपन्नाः॥ वाक्यांतग्रहणमिति। वाक्यस्य टेरित्य स्वधिकारात् स्याद्वयेव भविष्यतीति प्रश्नः। यालानामेति। कुकू समुदायो यावा भातत्र पत्र स्थित्वं प्लुतः प्राप्नोति दि
श्रीकुकू समुदायस्य यो अत्र स्यस्य टेरार्थ मंत ग्रहणं तेन अय प्रत्यया यानामंतोपस्थितस्य यो अत स्य प्लुतः॥ अग्नीत्प्रेषणे परस्य च॥ श्री विद्यावासिनी विरस्वय्यां

८१२ बहुलमिति। नेम्याप्याचादपा प्यामन्यवाम्नी। अन्यणेबहुलं स्नुतो भवति बहुलवचना बना रेतेपस्य अपितं नस्येवमनुतम [illegible] उदहे रैति। नापबेल हिंदिवचनं॥ योगविभाग इति।
यथा स्थिता विभाषा चार्थीयत इति भाव स्यं उदहरा उदहरेत्व स्थान्तौ नान्त्यात इति केनिरस्तु॥ स्यात्र हितेतिपि परस्य स्वन्तेत इतिमा व्यकारेणिमा यमन्यत्रा हु [illegible] हसमिति॥ शु
स्नलोगाः स्यातसं तनशास्त्रमत्यज्ञता। निमुरकस्मरागासवेतः स्नुतो विभाषा वि धेयरत्वर्थः एतद्वमाग्रहणा स्यसर्वेचसर्वं धान्ति ख्यातौ तिमन्यो॥ [illegible]॥ अस्य्यादि
भितिमर्वे एवस्नुत इति वचनमन्यथाशीयमितिवचनम॥ स्नुतोवन [illegible] गंतरेणैव स्नुतमसंगतस्य यवयो रिद्रुतैः स्नुतार्थं वचनं॥ [illegible] रिति। समारवर्णस्यासवर्णस्य दु

आहर। ३

बहुलमन्यत्रापीतिवक्तव्यं। उदहरा उउदहरे आहर। तर्हि हि वक्तव्यं न वक्तव्यं। योगविभागः करिष्यते। अस्पीत्यपणे परस्य च विभाषा। ततः एष्वपीति वचनेन सर्वं विभाषे
सेत आपकाह। सर्वेष्वस्नुतः साहसमनिखतो विभाषा वक्तव्य॥ [illegible]॥ अन्येनेपर्यायेणा अन्येनपर्यायेणेति वक्तव्यम्॥ चोर। ३ चौरा। चौर चौर। ३ कुशील
३ कुशील। कुशील कुशीला ३॥ [illegible]॥ असूयादि पुत्रावचनं॥ असूयादि पुवेतिवक्तव्यं। कन्ये ३ कन्ये। शक्तिके ३ शक्तिके। कन्ये कन्ये ३। शक्तिके
शक्तिके ३॥ [illegible]॥ किमर्थमिदमुच्यते। एवं चा तु भयविशिष्टमसंगाद्विरुक्तौ स्नुतवचनो। एवं चा उभयविशिष्टमसंगात ३ द्रुतैः स्नुत उच्यते। किमुच्यते उ
भयपदविशिष्टमसंगादिति॥ यदा [illegible] निसोः शब्दा निसेचुवशादेपरूप स्कौ [illegible] विचालिमिवेवे भवितव्यं। अनपायो पतनविकारि [illegible] नेषदोषः। उभयवि
स्यत् शिष्टमसंगादिति॥
शेष्यविशिष्टः प्राप्नोतीतिवचनं। तस्य वचनसामर्थ्यादेकदेशस्यापि [illegible] तेन ग्रहणं [illegible] उच्यत इति। उभयविशिष्टशब्दं तत्पुरुषमन्यासिद्धं तविरोधमुच्यते इति
इष्टिर्निस्यतावि निरूप्यते। तादर्थ्ये दिनि सता। पघामिनित्य पूर्वेण [illegible] मतमसिंसता इष्टि हिती पघतनापि रूपान्तरं सामिन याप्रिम एवं मानसंज्ञा माम इतिमुप
तेन कृतयापि स्थितरति विना निर्देशः किमर्थं नित्यसेरातद्दिरुच्यते। [illegible] स्थमिति। रूपस्थस्य शब्दः रूपाणि पिमभुआमा नानिस्यवामा च स्तो। युगपत्प्रयोगे कानुवि
स्थपरत्वं न कश्चिनिसता विशेषउच्यते। तत्र रूपस्थस्य शेरन समानापि [illegible] स चानुप्रचविचाले प्यस्मिन्निप्राप्तायां विचालि यहणेनानाययविचालः प्रतिपाद्य श्री ४६
तेऽविचालितस्य हेतुक कथमनमनपायेति॥

रजः शब्दांतरमेव प्राप्नोति यस्मिन्निरुद्धिः । [illegible] उभयोर्नेष्यत इत्याह [illegible] मिति । तत्र [illegible] पथा गर्भेनावस्थितानाएवावयवा विनिर्द्दिष्टा किं तर्हि [illegible] विभागे
मृतं तौ स्वति [illegible] मेतो भयविरुद्धिः प्राप्नोति न्तु [illegible] । [illegible] भौमा रति । [illegible] तस्य [illegible] नेषि चतुर्मात्रस्य प्लुतसंज्ञा [illegible] कालो नितिवचनात [illegible] तो रति । भी
प्यकालो [illegible] तिकवाक्यमपुप्लुतं [illegible] व्यातर [illegible] रितवरता [illegible] कारण समर्थविभागो [illegible] भावः [illegible] कालः एवा नितिनियमो [illegible]

नैवं विज्ञायते उभयोर्विरुद्धिः उभयविरुद्धिः उभयविरुद्धिप्रसंगादिति कथं तर्हि उभयोर्विरुद्धिरस्मिन्सोयमुभयविरुद्धिः उभयविरुद्धिप्रसंगादिति । द्विमा
त्रैकमात्रावर्णौ मात्रा अवर्णस्य मात्रा इवर्णोवर्णयोरिति जयोः प्लुत उच्यमान उभयवृद्धिः प्राप्नोति न घ्याग भौवर्धमानः सर्वांगपरिदृष्टो वर्धते ।
अस्मिन्प्रयोजनमेतत् किं तर्हीति तत्रावयवेष्टप्रसंगः । तत्रावयवेष्टप्रसंगमेतत् चतुर्मात्रः प्लुतः प्राप्नोति सिद्धं तु तौ दीर्घवचनात् । तिरूपेण तत्कथं दु
तो दीर्घो भवतीति वक्तव्यं तत्रैतत्कथं कृत्वा सिद्धं भवति । यदि समप्रविभागः मात्रा अवर्णस्य मात्रा इवर्णोवर्णयोः अथ यदि अर्धमात्रा अवर्णस्य अ
ध्यर्धमात्रा इवर्णोवर्णयोः अर्धतृतीयमात्रः प्राप्नोति । अथापि [illegible] मात्रा अवर्णस्य अर्धमात्रा इवर्णोवर्णयोः अर्धचतुर्थमात्रः प्राप्नोति । एवं तर्हि
विज्ञाते [illegible] सर्वमेवाक्लं न नु चोक्तं तत्रावयवेष्टप्रसंग इति तत्र सोयं भगवतो [illegible] अनिष्टि [illegible] पठति इष्यते एव चतुर्मात्रः प्लुतः [illegible]
[illegible] एवं प्लुतविकारे परांतग्रहणे एवं प्लुतविकारे पदांतग्रहणे कर्तव्ये [illegible] नोति । विषयपरिगणनं च विषयप २
रिगणनं च कर्तव्यं प्रमाणा नि [illegible] तिविचार्यमाणप [illegible] थितिवक्तव्यं प्रमाणं तत् । अगम [illegible] ग्रामानें ॥ ७ ॥

न च तुर्मात्रस्यापि अवकाशं भवति । परस्मैं [illegible] कार्यं नेति [illegible] तेभ्यानन्निवीतित [illegible] स्यादिर्वैवननं भवति । सोयं भगवतो इति । सोयं नापन गरं तन्वस्येना
चार्यमेतदुक्तम् । [illegible] गौरिति । अपायपदा [illegible] सर्वविपदं भवति तत्र [illegible] भवति । उक्तमेतत् [illegible] स्येति वि सर्व
नीयस्या [illegible] संज्ञा तो नन्वेप रांतग्रहणमिस्य [illegible] नाक्यमप्लुत्यते पद्यते [illegible] दितिपरा [illegible] नर्थग्रहणात् एतस्यायो [illegible] ॥

तद्यस्मैत अंतग्रहणानुवस्माल ॥ते

८।२ अग्निभूताशिति। अग्निभूतिवृद्धस्यसंबुद्धेः स्वं भावं चेतरश्चि अपाठेश्च प्लुते च कृते॥ तो भो पौतरिति। अप्योरिति। मध्यमहरेणतत्पोरिति मध्यास्थ्यापते तदं तरेणाष्पचिकाप
तस्याग्नि न भाव प्लुत विकाराविति। प्लुत विषय प्लुत विकारेण प्लुतेन ते वासिद्धकौ इपाराघणारे [illegible] तकृते चो [illegible] सिद्धः प्लुत इति न च प्लुतस्य सिद्धत्वकथ
नं

अग्निभूता३इ॥ पटा३उ प्लुतात्। नमिश्रनिति सिद्धो विमाणवका३ अग्निभूता३इ। पटा३उ॥ अपि पूजितात् विचार्यमाणे होतव्यं दीक्षितस्य गृहा३इ। विचा
र्यमाणः प्रत्यभिवादः। आयुष्मानेधि अग्निभूता३इ। प्रत्यभिवाद। याज्यांत उच्चमाय वषा३न्ता यसां मध्यायामे च सत्सो मे च यमा३न्द्याः३ः॥ आमेनि
छंदसु पसंस्थानं याकृतं यो अग्ना३इ पत्नीवः३ सुजूर्देवेन त्वष्टा सोमं पिब। तमोर्ध्वं वर्णनं संहितायां॥ अथकयोरिमौ व्याख्यायेते। इदुतोरिस्याद
तरिदुतो यं हणं कर्तव्यं न कर्तव्यं। प्रकृतमनुवर्तते च मनुतं हस्वं स्यां हस्वा [illegible] इदुतोर्ध्वं दुतो विनितं देसमध्यमा। निर्दिष्टं पदं। तिर्दिष्टं नहार्थः। अ
चीत्येषासमीपरंगविति मध्यमायाः षष्ठी च मन्यमित्यलितत्स्थाने तिनिर्दिष्टं पूर्वस्येति। किमर्थमिदमुच्यते। नद्द कोमपणी त्यस्वसिद्धं न सिध्य
ति। अ सिद्धः प्लुतः प्लुत विकारेण चमा। सिद्धः प्लुतः सरसंधिषु कथं ज्ञाप्यते परस्य प्लुतम परस्या अचीति प्लुतस्य प्रकृतिभावं शास्ति। कथं कृत्वा
ज्ञापकं। सेताद्विकार्यिणः कार्येण भवितव्यं यदि ह तर्हि मयोत्तम प्लुताः दीर्घं शाकलं प्रतिषेधार्थं। दीर्घं च शाकलं च मा भूत्। अथापि इ पण गुरुकं।
एतदपि नासिप्रयोजनम्। आरभ्यते च प्लुतहस्वस्य यणादेशः। प्लुतहस्वस्य दीर्घं शाकलं प्रतिषेधार्थमिति तत्न वक्तव्यं भवति। अवश्यं तद्वक्तव्यं।
यो प्लुतस्य चेदुतो अप्लुत विकारेण तदर्थं॥ भो अधि इति। पटितं हितस्य नि चेदन मलि तदेव वक्तव्यं। इदं न वक्तव्यं॥ ७ ॥
भो३३६

४ मिदुतोः सिद्धत्वमुच्यते। प्लुतप्रकरणे यत्कार्यं तत्स्वरसंधिषु सिद्धमिति सामान्यविषयानुमानस्याप्रयणात्॥ भोभिदेति। इ शब्दस्य निपातत्वात् प्रगृह्यत्वात् सति भा श्री॰
वसंगेत द्वाधनार्थोऽपि यण्विधिः चर्णस्य स्वपनात् न वार्थः स्व प्लुतः॥ ५०

धो ८ स्वाचेमिति॥ अकारेणपाविषयमुरा नादिपुकः प्लुतः रहूतौनतुसर्वे वोदातोन मानमेघोदौ करात्स्वरिमेयोरिति स्वरितकरतेमः सिद्धस्वात्स्वरेतोनमवति। प्लुतमक
रेणविहितंनकार्यस्तासंधिपुसिद्धमितिता विनंस्वरमनुस्वरसंधिनेभवतीतिता सिद्धतेर्नोमेकलेव॥ इदसमेतदिति। तनस्थापसंस्थानं सतोरेणवर्णस्यस्वंयनपण
सिद्धः॥ स्वरादीति। अमातिपन्नोविकारस्यानुकरणस्वाक्षितसत्वाधम्मनानीति। ऐसा पीति। हलवणादशस्थितमनुकरणमित्यर्थः॥ स्त्रीकार्यसग्रहस्वानाकद्वय
विनुपदेति॥ एकोयणचीतियणादेशनकेनसिद्धं त्वस्यतरदुनोधौविद्वासाचार्येतोचदुतोत्सर्गसंधिपुस्थैवर्णरजितावकलः महतिभावः मामोतिसवर्णदीर्घा

प्रबन्धयं दरमण्यस्वंनत्यमस्वापंमा। नेनसिहतिनस्तरवीनियोर्येणः स्वरितेनानुरात्स्येसेघत्वः समसेनअनेनपुनः सतिअसिद्धत्वान्नभविष्यति। यथितस्ये
स्यानिर्वचनमसिद्धवेमवचत्वमेनिनुघोकंतरव्यवस्थंनकः पंधोल्नुतएवौविद्दुतोअस्नुतविकारोपान्वर्थम् हो३इंश हो३िशा। छंदसमेततत्रा हव्यानुविवि
म्बंहरतिमवति। सतोहनच्छरसंधोविद्दसामनाम्यति स्वो। पिकरसिद्धस्वानुभेयानारोतो। किंतुवणामवतीहनासिद्धस्यौविद्दुतोयरयंविरुधानि॥ से
चममस्वरसंविधुतिद्वेशाकल्यदीर्घविधीतुनिवर्त्ती। एकतुयरभवतिलुतएवैनसस्यणविरुधास्यपवारमा। तेनतथोस्थनशाकलेरीर्घायणल्स
रसाधनमेवतुहेतुः॥ ॥इतिश्रीमद्भुगवस्यातेजनिविरचितेव्याकरणममहामाष्यकाष्टमस्याध्यायस्यद्वितीयपारेद्वितीयमाह्निकंपारस्याद्वि
तीयः समाप्तः॥ मतुवसोरुसंबुद्धौछंदसि॥ मतुवसोरादेशेवनउपसंख्यानं॥ मतुवसोरादेशेवनउपसंख्यानेकर्तव्यं। यस्त्वायंतंवसुनाप्रातरित्वः॥ ॥

त ऐलुतमगस्याऊ चीतितापकात। एवंतर्हिरकोस + तन्निरत्तयेस्यैवविधीयेत एतदपिनम्यो ननिकः प्लुतएवैतस्य वार्तिककारेणशाकल्यरीर्घस्यापवाद
स्यमणोविधानात। एवंतर्हिउदात्तस्वरितयोरितियणा स्वयस्वरितमसंगनिर्थ्यस्यैवविधीयेत॥ ॥इल्लुपा व्याधनस्यबहुवचकस्यरथितिमतुपमर्दीपञ्च
स्याध्यायस्यद्वितीयपादेद्वितीयमाह्निकंपरस्याद्वितीयः॥ प्रत्ययस्यलुकश्नुलुपः रेति। कनिचनिपेः प्रामीप्यग्रहणमनुवर्थस्यश्लोनिरेशाः तदनुवर्धकपो॥
पानुपसंख्यानात कनियोः पिग्रहणम। मांतिलरमि। प्रातरी। स्वम्भेपाः पिरसंतरशिकनिषु॥ ॥

भोब्राह्मणा इति ॥ असिद्धत्वेन भा भुतान्न पिकब्लोपो भो इति स्वसिध्यति तथा भोब्राह्मणी खचापि भवति शब्दे कारस्य यलोप अवस्यं चोतोस्ते संयोगांतलोपकतेयर लस्यासिद्धत्वाद्रुपासिद्धिः ॥ कस्येति ॥ को बराक्षु ॥ भ्रु शब्दस्य विजंतस्य भोयद्रुपे रेफांतं तत्भ्यति रूपं के निपातः ॥ तत्रैरेफस्य पश्चात्लोपं भोब्राह्मणा इत्यादिः सिध्यति ॥ गच्छन्देस्या ॥ पि भोः शब्दस्य छ्स्यवातिको अनंतरं भ्या ॥ पिकस्यन्तरेतिम वदन्दियोग विधीयमाना सिद्ध्यारयस्तनो भोस्तत्र भोस्स्य नापि भवेति एवंच भ वन्काकर भस्मति भोः शब्दम तिरूपकत्वमवनिपानत्वात्माप यणी यमवनोर्विजरशेनाद्दिल्यन्य आह ॥ भगः ॥ तुल्यदि चारत्वाभ भाष्ये चिमरतीपरितावात्स्यप धितेसंपुंकानामिति ॥ रूकृतेति ॥ मकारस्य सत्वेकृतेषामर्थ्यस्यानुनासिक सदासत्वस्यासिद्धत्वादुत्वाभावादनेनि चेति सकारस्य द्वित्वं चने रोरिसवर्णरति

विभाषाभत्र इत्यन्दस्यादत्वम ॥ भवानत्र ॥ भवत्स्मगवन्नघवन्तरस्यैतेषां विभाषा रुत्वं क्रमः ओ चअवस्यक क्रमः ॥ भोः भवन्न ॥ भगोः भगवन्न ॥ अघोः अघवन् इति संबुद्धिविलुप्येतत नेरुत्वंस्न सिध्यति ॥ भो चाल्लणा इति तथा विभक्तिलिंगविशिष्टस्य हण्णेनेतिरहन भानोति ॥ भोब्राह्मणि ॥ नेपदोपः ॥ अन्यय मव्ययभोः शब्दः नेष्टा भवतः प्रकृतिः कथमव्ययत्वम् विभक्तिस्वरप्रतिरूपकाश्च निपाता भवंतीति निपातसंज्ञा ॥ निपातो व्ययमिति अव्ययसंज्ञा ॥ समःसुटि ॥ पुत्रः खय्यमपरेकानाम्रेडिते ॥ संपुंकानां विसत्वं वक्तव्यं ॥ संस्कर्ता ॥ पुंस्कामा ॥ कांस्कानिति ॥ रुविधौ स्वानिष्टप्रसंगः रुविधौ हिसति अनिष्टप्रसंगे ताररहतावत्संस्कर्तावाधा इतिप्रसंगात ॥ पुंस्काम इति ऽद्दरुपधस्येति यत्वप्रसंगात ॥ कांस्कानिति कुप्वोः कपौ चेति केः प्रसंगेतात नचेहि वक्तव्यन्नन तान्यं क्रियते ऽन्यासस्य समस्सुटीति द्विसकारको निर्देशः समःसुटि सकारो भवति ॥

पाश्चिकल्पोपेन्हि सकारकृ रिति सकारको वा मयोगः पदास्भोगवाहानां मत्वाहारेषु विशेषणे पादे शस्ल स्थि भवे एक सकारको पदान्नुस्वारस्य हल्त्वंतरत्व मपीष्यते तत्रान्तरपत्वस्य सकारस्योदृत्वेन नसकारत्वपक्षमपि भवति ॥ पूर्वानेकीयमते नमकारलोपेलनुस्वारस्य दांतस्यायोगवाहानाप्रस्याहारे उपदेश चोरत्व इत्यात्तरेस्वरीति याज्ञोपे पक्षे द्विसकारक सदानुस्वारानुनासिकौ कैविन्नेक्षति तस्य चस्तुकं मन्यन्ते ह्रलोपकरणे विधीयमानस्य न्नियोगो नन्तरस्य विधानान्नमकार लोपेऽपि सत्वस्यता स्थाभाव्ये एवं च पद्रूपाणि भवति ॥ अनुनासिकपक्षे चयः सकारद्वैभाव्को वा एकमनुस्वारपक्षेऽपि परस्यापिरुत्वसधुशरः स्वयशनिवा द्विर्वचनेन ककारस्य रूते हाद्रशरूपाणि भवंति ॥ ७ ॥ श्री ५८

६४ पूर्वत्रासिद्धमिति नेति । [illegible] अतिप्रसङ्गात् [illegible]

तेषां कृतेऽपि विभक्तिकार्ये तवर्गस्य चकारस्य निर्देशात् तत्र सिद्धत्वं प्रतिपादयन्नाह कुत्वं कृते । ऊर्ध्वं स्वरितत्वं प्रतिपत्तव्यं पूर्वत्राचासिद्धमिति स
काकारस्य कृत्वं कृतं विभक्तिः । प्रत्ययः परे । ततः पूर्वमेव तस्य लोपः इति । [illegible] अत एव उदात्तस्वरितयोरिति । अत्र तस्य सिद्धत्वात् [illegible]
त्वान्तुक्लोपाभावात् पदं तत्र ध्वनिः । अस्य धूमिनि । तेषां धूमः प्रसक्तः स्वाद्यर्थः । अत्र तु पूर्वस्य परत्वेन तदर्थसंख्याश्रयत्वं धूमिनि इति । पादमध्यस्थितिः अधिकारः
न तु तस्य बाधकाभावादुच्यते । ह्रस्वान्तस्य विभक्तौ [illegible] एतस्य भवति । पुरेऽपि । कलोपः इति । कुत्वस्यापि नासिके चित्त
मिति नास्तीति वचनं सामर्थ्याद् उच्यते । स्वाधिकारे अत्र लोपप्रसङ्गः । नेति । एकपरात् पदात् इत्यत्र गणान्तरेषु सिद्धमिति

तेषां तत्र तु उत्तरपदे तिष्ठते परिनिष्ठितत्वात् तेषां [illegible] अप्राप्तिः तत्रापि प्राप्नोति [illegible] । तेषां धर्मानुवृत्तिप्रयत्नेन सुप्सुपः पदस्य प
दसंज्ञकस्य पूर्वपदस्य । इत्येतत् परे । एवं तु तयोः प्राप्तिः । वृत्ति उपसर्गस्य परे । अत्र पूर्वस्य परे । कायः पुनः पदस्य परे इति
नि हि ते । समासे लोपस्य वेदे द्वित्वं । सन्धौ । संहितायाम् ॥ [illegible] । ढलोपे पूर्वस्य दीर्घोऽणः । ढलोपे पूर्वस्य दीर्घः कृते त्वेषां । इदमा न ध्व
लिडि कृते । गुडौ इति । तत्र दीर्घत्वं न स्यात् । परत्वात् । तेनात्र बाधकं भविष्यति । अत्र प्रसङ्गात् तत्रैव स्यात् । वाक्ये प्रसंगः । ननु
वा इति चेन्न । उत्तरत्र ढकारस्य [illegible] अभावात् । यथा गोपवित्रं पयति । इत्यस्य । अनुस्वारस्य तत्रापि दृश्यते । तस्मात् सिद्धत्वं पूर्वस्य
लोपस्य । ह्रस्वः स्याद्धकारे । [illegible] एवं तदापि वक्तव्यम् । नन्वेतत्पदे स्याद्यौ ढकारस्य ढकारे इति । अत्र एवं [illegible]
तेषां तत्र तत्र वर्णस्य तत्र ढलोपे तेन वा [illegible] एतस्य तेषां तत्र निपातनं तेनापि तत्र नित्यस्य तत्र तेनैव नित्ये [illegible]
नेति तत्र निपातनं तेनापि पुरस्तादेव तावत् ते कृते तत्र नेति [illegible] अपि ढत्वमः ॥

का लोपस्यासिद्धत्वात् एतन्नेत्त्वं पूर्वस्य लोपस्याभावेऽपि बाधात् । तत्रापि दीर्घ इति । तत्रत्वे लोपस्य तेन सिद्धमप्राप्तिः । लोपे कृते पूर्वस्य सिद्धत्वं
स्यादिति सिद्धान्तः । अतो दीर्घस्य एते तत्र दीर्घः । लोपे तु पूर्वत्रासिद्धमिति वर्णः ध्वनितः । अस्यार्थः पूर्वं सिद्धत्वम् अतः तेषां विरुद्धाः । अतः
सिद्धस्य तु ढलोपस्य तत्रासिद्धत्वात् । तदेव पूर्वत्रासिद्धत्वात् अस्य सिद्धत्वं प्रति तत्र प्रत्ययस्य तेन तत्र पूर्वे ढलोपे कृते नाम । अतो न
मार्गे तत्र न पि सामर्थ्यात् तत्र स्याद् पि सिद्धत्वात् अतोऽपि ढलोपस्य समाधिविषयः ॥

एवं च साध्यविसर्जनीयपरे इति। उत्तरपरे सति यो रेफो विध्यत्वात्तन्निमित्तकस्य विसर्जनीयस्यानभवतीत्यर्थः संपद्यते। तेन रामाः
उभौ दोभवत्येवं नत्वेतत्र लकारस्य रेफ उत्तरपदनिमित्तकः कृताद्युपरत्वनिमित्तकः [illegible] इत्यादौ तु तद्धितनिमित्तेन रेफस्योत्तरप
दे निमित्तेत्वं च सत्वाद् अकारस्यादिकृत्वस्य [illegible] इति न [illegible] नापत्यस्य इति न पतेरपत्येनपोतो इत्यादौ नैमित्तप्यः तत्रैव व्योह
तापारपरत्वचपरेभक्तत्वात्तरेफस्य परान्तत्वाद्विसर्जनीयः प्राप्तः प्रतिविध्यते।। न चैति बाहिरंगलक्षणेनिमित्ते सभावो बाधस्य
फस्यसत्वपोत्तः अनुपस्थाप्यैवाहितत्तोद्भूतापेक्षत्वाद्धि निमित्तत्वाद्रेफो बाहिरंगत्वस्यासिद्धत्वान्न्याभावाद्विसर्जनीयाभावः अं
तः अंगोपस्यबहिः अंगपस्यैतिवकुर्यादिः। ततः सर्वोरंगावंतरंगाबहिरंगाणामुपपत्ते।। अंगशब्दश्चात्रोपकारकवाची।। प्रति

एवं च समानयोर्विसर्जनीयः।। विसर्जनीयोऽनुत्तरपदे। विसर्जनीयः अनुत्तरपद इति पदच्छेदः। इत्याभ्यन्तरात् [illegible] नाधिकः। तत्रोदं
पुनर्व्यां विसर्जनीयोऽनुत्तरपदे इति।। न च बाहिरंगलक्षणत्वात्। न चापेक्ष्य [illegible]। किं कारणं बाहिरंगलक्षणत्वात्। बाहिरंगोरेफ
अंतरंगो विसर्जनीयः। असिद्धं बहिरंगमंतरंगे नैषपूर्वः परिहारः। अंतरंगं बहिरंगमिति [illegible] द्दु भाविप्राप्तौ तेपरसोऽ। असत्वात
रंगो बाहिरंगे सति च बाहिरंगे अंतरंगं भवतीति। न चात्रांतरंगबाहिरंगयोर्युगपत्सम्भवोभावः गतिकिंकारणं असिद्धत्वात्। एव
सिद्धत्वंपरत्वात्सिद्धमिति। नान्यमिति हेतोर्बहिरंगो अंतरंगं प्राप्नोति [illegible] नानिमित्तमेव बहिरंगमंतरंगस्य भवति।। अनिमित्तत्व
[illegible] इति। [illegible] इति [illegible]। अंतरंगे
[illegible] बहिरंगं भवति बहिरंगे [illegible] अंतरंगं भवति। अंतरंग [illegible] नैव [illegible] तरंगबहि
रंगयो [illegible] परस्परं [illegible] सत्वान्तरंग [illegible]
बहिरंगाभावो [illegible] परिभाषा [illegible] विसर्जनीयः [illegible]
नेरं [illegible] बहिरंगाव्यपदेशः। बहिरंगा [illegible] बहिरंगं अंतरंगा [illegible] अंतरंगस्य [illegible] असिद्धत्वादिति। बहिरंगस्य रेफस्यांतरंगो विसर्जनी।

कृपमसिद्धत्वं पक्षता पक्षे त्रासिद्धमित्यत्र सिद्धपरामर्शेति पक्षे त्रासिद्धमिति वचनेनैव समं त्रैवी पक्षस्य पदे स्वांशे परामर्शस्यापि सिद्धत्वान्न तत्पक्षत्वानो
पेरे कस्यासिद्धत्वमित्यत्र [illegible] प्रवृत्तिरेव परामर्शस्याप्यसिद्धत्वाद्वा रङ्गपरामर्शस्यापि विशेषतोऽपि परकाले समस्त्रोपमस्मानान्ते हेतुतो द्रव्यकृत
त्वे नैवेति नत्वानते हेशाबेतिवी उत्तरः कार्यकालत्वमाशिरस्याद्वा। स्वसिद्धमिति। पक्षो हेतुत्वमा शिरस्य चो ह्येवं नियमविशिष्टमिति। द्वितर स्यादि। कार्यकालमिति
तिन वेकादि त्वादि। आचार्यविशिष्टेने हेतुवाक्यत्वे मन्यासत्कार्य निष्याद यदि ताप्ये पक्षपरामर्शाभावि हेतुरिको दृशः अत्र स्वाप्रत्येकानि विनु विषयेति
त्वापे स्वाध्याय मदेन प्रधानका पृष्ठाशि पतेपचापि प्रतिषेधे परका पदे निरूप्याहित्व सोऽविरुद्धा हे वह्नुवचनसत्वेरिति स्यक्षिन्य हतेव तस्य
देस्या रावैल दृष्टेत्वपोति प्रतिषेधे परमेते प्रवर्तयतीति हेतुसिद्धपरामर्शात्सत्विति चरतेत्स्याद्विशिष्टता नैत्पक्षान्त्यमाह नैनानुद्रष्टाहेतु [illegible]
[illegible] मसिद्धत्वम्। पक्षतापक्षे त्रासिद्धमिति स्वसिद्धपरामर्शा। [illegible] सिद्धवाहिरङ्गमन्तरं गोऽनुपाकापर्केकालं संसाध्यपरामर्शमिति स्वमनमोवि
मेनीयः। हेतुस्थितमिदं भवति। स्वसिद्धं वहिरङ्गमन्तरं गङ्कृति। एवमेपापरामर्शात्सिद्धमभवति। कुतो तु स्वनेन तत्र हेतुः परामर्श
स्वाचुका प्राप्ताः समवच्छिन्नत्वयोः पक्षे त्रासिद्धमिति चेत् स्वसिद्धं वहिरङ्गमन्तरं गङ्कृति चेत् पक्षे त्रासिद्धमिति नतो तु पक्षपक्षसिद्धं वहिरङ्गमन्त
१ रङ्गदूतेन वाक्यवाक्य भविष्यतीति नवनः स्वसिद्धं वहिरङ्गमन्तरं गोऽसौ नतु पक्षपक्षे त्रासिद्धमित्येतत् वाक्यं तस्यासत्वात्। [illegible] वृत्तेः परि
सिद्धत्वविरचितो प्रधानविशेषेणेनैवं विपक्षविशेषे अवतरस्थापवं तेनेव च पत्संस्कृत्स्यैव च पक्षे त्रासिद्धमित्यनेन परोक्षेन वहिरङ्गपरामर्शेदपदे तुमिति
दृशिवतेः प्रधानुसमि धौ पुसनापरस्वर तेन सर्वभावात्। नतु नानुमानावपर सा विनाश्वकं धा समवनात्। दिशि [illegible] अन्तरङ्गो च भावात् विभेदेन मेदेनापत्ते
चमानावापेक्षातरे विसजे निर्पेक्षं तत्र समानाकारा परामर्शा तु पक्षे त्रासिद्धमित्यमेव विसजे निविशते अवासिद्धमित्यपदेने पवादकं तुल्यता हेतुः कुतो नतु तत्रेति
। स्वमाप्याद्दिरुद्दस्याद्दिरूपं पक्षे सिद्धमित्यस्य स्वपक्षाद्यः पक्षे वरहित्रं व्यादि स्वाहिरङ्गपरामर्शापादनात् कुठ तु स्याद्दिरूपः सन्निश्चितत्वात्। अपदिशेषे बाधिसिद्धमिति
प्रिकाय्यः तथाविध पारासमा आचार्या प्रतिपादितं त्वपाटितस्य सर्वैस्याधि सिद्धत्वापादनास्यपरामर्शाल्लाघवाभ्यां तु परामर्शाप्यवहारः अप्रेतयोः परामर्श
योः स्वचकाराः लालत्वेवलयोरप्रतिपद्याप्यो पमाणावाप्यहेतुत्वादि विशेषनिष्पक्षनाः पर्यापत्वात्सोऽपमानत्वे पते। इति

कि.

ष्टुविसत जैनोपमा त्रिरन्न यो द्व परस्सर निमिनव्या पालस्वर स्वरस्य रक्षो पमर्दै वलमा ॥ तत्वाद्विदारं ग्रपरिश्याचारे पूस्यामि दर्तं कृनैनोपरै नत्त गा निष
मो भावा स्यर्तं त्रोमिदृ मिल्स स्या ऋषमर्हत्तिस्य धर्मके। पुर्व ओति दूमितै चाणि पि सजैनी का विद्वेषि भाने नो तरं ण। भावाद्दे पूस्या पित तर पे सनेदिर मताम
वा हरिर्रं गपरि भाषा या: प्रकृतिनि हेति तत स्थान पू जो: पंपरि हारो नवान हूलेगल सूपल्ला रिति चो पान मे नैर भाष्य ततश्चोभि सजैनेभ्यां तु
जेरे १रे र्श निवृत्त ऋषेवपरा तुल स्योर षीनव त्रा हृदि रंगपरि भोषा श्री पते पथा चूर्ण कै श्रि यतो प्यव स्यात दाय ज्ञारएवपुरि हारो नवा चरिं
गल हूगाल्वा हिति॥ रो: सूप॥ निपमाप हृति। ऋषपसु पोत प्रत्मा हू राग्य प रणन्तप पो भ्यो मिस्या द्दापि अपं: कृस्मा रार मा न मे वति सर्वा स

म रो: सूपृ॥ किमचौमि रसु अनेतान च सुखाहान ने पो वैस जेनो पद्रत्ते च सि हांति पमा चौपमा रंभका रो रै च सू पित्ता च स्यात्पु पि। कृमाभ ता मो हुं पूर्णि॥
॥ नो भत्रा सूपो॥ ऋहुगा पुहूराम न पेव रूम स्प ओ भावाना। ऋ भृप हू रा म न पे कं कि कारा ग॥ ऋस्य आभा वा ना। न प्य प्र ऋर रहिता। ऋम्य र
ते: ऋ शः॥ न नु चा पेना। डौनः: सूप पः सू ह्रेति किं पुनः कार णा सूकार परएवा ता नि पत्ते न पुनर पंच सत्त त्रेः ऋ सत्त त्रे निच स्पात्र
भिशेषः विम जैनोपेहृत्तेनभ विष्यति। इत्यनिता हिं विम जैनोपहृत्तेनभ विष्यति। वं रस्तु प मः हू रेति। स्यानि वद्धा वो ला मोति। ननु चे ह
विहा नि व द्धा वा भा प्रो ति। पुरहत्न प्रसन्ते चेति। ऋनत्विधौ स्थानिवद्भावः॥ ऋ त्या पु म त्वि धिः स्यात पाश्पमदात्य हणाव नुमा म
वोर्णपा पुस्य। ऋल्विधिस्तर्हि भविष्यतिः कृपमिहू म स्तिगे गेति॥
नुहस्याबुगारे: सूपो पहस्पान नचस समो कृषवचना र स्पः सगादि: सूवलानितस्मिन व शहरणा हि प्रपोनुपपस्पा नि पमा श्रो स्वारं भः॥ गेर
वेति॥ गे: सूप्वे वेति तु निपमो न भवति हलो। जे तेराः स यो गद स्पार्दे निर्दे गाता। ओ भृगी मे॥ ऋम आभा वा रिति। पऋ ऋ गी ऋः सार भवति
तेन परे त्रा तिद्व मिति प्रत स्या सिद्धत्वात विम जैनोपे न भाऋमि त्य स्व तु र स्लो स्प थं:॥ स्थानि वद्भा वा द्दिति। नत्व नरोह कार स्प श्रवे वंध
पत हिंप स्या नो स्मल्विधित्वा त स्थानिवद्धावे तन भाष्य च चारणा काले पूः ऋ तः स स्थानि ते न ऋ श्रो पु तेन नु च ति प विकाले ऋत मन्य ते राम
॥ ऋल्विधित्वात्तिदेवैव स्यान्नो हि तु तरि था पणा ये वो र पद्धलास्यविमर्ज नोपदुस्य पं:॥ ५०

तेनोच स्यामीति॥ व्याख्या स्यामीत्यर्थः। इत्यत्र पते मिति नेतिन इत्येतन्न व र द्वितीया नित्यर लोपेच रूपमिस्याद्रः नर पुरुष पद पस्तद्दुभ्याम्यनु पोतु
कोभ्यांनदि वोपेन तस्मा दयते ईं तं र च्चनीर्यि कर ते वमाः रो कृतो इ तद्वच्यम्य वर्दे इतेति विलोपेच वितन मलप किं पतो कुपितु सम्पन्न र द्योन कु
ते स्पश्चनम्यता इत्याति वद्गणा इतुकार स्य संयमाप्रणीस्पातालोपो व्याने व्योति लोपा व्यनन्वतिलोपुस्य स्यानि वद्धावः किंतु शुपधा लनद्वःप
रनित्यं सकुते इप सस्यानेपि नित्र निपेधा दितितु गिलोपस्य स्यानि ने सात्र इलोपो नाति इत्निस वैधा येमनेन तु वलोपेकते येपूर्वं त्रो
निदं नस्यानि वदित्ति स्यानिवत्तेनि पेधा इलोपः स्यादिति इत्निवी लोपेन णायेमरू वहरणं कि पचेत। नेत्तेचोइ तत्त्वे वित्र हवीः इ सेस्य मचरंडिन

स्तोत्र स्यामि सल स्वमा नप्योति सहै नो पः र। तते तो त्रयोपित तैनैमी कापरदमै वाड्तरा येतर्दि स्थष्ठ यह हलं कृते मं॥ हलि सर्वेषां इनिस्य
पि इति पधा स्यात। इह मा धु ता इ त व पतो स्य स्यपः इ तनुक रोति॥ कृतो नास्ति॥ किमर्थं मिर स्पृष्ये इ। नलोपः शाकल्यस्य सेव पि द म
रुआ कृणे स्योपवच वैनि स्या र्थं म ओ काय ओोपचवन्तु किंपते मिस्यार्थे वमारं वः॥ पुनि वन पर॥ पर इति किम पं पनं त्रे ढत ने कपु
नेमतं च रतं॥ पर इति रा स्यमच तु पं कृ स्यान्च पवतिः। नं त्रे द त ते च पुता। ने त्रेह तः॥ नस एतत् पूर्वे कृ पाप्रोन कृस्येव तिः इन
रायैतद्धि पर त्र वह लौ कृतेपमाः इ कोकूत्ता र वि र सुप्ति सपिता। त्र ए रमास्य तु ति हं नाव हद्भः नाः॥ ह्लानरैवा॥ पवल परे पवला
वाः पवल परे हकारे पवलाने निव कंयो॥ के स्या कि पद रयः॥ के छंलपतिः॥ किं वुल लपति॥ किं स्हा हृ पतिः॥ किलं स्हा हृ पतिः॥ ॥

पूर्वं नष्पि आदिः॥ स्य पयुः कृका ये परसे लोपो व्योर्वली ति लोपः कस्मा न मवति ना बनि स्यो एत स्य स्यानिवद्वावो। अलि विधा संतर्षि ते नेति पेधा त निप
रोच पुसन ते पि धी यमाने स्यानि वत्ते नि पेवो न नलोपः र संतम स्पा भा व ट पलात व्रुषा यद् रगा नृ तंधने चेत ड्ध्यकार्यं मा इ इत नु व्या ह
लोपे त्रो कृत पहो ला दलोप एः स सीति स्योत॥ किमर्थं मिति नित्। लोपः शाकल्यस्येत नवमा इ कृः कि ट इवलोपो। तेना पि लार्थं स्यमने नलो
पाना न्येषा मिति नित्यक मेने व पि पेपडिश यत्तः। श्रो का सा इति मया स्पु: स स्था स्य ना चांतो निस्य मेव लोपा स्य र लोति पाकितान्नायित वेवि
तिए वचे ष्णा स्यत्रे ति नि संभवति न नु ओपचे ताः इति व॥ स्यप मपि निस्यार्थी पाः॥

रुःसिद्धुरः॥ यो यमितृपर्वौतनपणरितेवकारः सविधातमनलणस्याधेयमलौ निकस्मिनोधाधबात्तू तत्रनते परे देवो तु पुंनिपर्वौतपुतेनत्वादितो
नपर्वे णोर्थेः प्रस्याप्यः परादिप तेतलाहितेन परे णापरेनपुलगुणो धिचारः इतितरमेवदुःसलम्पलिन्मेरे वेद्वि ना धावास्माथे न

[illegible]

क्षो

इ॰ मोऽन्त्यस्य॥ एदंतत्वेति। इ॰ म्यापरस्य विशेषणात्तदंतविधिना इ॰ मंतस्यपरस्यागमो विधीयमानो ऽदंतविहितेस्यात्सेर्न इ॰ मंतस्याप्यकारस्यान्त्यम
वेति। पिंड्यवपरस्यादित्वं सुद्भावप्रोति। नेष्टोपः॥ न्त्यस्यादिस्वनन्वर॰ सुट्चिकृपते इ॰ मंतस्यपरस्य द्रुस्वास्यरोपात्कृ॰ मतस्य इ॰ मुट्भवतिः न
वेति। नवेति॥ नाहिपद्दस्यस्यतादृशोव्यं किंतार्हि विशेषणमितितदंतविध्यभावाद्दविनेस्यात्सेर्न इ॰ मुट्प्रसंगः॥ एवंनहीति। नवेधात्

इ॰ मोऽन्त्यस्यादिरिचुट्सिद्धमित्यंग॥ इ॰ मुडिपरादिरिय नदृणं इ॰ मुडिपरादिरियतृणं कृतेऽजोदृरूप्यं ततोऽचविनाशकटवेति। तत्र वाद्गृहैवकृत्य
नवकत्यम्। परादिरिति वर्तते। तेनयमेकि॰ परस्मादविनापरम् छि विशेषात्। सिद्धोति। नेपरोपः॥ अकृत्तेतत्तादृतरपदलेवापरादि
विधौतु समानत्वं प्रेत्यस्यपरत्वं णं न भवतीति। एवमपि परादिरिति वर्ज्यं। परादित्वतप्रकृतेधातुकृत्सु पि कृत्सेन्यादिश्वेवंततास्य
तेरिर्हि इ॰ मडागमे इ॰ मुट्कृपते। कृषं परस्मै निवर्तते। इ॰ मड् तिचनुँषा पंचमीकाचार्हि संबंधपष्ठीपरांतस्य इ॰ मोऽन्त्य
स्यैवनेति इ॰ लापूतरस्यच्छवीति। परादिरि॰ मडागमे इ॰ मुट्पतेकुर्वंत्यासैरपाप्यांनोणः समानपद इति णत्वं प्राप्नोति। परो
नस्वेतिषेधोभविष्यति। पदांतस्येत्युच्यते नेपपदांतः पदांतमकः पदांतग्रहणमन्याहियते। एवमपि नानिषेधप्रतिषेधक
रणं। इकृमेतत। अपरादिकारस्य विशेषणात्वादिति। तेन दंतिनाशकृते नेत्रं प्राप्नोति। एवंतु द्विपदइतिवर्तते कृ
वेकृते। उञ्चिवपदे इति॥ मयउञोवोवा॥ किमर्थमेतदुञः रस्य उञो वोवेत्युच्यते॥ नयवोपणास्थितिसिद्धत्वानसिद्ध
नि प्रत्ययः प्रकृत्यांत नलोपेमावे॰॥ परितुनलवैवोच्यते इ॰ कोपणाविमयउञोवेतिनेवं पाक्यइदृहृहृरो वस्यात्॥

नृत्यावपदं वोगे घसवर्णस्वगुरलिदृ लिस्यासेनुस्यरयोः परेविभवेति॥ मयउञो॥ किमर्थमितिउञ उ ति पा गविभागेन कार्यस्य
स्यमतेन प्रमत्यस्यस्पविधानाम्नेपदादेशः। इति इति प्रश्नः॥ प्रमत्यइति॥ उञइत्यत्रैतो सिप्रकृतेना इति तिपरस्यउञोपानर
कारजनारि॰ ति नेत्य प्रमत्यस्य सज्ञा॥ परितुनरिति। पदान्न हराणानुवर्तनाद्ग्रहणेन कर्तव्यमभवतीतिभावः॥

वृत्तत्र इति। अनुस्वारे कृते यवलसत्य अभिहितत्वादनुस्वाराभावो हल्ग्रहणं [illegible] परनिमित्तपरसवर्णं [illegible] मिति [illegible] पञ्चतुष्पर्वं मंजी।
यम संयम संनाम [illegible] इत्यादि [illegible] अनुस्वारे भवति [illegible] संज्ञा [illegible] [illegible]
[illegible] सति [illegible] ततये न भाष्यमिति स्यात्। [illegible] इति [illegible] [illegible] वर्तते [illegible] [illegible] [illegible]
येन संहितान्यत्र पर [illegible] संहितायां [illegible] [illegible] [illegible] संहिता [illegible] [illegible]
[illegible] इति। [illegible] [illegible] संहिता [illegible] [illegible] इति। एक [illegible]
[illegible] संहिता संहिता संज्ञा [illegible] संहिता [illegible] संहिता संज्ञा [illegible] [illegible]

वर्णे पुनः सति अपि इत्यान्यभविष्यति। [illegible] पदमध्यः॥ [illegible] इति [illegible] संहिता [illegible] [illegible]
परः संनिकर्षः संहिता [illegible] [illegible] परः संनिकर्षः [illegible] [illegible] संहिता [illegible] [illegible]
[illegible] संहिता संज्ञा [illegible] [illegible] परः संनिकर्ष [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] संहिता [illegible] [illegible] [illegible] संहिता [illegible] [illegible]
[illegible] इति [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] भवति। [illegible] पदमध्य [illegible] भवति॥

[illegible] संहिता [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] संहितेति [illegible] परः [illegible] संनिकर्षः संहिता [illegible] भवति। [illegible]
[illegible] इति [illegible] संहिता [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] संहिता [illegible] [illegible] भवति। यदि तु [illegible] [illegible]
[illegible] संहिता [illegible] [illegible] [illegible] संहिता [illegible] [illegible]
[illegible] इति [illegible] [illegible] संज्ञा [illegible] [illegible]॥

कुप्वोः ≍क≍पौ च ॥ सस्येति । शास्त्रकाराः पठन्ति शास्त्रकाराः करोति स्थाने उपध्मानीयौ जिह्वामूलीय विसर्जनीयाद्ध्यं तेनायमसः सौमस्य इङ्क्त्वात्तन्निमित्ताद्दैत्वा
त्वं । यो कुप्वोर्विसर्जनीयस्य वैरूप्ये तस्मात् सस्ये स्थाने विरेको [illegible] विसर्जनीयस्य सस्थाने कुप्वोरदेकाने पञ्चिधानं चे
र्यो कुप्वोः सकारे पवारेषु विसर्जनीयो विधानात् सकारस्याभावात् रेफस्य प्रसंगे परात्तु विसर्जनीयस्याख्याने । नैनारे [illegible] विधीयते अशाशेपेरका
रेव कुप्वोः प्राप्तोऽस्य पाठे रप्योस्तु कुप्वोः परं यत्र शर्द्धमिति [illegible] विसर्जनीयस्य कार्यं शास्त्रे । नेच सकारस्य स्थाने विधानात् [illegible] योगवा
हा नाम विशेषे एणप्रत्याहारे उपदेशाभावे रेफान्तरे [illegible] त्वात् ॥ वचनादिति ॥ यदि [illegible] विसर्जनीयस्य सस्य विसर्जनीयस्य [illegible] स्या
तां तर्हि तद्विसर्जनीयविधानमनर्थकं स्यात् ॥ अत्रास्तीति । पत्रे कुर्वन्त्यामस्य [illegible] सकारस्य वारे विसर्जनीयविधानमनर्थक

कुप्वोः ≍क≍पौ च ॥ सस्य कुप्वोर्विसर्जनीयस्य जिह्वामूलीयोपध्मानीयौ वक्तव्यौ ॥ विसर्जनीयापवादौ [illegible] रेफादेशस्य संज्ञा
। विसर्जनीयस्य रेफो [illegible] रप्योरेव कुप्वोः ≍क≍पौ स्यातां [illegible] चानेकान्ते ॥ अत्रेति च
च नेपयो [illegible] तेत्रार्द्धे [illegible] वक्तव्यम् ॥ परे तद्विसर्जनीयस्य सस्य [illegible] विसर्जनीयस्य
मेव कृत्वा तु वर्जिष्यते तस्मिन् शर्परे विसर्जनीयः [illegible] । कथम् । अधिकारेण मात्रप्रकारः ॥

त ॥ कुप्वोस्तु शर्परको विसर्जनीयस्य [illegible] प्रसंगः ॥ परे तद्वित्ति ॥ विसर्जनीयस्य [illegible] सकारस्थानी यो विसर्जनीयः [illegible] संभवे
तिस्थरवसानेन [illegible] पादेन [illegible] चपरे शर्यो [illegible] सते [illegible] स्याति [illegible] सस्यस्थानीति [illegible] तेन =
[illegible] स्थानी [illegible] विसर्जनीयस्य [illegible] पर्याप्त
[illegible] विसर्जनीयस्य [illegible] विसर्जनीयस्य [illegible] मेनि [illegible] राम
[illegible] विसर्जनीयस्य [illegible] स्थानानुवृत्त [illegible] किन्तु प्रकरणे प्रकरणापि [illegible] १३
तितत्रैव प्रकरणात्ता [illegible] विसर्जनीयस्य [illegible] प्रकरणाभेदात एकैव [illegible] विधीयते [illegible]

कश्चिद्विरिति। यद्यपि वस्तु वैराग्याद्युत्पन्नत्वं परिणामधर्मेत्तु [illegible] तस्मान्न्यात [illegible] दुःखे [illegible] ॥ [illegible]
[illegible]
[illegible] विसजातीयपरमसइति [illegible] नो [illegible] उत्तर [illegible] स्वरितत्वात् [illegible]
[illegible] विसजातीयपरमाणुः [illegible] विसजातीय [illegible] विसजातीय [illegible] साहि [illegible] योः [illegible]
[illegible] सवैसादृश्य [illegible] परस्परसा [illegible]
[illegible] प्रतियोगितस्यानि [illegible] इति [illegible] तथा [illegible] अपि [illegible] प्रतियोगितस्यानि [illegible]
[illegible] इति [illegible] विसजातीय [illegible] विसजातीय [illegible] तस्मिंस्तु [illegible] विसजातीयः [illegible]
[illegible] क्रिया [illegible] कृष्णो [illegible] एवं [illegible] विसजातीय [illegible]
[illegible] कृष्णो [illegible] विसजातीय [illegible] विसजातीय [illegible] कृष्णो [illegible]
[illegible] कृष्णो [illegible] विसजातीय [illegible] कृष्णो [illegible] सोपहासे ॥ सोप
[illegible] सोपहासे [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

८ निपातनादिति। पचमेकार्थः अपतेतेन इकारस्य लोपश्च नाभ्युरिति उक्ते आमे सलीजया अणीस्मनेनानेतरतमोऽपि नकारो भवतीति निपातनेन कुत्वनिषेधा
र्थं नान्यथा तु मो भवति इति न्याय। तेन पर्वं आदि इ मिति नन्द्राः संयोगादय इति हि वं च नोनिपे धे त्वल्सामि इन्द्र इकारस्य दि वं च न नि षे धः। आमे रि त्यावं रर
कारस्य दि वं च न नि षे धः। आमे रि त्या। एवं च र कारे परे आदि वं च न निषे धार्थं एवे ति दि वं च ने के तेन त्वं मि नि त प प्रक्रि यामा नु पूर्व्या ओ प ते अन
धा रकारेऽपवेऽत्रन्तः सति नन्द्राः संयोगादय इति त्रतिपेधः सिद्धो भवति। परिरकारो पपः पदं तेकार पक्षि दि तु द्वितादु त्रितु पिपि। आमि इ भ
उ भ्रेः। इस्य लिलोप्श्च नाभ्युः तनौ च स्वा मि। अउ भ्रः उ भ्रू स्व स्वु ना संनिपाते भी भ यं अ ति तो हि व ता अन न र अ ओ निपातनादे तन्नि इ। इहं
पाते नं भुजन्त्य ओ पात पु पत्य पयो रि ति इ द्रापि प्राप्नोति स्व भ्रुहूः समुहूः। इत्यकुत्वविधये निपातनं। अथ वा नैते इ भ्रे इ. वेकिंता हि ग मे
लुं पत्वं न भवति इति धापते स्वभ्रुहूः समुहूः। ... मोन्तो पे एमत्व मुल्काइ एवं उत्तर स्य सकारस्य पत्वमुच्यते। आहोमि रि गाउ
ते स्वपि सनी ना पत्विं वप तपि धापते। कि यातः परि आगि धो पे णा सत्वमुत्को इ एवं उत्तरस्य सकारस्य पत्व मुच्यते नि छु ते नि थ्वा ते
इ स्य त्र सत्व स्या सि द्धत्वा त्वं न प्राप्नोति। अभ्युष्पुणाउ ते रस्य पि समनी नापु सि वु प त्व मुच्यते सत्व मप्य नुवर्तते उ तो ही नु किं यातुः प प नु वर्तते म
त्ये म पि प्राप्नोति। अ यमि इ ते न म स्तु र सो ऽ स्यो रि स्य स कारस्य उ गा क ते ध्यतस्मि स्व क्रियमाणो षत्वमप्यनुवर्तते उ ता ही न प घनु वर्त
ते पत्वम पि प्राप्नोति। अ य मि इ तं इ इ इ प भ सा चा यं स्य प से न अ प कार स्य इ गा क ते ध्यतस्मिं स्व क्रियमाणो सत्वमप्यनुवर्तते उ ता हो
भरः नोप पनुवर्तते सत्वमपि प्राप्नोति। अ प भि इ ते ति र सो ऽ न्त र स्या मि स्य त्र स कारस्य इ गा क ते ध्यतस्मिं स्व क्रियमाणो पत्वमप्यनुवर्त
ते उ ता हो नोदू यातः। प प नु वर्तते पत्वमपि प्राप्नोति॥
मिथ्यानाच प ऊ ना वाड्ऋ र तिन प वृति। अथ भ्रू हु इ स्य त्र मे रै प नि यो भ्रोः स्त्रु रै वि णो पः ते कृ त्स्नु रं यं तो स्या तत्वाद अपि व्याख्यारि स्त्रै णा॥ इ णापः॥ सत्व
स्यासिद्धत्वादिति। इणः पर स्य तेन परा म स्य पत्वं विधापते तथा सो प रा हाविम सिव स स्य स पि स्का रो पत्वं स्यात॥ ब्रू समाणा वे से पि भी व म्य म स्य त्व स स्य

श्वसमः सो पि पद एतमिति । पंतर रेणा पहमा सेपि पद एतं चिसे वा नु पा रुत्वा मा रूप मा य यो ले त्नु [illegible] मनस्थे वनु पदा । अंतःस्या पाद जि भिमे नाव
एणा पा द्वि वि पवे ढे से भी र पा द नो द्वि न सत्ता स्वाः स्ति हु वादिप पा अपाल रं तद तु मा से ष पद एतं य च र वं नापवा निमपदपि स्वानि ने र पारे ए ने स्थु स्य मि
म नं नी प स्थानि त्वात स ढकार स्थानि त्वो तथा पि हु यो र पि कारा ह्रं द निमित्त त्वा देकप द र णो त्वा य ता प माण वं च परि तिः ने पे गा । पद स्य सकारः म प्रो

धा ऋवर्णाद् मेतो द्विप्रत्युरि ति स्लो यै इ सु सेः साम र्थ्ये नि त्य स माले नु तस्य त स्य सेनि च कार स्य द एतं कर्मे अंतस्थिं प्रकियमा एो सला मन्यु
तुपने तेडु सा हो न षि वानः पपद्य पते ति स्तु नुपनि प्रा प्नोति । अप नि वृ से पनः द्वरिति द सकं म पोत्र कु ए न दी व्यु न प्रपक्षे निसकार वद्यो
नवर्णं पर्ये छो लि न वा स्या । पत्तु ना व द पि ते ये ता म ते नु त्युः र ए त र स्य स कार स्य प त नु पाते त नुषो सेनि त्युन्वं प्रियाणां स्त्र प्रन्ति
स्यामि इ त्यासम्वन्धे न प्राप्नोति । नैष दोषः । या चार्यं म ह नि सो प वे ति न यो गे द्वा भ्यो हि द्युतिः त द्विमकरणे पक र एा मदि दृश्यति निपदेषु पसर्गा म
द वृ्य्मा से वि ए ो पदे शा स्मा ति अ व स मा से ऽ विग्रहए कदे ति । अ भि ल नरत लू इ ए इतर स्पेष स ओ नी पस्य प ल वि धी प ते अनु वो ते सत्वम न्
वे ते नि र साहो न । पद नु व ति ति स त्व मपि प्राप्नोति नैष दोषः । संवे ध मनु वर्ति ष्य ते । सो प दा दौ द एए ः पा न प स्यु सो र्गस्यो स कारः इत्यत्र तर
स्य पकारः । इ दु र्यथा स्य व त्र प्रतस्य स पकारः । नम स्तुर सो र्गस्यो स कारः । नि र सो । स्य त र स्यो स कार ह्र दु द्वृप ष स्व वायस्य स्य
षकारः । द्वि च्छ्रिश स्त नु रि ति रु न्यो ष्यैः इ स्तु सो । साम र्थ्ये नित्य स मा से नु नर पद स्य सति प कार । नि र सो स्य त र स्य स कारः । अत ऊर्ध्वं
॥ द्विः सकर्म मा चकु पात्रो द्यु न व पदा स कार नु व तते ष कार पद एतं नि द्विः तमः ॥ इत्यन्यः ॥

तिपकारे एणत्व स्पाद म ता वकार क र एा द्युत नस्मृति प र्यंते च त्वारि त ला दु तस्ता नु वर्तते धत रे । पिपोपाद स्थिति तत मलि पार ना प्रो त्यं तरे षु
केचित् पकारं सं वदन्ति केचित् सकारं सं वरणा नु व तैते इति पेवे त्वंस कार पकार एारे णा प्रवृत्तिः ॥ ॥

उ इ इ ह प ध स्ता ।व म स हृ स्ते पि ति । [illegible] पञ्जिपेष स्त्रो पते । तं चं का नो स्ते व तत्र [illegible] नाम्य तं न म वि प्पलीति नाप्यं : पुंस : प्रति पे पे न म का
र स्त्रो ने संप व हु तं क्या : [illegible] नो पत्न प्रतिपि है [illegible] जै नी प स्त्र [illegible] म त गः । न तु [illegible] प्रा प्तो ति स का र स्य प ल नु
मित्य धो पि पिश्चि त : प ह । नै त र पि [illegible] भा न त्व नु [illegible] भ वि प्पा ति प नै [illegible] : स स्य व [illegible] या [illegible] स त्र [illegible] पा नै न । का तु पि ति । इ भ पा है
शो स्था न्म त र त्वे म्य प रै का उ प र त्वे त त्य प्रत्य पि पि म जै नी प त्वो न्म त [illegible] । प्रत्य पि मि म जैं नी प स्त्रा प मि ति । ए भ पा रे [illegible] प सु : स्था न रू ति रै त्वा भा

इ इ इ प प स्त्र का प्रत्य प मा । उ इ इ इ प ध स का य त्व प स्प्ये ति [illegible] : प ति पे [illegible] प स्य ति चे त प म प हृ ते : प ति पे धो व [illegible] ।
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] प्रत्य [illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

अस्यपविसजे नीपइत्ति।एसकारसहस्मेहतेपरवैस्सरोहिलतेओपः ह्नि पइति भाकेः।नुष्पतइत्ति।एसलसेलिन्नोपेकर्तेओेहस्सस्पाति हनाहोरिलिजोपेपेदणो
पइविइरी वेंतवसेगः।द्धिलिस्ववुरातितुणाव्होमुतेत सातुवरहामिविपहूणातेगहदुत्तीरपसहभःहिलिस्ववुस्तेमि तपवलवस्तलाशस्सावुवरएत्ता

नाअपदैएपत्ते पाओतेविकारएं।अयवसपविसजेनीपसेतु।आतेःमत्सपमिसजैनीपमाावैलुपातेपेसपविसजेनोपेरानुसोविनसाानहलो
पेपहरांवतेओ।हिलिस्ववुपेंदएत्तरूपयपवकुंवरसा।नपवतिपेवहलःवजोतिरमिद दुहुपपसोजिनर्णतेपिवंणसंपचुंवि पवारोदिलिस्ववु
तुवहेरोहलोपेंपहसोनाविसजैनोवेविपरोव्येततनुकोरोपः।इदेपसाानाहिहरुगजोतिहःकरोबाइहनसानात।चनुफरोभिचनु।हरो[illegible]
[illegible]नोतिहिलिस्ववुयंदरोरुुनःहिपपारोहलोपेंसहरोहिलिस्ववुरोविरोव्येनेहित्रिचनुसेहलोपेंचतेनानाओपोविसजेनीपरुति
एतुहपिनाक्लिप्रपोअनमःपरस्पतिचतेतेनरहलोपेंयहलेनविरोपषिव्याघः।एपरसकलोपेंचतेनानमयोविसजेनीपइतिहलसुन
पेंपलंइवीलिवकसावतुकुपालेपांचलंनिभावपनाअनतुहिंइतनपजुंलएपेविदुरसपंपेपतेवनुरःपर्तपराधिकलोपेलुसेहलोपां
पेरेकसविसजैनोओ।हिहेतेसतिल्लिरुजोहिलिस्ववुरसनेनुदिवःणोनःअमोहिनेहुहुपथःहलोपेंरविवुरपकोन्नविक्किपमारोपह
रोविसजैनीपरुराविकोव्येतावतुरोनविअतिनरारेवृहस्पतिसजैनोवोहिनिर्मलनुअहमारेवतंचतुरोभिरेतपरांमवतिापहूतंपरंतेदं ते
तसाविषिपेपरेनुपापम॥८॥

त्वानुहरूवगपरसहलोपेंइमिनतुपदेआसिहमितिकत्समलाहिदुत्वानुतुफरोनीनिसंपत्वंपसंगानेपरोपः।पवरएपुकरसपसिदंनतुपोमे
पोनरत्वुजत्वातःनपवाइदुहुपपसहलोपेंहतेनेप्राप्नोनिसेपते।सारेआरसापवारसोमिनिषपेतारोवचनप्रापएसान्नाविहिंदेकवति॥

नित्यं समासे ॥ अपेक्षानीमिति । इह समासग्रहणं देकार्थीभावएव समासग्रहणंग्ध्यते पवैसमस्तेतु विशेषाश्रयणे समासाभावात् द्वितीयसामर्थ्यं ग्रहणं
स्यादित्यपक्षासैहृद्वितीयपदमाने नित्यसमासोऽवधार्यते तावितिद्रव्यः प्रापोद्यते वा नापद्रार्थं वेति विभाषानाप्न तथेवः पदार्थयोर्थी वाक्ये वर्तते तत पोषो तो
अपेक्षालत्तणः सत्यामपि तत्त्वापत्ते नलेकार्थीभावोगत्पेते । तौ सुन्नितिः । अपेक्षालत्तणं संचेषु वस्य पर्यः । तेषु कर्मीतः । अपेक्षालक्षणं
सामर्थ्यमाश्रवित्तु पुत्रं न स्यात्तुते धातूपवोपरखेधित्वात्सम पर्युरि भावोपाख्यानात्सामर्थ्ये त्रथं पुनः सामर्थ्यं ग्रहणादृति पसाम
र्थ्येग्रहः । तथैति । अपेक्षालक्षणसामर्थ्यं इह पदमत्सर्पिः कुर्वीदत्यादौ ना स्तीति वला भावः । पद्म्यानेशति । समासत्वेऽहितस्तु व्यावृत्तपवे
कार्थीभाव प्रोक्षी पवेतत्वे हकस्मान्नापवत इत्येवर्थः । ऐकार्थ्यं इति । पदएकार्थीभावलक्षणं सामर्थ्यं पक्षे प्रोक्षीप्रेततद्वावो व्यव त्तिवत्स्यानि
नित्यं समासेऽनुत्तरपदस्थस्य ॥ अनुत्तरपदस्थस्येति किमर्थं ॥ परमसर्पिःकुण्डिकानुपेरानीपनेनमुक्ते ष्टवैणा पवनीभावावक्तमात्रयपविवक्षुनोः
सामर्थ्यमिति । व्यापवहुवीकृतेमानुवोः स्यापवते पदपोगः । तस्मिन्पलं कापेनपुनेते येने हूत्यपेक्षालक्षणसामर्थ्यं पवं स्यो गतः न चात्र अपे हो
सामर्थ्यं किंपुनः कारणा पवं स्विन्यौगो अपेक्षालक्षणसामर्थ्यं माश्रीयतेन पुनरेकार्थीभावो पद्याश्रयो एकार्थ्यं तो यमपवतं नमग्रस्त्रमेतेषु
कार्थ्यं मतिवास्यपवतं नस्यात् । सर्पिः करोतीत्यादिः कृतेति तस्मादिहृत्यपेक्षालक्षणसामर्थ्यं साधु मन्यन्ते । अपवेत्तु इंतपवतं तस्योऽपि केनै
भवेत्स्याहः । परिहृतं तेमतत्ततत्तो धिकृस्यषत्वं मतप्राप्तौ तिवि अपवत्वमग्रहणा मुस्याद्यवतरादेर्षेऽहणे भवतीति । नातुस्पैपितौ हिन्न दाक्षीति परम
विदुकृतौत । वाक्ये तु मुविभाषा प्रतिषेधानेपकल्पोत । परस्य समनुत्तरपदस्थेति प्रतिषेधमात्मानं तलापपस्य सामर्थ्यं भवतीति केवलविभाषावेति
स्यान्नेनुकल्पेप्रक्रमस्य वर्णनमधिकारः । इत्यस्य तु समासत्वमनस्यापवत्तु भवतीति । अतो पश्चोऽसं स्याद्वेत्समासमुत्तरणीवस्त्वेत्स्यापादत
प्रवृत्तिनित्यविकल्प एव पवनाद्यो वतसम तिसे समस्ययो । वपदुरीत । व्याकृतद्विविस्पहूपसामर्थ्यमस्य पवत्तु ग्रहणो तत्पवमय वोधि
नुसामहणापरिभाषा परमसर्पिः कुण्डिकेत्यत्र पाक्षिकं पवनं भवेद्वयानि । किन्नरे पुनः परमसर्पिः कुण्डिकोत्स्यादौ सेवपवित्पादसंयोगान्नावस्तु
। अनुत्तरपदस्थस्येति प्रतिषेधात्तु लापकाहृत्यं परमसर्पिः कुण्डीत्यादौ पवन्भावप्यतीत्येवः । पदिहिपत्वे मस्य पदहणा परि भाषा पूर्व
स्याप्यसमानुत्तरपदस्थस्येति प्रतिषेधानव्ययास्पतेर्करितानि त्यंसमासे इत्येकोगः । अनुत्तरपदस्थस्येति हितौ यदानिष्पीये विभाषेन समा

स्यपचेरीरितिपरिस्यशुलमचणोर्विणोरिकंशवृषरूपं संतेनतानंवाचुकंतस्ययस पचिससंनेपत्वारि दृष्ट्वा पथस्येतिनिलेपत्ते मासेस्मसुसोः सावपर्य्येदीन्
नेनपिवकल्पत्रिपतेतत्रैवलपग्रहणं भावात्वेसप ग्रहणापरिभावातु पस्यानालरपूस पिहृरोतो सारभाप्यपलवितुकल्पः भिभ्वाना । त्रि
र्यमोत । इसुसेः सावपर्य्ये इत्यत्रव्यपेस्तालसरणसामपर्य्यं ग्रहणात समासे इदृष्ट्वापथस्येतिनिलेपत्वंसिद्धंतत्किमर्थं निसंसमास इति
स्त्रामितमथ्थः । प्रतिपधार्य इति । उत्तरपरस्य समसम्बाहेपत्तोनिहृत्यर्थं समग्रमिसर्थः । किमग्रहणंतु नेकर्जर्थं समासे उत्तरपरस्ये
भचेस्मीव सानं निमेपत्वतलोविभाषेपो अपाअसुस चेमातिपरिष्कुतेनौनमेषतेथाभ्रविभाषास्त्रारंभते । ति इंचमे समासे किमर्थंत
हरिस्तुवाते । तिषेधार्थं तु पा । अनुत्तरपदेस्यसे तिथतिषेधंवस्यामीति ॥ नानापरार्थयोर्ष्टं समासपोस्वापत्तेषरोषागःतु
त्रिभुव्वलेकपंत पुरुत्रैत उपेनेह । ऐकाध्ये सामर्थ्याभावास्येपत्वेन मे वसल्पेत तात्समारिद्ध्ये पेतो सामर्थ्यं साधुमनंतेश्रुतेतूर
तमतत ततोपि कृतैवचेभवेस्यादितिः । भावेनमेवि भाषापतिषेधोनपवल्येतान्त्व पवैसंवितानेनिलेपसेतत्तोविभाषेपत्तोभि
दैचमे समासे प्रतिषेधायसन्तोपं । अपरातसूत्र ॥ अपनम पंग्यग्रहणं किमर्थं नापवातस्य भवतोस्यपीध्र्येतेन्ना
पुरुषार्थः व कारग्रहणंन कर्तव्यं भवति प्रकृतमनुवर्तते कृत्र हृतं । इणः षइति । नैवंकस्याव्यवसह सूर्थं स्य ग्रहणं कर्तव्यं
व्यमौ इहापेनतुत्तरा वैच इहार्थं तावत । इणः पी भ्रंशलु इः निवदा धोगाद इति । अवरु पंग्यग्रहणं नेकर्तव्यं भवतीति । पुत्तेएपेषु इ
षाध्यनोराःसमानपदे इतितत्रेणाकार ग्रहणं न कर्तव्यं भवतीति । नेत्रापमप्प र्थः पूर्वात स्यपूतिनिषेधोनवर्तते भवतीति । अपरा
नोसमेवृंद्दैसमर्थःन्म ग्रहणमनुवर्ततो इति भ इणवस्सतेन निविर विरोप्याव रोमहामाप्य ग्रहस मम्पा ध्यापमन्त तीपवारे
तिपमिषधार्थं संवेवरितव्येच्चेत्यादिहपतेत्प्रकापमवतेमातिपापरपुंस्याद्वरीलिप्वर्तीतिपवलापअुस्पातिपहृणरेसुलितमुप्पात्तवपा अपरशताजेतिजि
पर्यन्ते ग्रहणाशुद्विति प्रत्यः । इणाःषः भिविते । इहत्रिमातेपरंग्यग्रहणं इणः षीघ्रोनस्यच ग्रहणेस्त व्यः । तरु स्मा दे पुलोरिसत्रप ग्रहणं कर्ते
अपहातामितंवद्विवित । इवाध्याविमअपहातप्रहणानुवर्तनामसदेतस्येतिसदेणापत्तेव्यप्रतीतिनापत्तेमपपतो । इस्सुपाध्यापमादमुत्रकल्प

दे॰

सहेसार॥ प्रयोजनं नाम्नीति तनु भिन्न रूपमू र्धन्या येन वचनेन स्यात् तेन तरति। स्थाने तरतमं [illegible] वापवसे तात। अपरं तत्र [illegible] दिकारादं
[illegible] पविधानं तापमन्यत्र परिहरति। [illegible] नतुल्यत्वे तदिति नतु वचनस्य [illegible] वर्णं त्रुटितहरवान् [illegible] मूर्धन्या प्राप्नोति। अपवादो
[illegible] स्थाने तरतम इति। [illegible] मूर्धन्य [illegible] प्राप्नोति। नवो इति। पद्यतर पति
पहे [illegible] मूर्धन्य [illegible] प्रसज्येते। ननु
[illegible] प्रयोजने नाम्नीति [illegible] भवति। [illegible] नतुल्यत्वे [illegible] ककारस्य [illegible]
[illegible] स्थाने तरतमो [illegible] सकारस्य [illegible]
[illegible]
३३ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] पारायणे [illegible]॥

रतु मैवेति। एवं पुच्छमाने। नेरइया णं वा पेवत्ता पसंसा:॥ न तत्त्वा पमितिलवै [illegible] भवा पासंभवाद्य [illegible] संभवं [illegible] हाभ्यां [illegible] प्य [illegible] संन:। एव [illegible]
गाथ्व भाग ललति हृभ्यां [illegible] वा वेप त्वा भाव:। इण को [illegible] ति पं [illegible] मान [illegible] न ते पेय [illegible] प्रतिपार [illegible] गा [illegible] वे [illegible] वा पद [illegible] भ्यतु [illegible]॥ प्रसे
वमिति। [illegible] स्पद पं न [illegible] ते तल [illegible] व [illegible] ते त [illegible] वा [illegible] ति [illegible] पा वा [illegible] नि [illegible] पद वंत इति [illegible] विभागता [illegible]॥ [illegible]

४ तेनौ है वत्स्यं न [illegible] भवा पेविस [illegible] नीवे [illegible] पे रा [illegible] वा पे इति। किं [illegible] मेतत [illegible] यमनुच्य मानेनं [illegible] प्रसे
[illegible] पारि सम्मापि [illegible] इति। [illegible] रावि [illegible] दुरो वासम्य परिसमाप्ति [illegible]
[illegible] हृतो। [illegible] न [illegible] लोहि रत्न न भवं तिन [illegible] इति। एवं [illegible] विभाग [illegible] हूं। [illegible] विभाग [illegible] ष्यते तु
म्व्यवा पेतलेविसर्जनीयम्यवा पे। ततः [illegible] वा पे। [illegible] विभाग [illegible] परिसमाप्यते
॥ [illegible] सस्य [illegible]॥ [illegible] पत्नेसरक्तः प्रतिषेधः [illegible] स्य पयः पत्नेसरक्तः प्रतिषेधो [illegible]॥ [illegible] सरः [illegible]
रः। [illegible] दिरमुच्यते सरक इति। [illegible] मु। [illegible] यथा स्यात्। [illegible] बालवं [illegible]
[illegible] रेफोप्युत्त [illegible] निपाति परि [illegible] [illegible] यो। [illegible] निपारि [illegible] है न स्यात [illegible]
यनुप इति [illegible] लात्तु [illegible]। [illegible] प्रसपसे [illegible] वति॥

[illegible] ति। [illegible] सरत्तिमत: मरत्स्वप: [illegible] ति [illegible] सरकुपति [illegible]
ति। [illegible] इति [illegible] इति। [illegible] सुलति [illegible] निमित्तं कार्य नलभते। [illegible]
[illegible]। न [illegible] पत्ने [illegible] ति [illegible] नाम [illegible]॥ [illegible]
[illegible] न भवति॥

६४ आदेशप्रत्यययोः । इण्कोः षष्ठी चेत् पूर्ववचनमिति शेषः ॥

[illegible]

[illegible]

सकारः । इह तोः इह [illegible] ॥ १ ॥

[illegible]

[illegible] ॥

ना नाविभक्तौन्यमिति। आरे शसे त्रिषत्वापे त्तपाप्यानु पपो। प्रत्ययस्येति। सकारापेत्तपापपचपदो तिस्त हविवसा भावात हं द्दान पयाति। अप
रे शिवद्वने नेति। ननु शिषिचेर यं वत्वा यं स्पत्वागे पारा नान्यनु त्कौ अपरे शिवद्वाव:। इहागम भावा भ्यामेनेत हपत्वाहा त्वनु इ त्यत्रानुसन्धर स्या
नेपेक्ष्यादष्टपुक्तेः तथा क्रम यथावतात्यु परे शिवद्वा पुइति। एतेन सर्वे वपचन्तत्तु रायापे त्तो अपरे शिवद्वाव:। स्य: सु: स्योस्य (वेति) सकारस्य पुरा
पस्यारे शस्येव प्रत्ययेस कारे। वपयो पर्व तो तिपत्व प्रवर्तते ते। परव मिति। प्रत्यपार्वपवस्य गपेसकारस्य प्रत्यं भवेति नेच्छे वसे प्रत्यपस्य सका
नौन्यादिभक्तौ तेव समानाधान्तु पपत्तिः। नानाविभक्तौ नांवक्तव्यो नोप पपते। आरे ए प्रत्ययपौ रिति न्यो गा विभक्तानिस्हां वौ गणेभावा: कृरि ष्यते
। आरे शस्यपो भवती ति। तत: प्रत्ययस्य सकारस्य यो पूवत्तौ तिमतादि बौ गणे भावा: तैर्यौ नकूलं त्य: पूर्व स्य स्तु तो रद वपपप्पो: ननु यो के
आरे शमत्वपूर्वौ रिलव पव पप्पो वे हिवे च नै प्रति पे प्र। भिप रो प्रति: प्रयो गोहिवं च ने। प्रत्यपूर्व्यते। समानाधिकरणो नो वा प्रति पेति। अ
परे शिवद्वावे भूभविष्य ति। अपरे आपुनरस्तु समानाधिकरणाः। कृप कृरिष्यतिं आवाधं प्रवृत्ति लोपे पति। भवत्येवं सामो पकारो प त्वा मिति हरिश्च
पर पेसान सो पो पिति प्रात्यति पे पं त्वाति। अपवापुनरस्ता हे शो प: सकार उ तिप्रत्यपस्य य: सकार उ तिप्र पापि त्रा भावत्तात्म रेवानुसं
ते। अपरे शिवद्वते नभेभ व्य ति। सत्तौ हि अपरे शिवद्वा वे वहु धौन व क्र। भ्या: उक्ते वा क्रि पु क्ते। तत्र अपरे शिवद्वनुनमे को वोद्द प्रप क्र पं वलुका रा
दे ष स प्रत्यपार्थं भवत्य भावो कृत्ति नानाविभक्ति मिति पारे पि नानावि भक्तौनो व समानाधान्तु प पतितेरि। तन्नाभा पं प्र हुति ते पु पाति। नानौन्य
भक्तौरेव समाना सद्व। पर पे शातिवु सिद्धसौनो वेति पथिप रूपं करो ति कॅ पृ क्त लवा प कं। पटु आरे शस्य प: सकार इ त्येव स्यात। यथि
शहृण मनर्थ कस्यात: प्रत्यति त्वा वाधों आरे शो प: सकार: तस्य प्रत्यपमिति तमो पा सि ग्रहणं करो ति॥

रस्येति प्रति षे धे न साध्य ते॥ नानावि भक्तौ रेति॥ ननु वाधं स्वार्थे च वे भवत्यर्थ मि व प्रत्ययानु यो ई ह: प्र पद्यते। एक व भक्त्योर पे इं द्वौ नानावि
भक्त्यु मप वेत्वा नानावि भक्त्यो कृ त: इति द्वह एत हु मित्र कृ णात्व नो भ प व समानाधि करणप वे षाधि करणप वात त्र प्रत्यपविपव हू तित्वात प्रत्य
पवाद्य स्य समानाधिकरणे। पि वैप्य धिकरणप प्लेत्वा भ:॥

[illegible]

सं मेरुं तीर्णानि । इष्टमुराच एवमस्त्वरं जो । वचरहारे रुणिहृदं वनचक्षाति नलये । कल्पत्रु मीति । नुस्य मानौ पस्यार्थविनिर्धने स विहृष्टाः । द्विपद एवमनंतसमुद्रपादव पनिले
ने ध यें लानुल्म मालीप स्ता धीवि वलील्मा नू वीपस्था हृतल स्थात प हृत मावीरे वसत च प रे हो तु पर तस्स मीमूल्या तरा मन्त तद्रती लप धीवि पु नीलन नु वस्ता लतु एव
स्य स च ह पत्ना स्मौ वो प प्पी मालालः स्थाहि ॥ अभिमुख तीति । म धैर लो सन्नलाप वहृदु हृद्य लः इ प्रतिपेधः । अध धातु लक्षा रै स्पलो निलाति द्विनिपमा
स्लौ लौ धानुः । अध्यास ससकारम लत स्तान्वि प पातः । अभिविधे एकि प तीति । अस्तु मे च । हेतुरासि ॥ अथ च कास हृहृ वे नेविसे नामहृस्य मः से लापाधि
सन्मरं तौ हि हृच्यातेनस्मा हे पात्मना प्रमीधौणा सतीति सलप मैचेत्याचोति ॥ समीरे सुमंस्मोवलालाल ॥ विमपौ मिर समुचातो । एषा हि प्र
ध्यास सचते नि प पाथौं । विप स्याधीं पपारे । अथ स्याति हि पैताः स्यास लस प पापात । इहमा त । अभिसंपुरूषपतिः । अध पवितप पे मु ष्णा से न पे तु
वचते प्रधानाये वाचो परे एवा थैं जाय्य थायेः । अध्यास ध्रुवा पे वा पो परे रस्या धिप वाच्या नः । अभिविधे ताविध तिः । अध वर्हीता ध्यासा धीं वे
ती पतिवे धार्थं चा । अध व लो ध्याला यें ताव न । अभि नक्षौ । प धिप्रति वे धार्थ म । अध मिविधि हे ति । उपसर्गात । उपसर्गात पते विसङ्ग पसं
ख्याने म । अभि निवृतं तत्याः । उपसर्गे स्यात्ये निसउपसंख्याने कर्त्र्यपि स्मृलोति । निर्धिवे ति । विकु नः कारणं वाप्रिप्याति । अध निर्वतत्वा
त इतो ता हु प स गौ स्यात्त सुध्य रेन वनिक्षिपौ तः । नवा हुर्लि प्र प तात्यत्व स्पैत हि को पदे उपसर्गे धातुस्य । नवावल्कम पिङ्कारणं वर्लोप
प त्यौ त्य ते स्पा । वर्णे प्र वे पे त्वं तरहि को प दे उपसर्गे धातुस्य ॥

तिलारे ता वरातु हृह नु । धीमिति मे ते नै प्रस्म पेन से ना पा होमुस्या पतेतरः । त्वे व पोपरे पालं ॥ उपसर्गात ॥ अभिनंतव्यादि मिः इत्य प हृतोप द्रह
ते तो प सलो विधि ष्व त इतित रे त विधि ने ति ला । उपसर्गस्य त्वे न भाव्य म ॥ न वेति । उपसर्गे लाइल विशेष्यतर तितरे तविध्य भावः । का र्थे धाप
स्था श्रितइतिसि हृंघसं । वर्णे प्र पत्वादि ति । वर्त्ते इत्ती सका ए वा प्र पो पसत हृ णे प्र पने ॥

पद्येचौमित्रि। पद्युपसर्गे। लेलभिति शेष्यते नतु सुनोत्यादिपलत्वदर्शनप्रसंगः॥ सुनोत्यादि॥ विभिश्रीतसुनोत्यादिभिः सकारो न विशेष्यते अपितु उपसर्गः। सुनोत्यादयुप
सर्गस्थाच्छ्रेणः परः सकारः तस्य भ्वात्सुनोत्यादयुपचव एव नचाति उपसर्गस्थस्तु सकारस्य उपरी तस्य त्वविकारो त्वतस्थानन्तरे नतनतुपचोपत्ता
रिति पचेमा निर्देशात्कथं इत्यते कथ्यते। तोत दृश्याता नव्यर्थं भवित्यतीत्यहेवः। सुनोत्यादीनां पदपसर्गस्थत्वादिति॥ः परस्य सकारस्य पत्वे

नैवं विरूपते इत्यन्तातुपसर्गादिति। कथंतर्हि इत्यन्तर सकारस्य सर्वे इति तदुपसर्गस्थात्सेत्यकारः सुनोत्यादीनां इति तत्र सर्वे वाच
इत्येवमिदं। पद्येवं धातूपसर्गयोरभिसंबंध अस्तु इत्यो नवति। तेषु को शेषः। इत्याविभ्राष्ट्रीतिः विवक्षा। सु चक्रअस्मात् शासनं विशेष
कौशामः। धातूपसर्गयोर्व्याविसंबंधः सूत्रतः। कुचे। सुनोत्यादि विष्णु उपसर्गस्थि शेष विध्याघः। सुनोत्यादीनां पदपसर्गस्थस्य
इत्येति। सुनोत्यादीनां पत्वे रूपं तस्योपसंख्याने अपिचत्वात्॥ सुनोत्यादीनां पत्वे रूपं तस्योपसंख्यानेक सैव्यं। अभिधावपतिकिं
सुनः कारस्तान सिध्यति अपिचत्वात्। अभिषिञ्च। सुनोत्यादिः इति हृत्वादुपसर्गान्सुनोत्यादीनामिति पत्वेन प्राप्नोति। नवानरपरस्यानस्य
त्वात्। नवारकर्थं किंकारणे। अवपवस्थानस्थत्वात् अवपरोत्रअवनत्यः। नामधातोस्तु प्रतिषेधः। नामधातोस्तु प्रतिषेधो वक्त
व्यः। सावद्यविद्धति अभिसावकीयतिनयातुपसर्गत्वात्। नेवारकथ्यः किंकारणोऽसुतुपसर्गत्वात्। पन्द्रिका सुका से प्रतिगत्सुप
सर्गसंज्ञेपवतः। नेवातु सुनोते प्रतिक्रियायोगः। किंतर्हि सावकीयं प्रति॥ त्रि

भिसावमानेनक्रियाहोयः। सुनोत्यादीनां पत्वम इति। यथा विसेवकः इत्यप्रागवेदुपसर्गस्थिता अनीनाति वेरिति पत्वं नभवसेवं एवं तत्सर्वाभिपावपत्वे त्वा
दायव्यादिरुपसर्गे इति पत्वप्रसंगः। हेतुमति चेत्सनवमस्यपायर्थविहित पत्वपसेद्यापिस्याद्विकत्वसुच्यते। नवैति। एवंतत्सर्वाः। न पर्वाति
चुप हुतिस्तस्थानन्यत्वात् रप हेत्वादुपसर्गत्वस्यासिद्धं पत्वे। नामधातोरिति। तेनापि स्यएवं सुनोत्यादिरिति पत्वप्रसंगः। नपीति। अभिः सा
जेष्यसेः आपादिको पत्वात्तत्पसर्गान्तः सुनोतेः सुनातुपसर्गत्वमिपावकाभिषेकानिभ्रमिव्यावर्णोपनीतिवपदत्वं वपत्वम॥

नासते वीमि तिः व रा एवमपि स्यात् [illegible] न स पश्यो ------------ स स्मा [illegible] सर्वेषिति [illegible] न पूर्वे लोके [illegible]
न गृह्यते द्वं [illegible] लं प्रवर्तते एवं तेषां । सु [illegible] मीति । नीव जो हि कः प्रयोगः [illegible] तर्हि [illegible]
नम इति [illegible] प्रयोजनक आचार्य एवमेः सं वैधो न स्तुनोति ने [illegible] ने प्रतीयते ॥ [illegible] ॥ [illegible]

इहापि तर्हि [illegible] नोति [illegible] तर्हि [illegible] प्रतिस्तुनोति [illegible] किंविद्यो [illegible] नामते
वै प्रेष्यते । [illegible] सर्वेनिविध्यामसौ क्रियां प्रेष्यते । [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] वर्तते [illegible]
स्या [illegible] ध्यं [illegible] इतर [illegible] प्रतीति [illegible]
जोत्तं । किं [illegible] निव [illegible] स्मात [illegible] रोम [illegible] नेत्यत्र [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible]
[illegible]
वेद्रू वान ॥ [illegible] ॥ [illegible]

[illegible]
[illegible] ॥

[illegible]

[illegible]

[illegible]

१४ [illegible] ॥

परे तस्मिन्नित्यात्। सर्वे पामवपवानामनुवर्तेमानलाभप्योक्ता पैपोगइति भावः। इत्यस्मिन्नित्यात्। अंगमहत्सूत्रं तु च तो पुदए वेणइतरइ। लिंगेति
दर्शकमन्नेह[illegible]त्यादिमा[illegible]तल्ल[illegible] रीपो पक्रार इह मानंतस्य[illegible]इ[illegible]तेविलेविनपाद[illegible]त्वसुतन पै[illegible]नामध्यानामित्येति
अपिदीपान्ते नश्यपरमानमाद्यौ च तेउपरि इति[illegible]पक्रारणे वं तो पर्शिप्रकारइ[illegible]व[illegible]क्रन्त्य॥ [illegible]॥ ग्रामन्ते हीर्घा रिता र इ

य पीठ[illegible]सितपाल्ल्वत्र[illegible]मपवि वेपदेनतु चो[illegible]तत्रमल पवर ते[illegible]मो[illegible]दन्तं पर दिल्यात्[illegible]वि[illegible]दे इत्ति नव मातुपि
ष्पत्ति। नतु चो[illegible]मपि वचने पद्यो ननै[illegible]स्य न वि[illegible]सु[illegible] इति। पर[illegible]ति[illegible]न रनव[illegible]तस्मा[illegible]का[illegible]इनानु
विष्यत्ति। अथ वा तु न[illegible]पकार[illegible]पदा[illegible]ति। नतु चो[illegible]पकारवि[illegible]एलोपो[illegible]न नैतरत्वादि[illegible]मा[illegible]विपो
[illegible]विपो[illegible]मिति। ववला[illegible]विष्यत्ति। नतु चो[illegible]त्रिनवने पपो न नैके[illegible]वि[illegible]इति। परे तस्मिन्नित्यो पो[illegible]
तरे[illegible]ततस्यान्वक्ता[illegible]द[illegible]विष्यत्ति। परन्तु[illegible]ते इल पर[illegible]वानि[illegible]पत्नात्[illegible]दिमा[illegible]इत्ति। अंगानि
नित्यादि। नतु चो[illegible]शेपर[illegible]पूर्व[illegible]गेव इ[illegible]यदेणेन त्[illegible]नि[illegible]। अथवा पर[illegible]स्मि[illegible]ल[illegible]
[illegible]व[illegible]॥ [illegible]॥ अग्नि ही[illegible]लोम[illegible]॥ अग्नि ही[illegible]लोम[illegible]त्र[illegible]मो इतर पात्मि
[illegible]इतर पादि[illegible]वि[illegible]स्य[illegible]नि[illegible]पो[illegible]वि[illegible]नादि[illegible]न[illegible]नि[illegible]सुख्य[illegible]पिपति
[illegible]ति[illegible]पो[illegible]पद इति न वाद[illegible]कोत्[illegible]वध्य[illegible]ताहि[illegible]वा[illegible]तवत[illegible]ति[illegible]ति[illegible]ति। अ[illegible]
अ[illegible]ते इवं भवति। पाद्दूगा[illegible]ग्नोमा[illegible]नदुवत्ति

ताद्दहे[illegible]भवतीत्य[illegible]लसुख्य[illegible]तिलो[illegible]पत्ते[illegible]ति[illegible]प[illegible]रणइपे[illegible]मा[illegible]पते[illegible]
यो सुख्य[illegible]मूलत वतु[illegible]तदपसि[illegible]प्रति[illegible]सुख्य[illegible]गाअर[illegible]ति मा[illegible]वके[illegible]ले नप्ति[illegible]मपर्द्धि[illegible]दिति
[illegible]भावः॥

मातुःपितुरिति सांतग्रहणमनर्थकं किं कारणं

शब्दाश्च पेचुस्तिष्ठति परिशेषस्य ह्रस्वाल्लोपाति मातिमीरकं तुल्यो किंचेन्नार्थो नाशुवलिंगेन्यत्व [illegible] व्यतिरेकात् [illegible] [illegible] नानासंज्ञा च [illegible] यौगिका पि
लौ भावान्न लोपस्तु [illegible] प्रमा आत्मपं [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
तैर्ते चर्य चेत्य [illegible] नरेस मारो [illegible] प्रशा [illegible] निमित्त [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] एवं [illegible] [illegible] [illegible] प्रतिपपु
तेप च्छातु प्रशंसौ तेन रो पितृत्वार्थ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] पाणम्ने मातुः [illegible] [illegible] [illegible]
प्रा न मा प्रो [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

शब्दाश्च पेचुश्चालो मातुःपितुरर्थी [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] मातुःष्वसा पितुःष्वसा मातुःस्वसा पितुःस्वसा मातुःपि
तुरिति सांतग्रहणानर्थक्यं [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
रा किमर्थं [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] संकार्यं प्रति
क्रिया [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
४ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] इति॥

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] क्रियाभिनिर्वृत्तस
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] क्रियावचनइति॥ [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

स्यन सं तेरितिस्यानुमन उ स्तनुमः सन्नादिवेतितिश्च नतुष्या प्रोक्तमिति टसेले पोक दृ उस्य स्वल्पे पेक नेस [illegible] सान्ने कृष्या नाभिप्रेते पुनः सनेन
यः ॥ नि त्व मांगनीय त्वेन नृधानं निमेतन नि दुः यमस्य सनृद्वीनेदं स्थापि द्वेन द्वि द्वि यान्तो रुप मुनां वेदनः ॥ स्वामन मनु द्विमन्या रेता मुद्वा रि ति नामनु
यो न तु । निरुद्धा वेदनानि पुण्य तस्य न येयामि निसं प्रमार रो रुतेन्य कृतर द्वल्लोरि सो ये भान धमनो स्वाय समस्य येत्वां नेरं मेत्वा स्म त्वयं सं
। द्वतेवा ह्रल्ला रि रोये एक रेशपि तुतसाना न्यत्वा नाद्वल्ला रि रेयार ते नासा रत्ना स्मानो न परत्वा द्वल्लोरि रोय ः इ देय रं मितिनां निबन्धा देल्या दि

इष्यते उपसर्गोत्स्मातेः पाते । स्मानस्वेष्यते एवं स्याद्व उपसर्गेत्स्नुनो निसु न तिसि निसो नति स्मासेन [illegible] पसे धनिनु संगसे मानतिना
दुः शत्वा ॥ नो हिमाप तु या रुः पा न्यस्य निपते निषयः द्वभ्यनिमि नार न तिते इ हं ता हि धमो यनें उद्वमानन्नु तान्यनुम ते रत्ना पः स्वनुमः
नेतु स्वः न्याय नो स्वतुमेप [illegible] पर्व स्व येः पुनिपम तस्य यहलो क्रिय ते नुषे यनेन स्व ये मां न तानु वे पुनः प्रनु न्यातेत्व ये मोनुः किति
निस प्रोक्तिस्नु प्राणानिनु गा येति केने नाध्युवा येस्य न्यरुस्सा नधनु ति द्वल्लोरि रा या नो सु पि द्वल्लो रि रोया सुतेनें यसु पुनर्भवति दर
मि द्वेष धार्य द्वल्लोरि रोयुः क्रियतो संप्रसार ण मिति नित्यं पुन न तन्युरत्वा द्वल्लोरि रोयः इ दे न नं प्रसार णो इ ष्य ते द्वल्लोरि रोशा स्वं
यं प्रमारणे ॥ ओतत्त्व ष्यते ए वं ध्या द्वा स्य ष्या सत्रे प्रमार ण द्वल्लोरि ॥ शाधाद्विशति यधेन ति ॥ एवं तद्धि स्याद्रि सुष्यासंते नवाष्या सत्स नि
एतु स्था नि य मान्य भवि ष्यति ॥ स्वाहि नो निषमा नान्नु प्राकिसता दे तदः सुपः ॥ पाकृ सितता नन्नु नान्त्स नियमः ॥ ६ जते यस्य सुपः पधीतोल्पेन
तेर्यं य ह्रहणो नान नं पर्क स्वीमे य मे तस्य नभविष्यति ॥ न्वनर्ये कं तेषु पुनः ॥ पपमेनतो न्यहर्ती निमनुनपुरितिनसि भाति ॥

इदेष्यन्मा रिश्चि नित्यन्मा ही नामे नाम्याप्त नन्कारस्य पतं नयानुनं मस्थे निति पमार न्तुन्ना भावः ॥ स्वाराँ नामितित्स्या द्वी नेतं नं योनि यमो नानुपपवृत्तेते यस्मान्नि
त्रिस नं स्याक्नितानि निकृते ते न प्राकिसता या धातव सेत्वा स्याद्रिति धा स्यास्य स्यन्निनि संवेनि पथ नसु नानि सुपमि सत पएन नि प्यने तेन सुपवृत्तः ८
निसाद्व तरद्व निनमिक्तं नन्त्र यं न ह्रहणो इति । स्यानेहि यंचने सस्तुरां पएवायं धान न पय याम्या न पेस्सं ह्रिः प्रथा गदस्य पस्या नायोतेयो

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

न्युत लोमयो॥ पूर्वेपरादिरिति सि द्धान्तादिति। पूर्वेष परं पूर्वेपरेण ति समान्येनन त्वाग्नी पतेनन्व समान्य पवप एवेति वाक्ये पं पवल्पे द्धवत्वेन तरवात्त्र नलोपशब्द एं
नेत्यात्म्याप ते द्धं रोपर पूरते तत्र यौवन ऋत्वमे वाननौ॥ क्षितनौरिति। एवं सिंश्याप यो उनेन तिनान वर्धानामानां पद्ध तन्नापि यमानाचालित्या एणि यण्

न्युत लो॥ न्युत लोमयो र्ध्व रसन पर्वं वचने रूपे परादिरिति सि द्धान्त न्युत लोमयो र्ध्वं रसिवचनमनपर्वं दृष्टं का रस्तं पूर्वे परादिरिति
द्धान्त पूर्वेपरादिरेव सि द्धं॥ तत्रोवन॥ एतेनो तरत्र द्विव तिं वचनमन वर्धं नमितेव किं कार एत पूर्वं परादिरेव सि द्धान्ता नियम सर्वेद्रिं
रिं वऋत्वं। तत्रोत रस कार स्यव पवा स्यात द्धं इमाम तत्रेत माति मिति ऋतो तरनइति नियमा पं मिति वेतत्व वादिइ तत्वा तो द्धं। तन्नो रिं तद्वि
नि यमार्थ मिति वेतत्व वादिइ न्तत्व तिद्धं त्वानवादि पुपाद कार्यं पत्रे लक्ष पं नु तत्व तो विरे व ऋत्वं सिद्धमिति पुत्र एव रवि नाक्तित्र वोनत्व
सि ति तस्यारे व पत्वं स्यात्प्रादि लेत्य समान्यिय मान्म मिति यक्ति त्तर्पातिर्हि रं वऋति मिता नपिव तीति कार्यत्व मरणे पत स्यामति पे पत्वं तत्का
वि शतुर्मा सिमपर्व्या रस्य तस्य प्रति पे पचवनेन यो जने नास्ती ति इ त्याएणं ते वे ता स्वते स्वपदार्थ्य पम स्ति स्प्र एवं त सिद्धि पं ते र प्रसङ्गः
सिद्धं नौ॥ तत्पर॥ किमर्थं सवर्णादिषु स्वस्य सति रान्नः प्राप्यते पूर्वं परादिरिति पत्वं प्राप्नोति तद्वाधनार्थं मानेन दक्षि प्रपं ने नमद्द्धणं
नादिति ता न्तु वते तेन्तः स्व मिर्णां न प्रस्वावे ने व प्राप्नोति मार्थं॥ प्रति पेधे न एवं वादि सिद्धे सति पत्वस्व नादि सुस्वस्व सति रा न्दं पदोपत
नसो पचल्पाचार्यः॥ स्वनिरता त रुपिष तं भवतीति द्विमे तस्य ताप ने प्रयो जने उत्तवा हं मा पदूतेव सि द्धं स्व वति॥ स्व पवाए कं रवा
वि ह तार्थो॥ पमार्रं भ॥ स्वस्य पाइति॥

नौ सि पवेन मध्यमि त्वा कुः तत्पर॥ मा वत्र निष्पा वं कमां स कोनौ निजन सने विदि द्धं चितु नो वैत्यावं किम कौ र मि पर तत्वानो यानो रित्वानो पः रुद्ध रेपा
वि द्धता र्थं इति। स्व स्य एन्त्व पर्व मेव तापक म मिर्णात रुप्ष स्व पा त्मा स नौ मवनो शिमार्थी जनत्वाद्धमि तं तत्व पुष्पमा दिता त्मे त सि द्धं॥

सिद्धोपदेश ॥ तस्मात् [illegible] ॥

सिद्धोपदेश ॥ [illegible]

[illegible]

[illegible] ॥ इति [illegible] द्वितीयः पादः समाप्तः ॥

विधिप्रतिषेधयोः [illegible] करणमिति सिद्धमिष्टम् ॥ [illegible] द्वितीयपादः [illegible] तीयपादः

× सूत्रे लिङ्ग प्रतिषेधे [illegible] ×२

रप्याख्यानोदाहरणः ॥ रप्यानुख्यमाने। एतदुक्तं भवति तत्र णत्वं प्राप्नोति तत्र ना हि ॥ रप्याख्यामि ॥ पो हरा ह कार इति। विधेयं दर्शितं न्यायेन मात्राकालो रेफ ऋकारे ऋ
लोपित्वात्तेन के वलस्य र्श्रेयाणां गृहीतानां [illegible] रिति वर्णे तत्रैव व्यवधाने रेफ पाते अन्य वैषं व्यत्वलुणत्वमित्याह [illegible] प्य विधेय मपि द र्श ने मात्रा
न तु व्यञ्जने रेफ ऋकार इति तन्मते। विरचाभ्यामिति रेफो न तु स्वमाणे। एवं वाङ्गिन्ने काले साधि ऋकार स्य लक्षणाहरणेति सिद्धान्तोपि। पर्तेण्य
रेफो स्मरणं स्वरणां मतं नीति॥ तद्विज्ञा एव च पञ्च वर्णेषु तस्य व्या। अभ्यन्तरं व्याख्यानमिति रेफाहृतिर्नीरिशूषणते इति ऋकारस्याप्रिरेफ
मात्रे विधनिमितानि ॥ अहिर्तवत्तो वृत्तो इति। [illegible] रे स्या वपवेत्तहि विधे पाइयो विपत्स्यतो लक्षणतर कारोर्विकेलपाचमालं नमिकेतत्व
मिति तथापि निषेधे प्रवृत्ते विकोपतेन व्यांमल तु धेर भावीत्तान रप्य सुके। अयणोत्वा दृष्टऋकार स्यावेरे पाय स्पाद्भ हुतानीति। तरस्य
रप्याख्यानोदाहरणः स्थानाध्याहे ॥ रप्याभ्यां एतलेऋकार ग्रहणं रप्याभ्यां णले ऋकार ग्रहणं तत्र सर्व ॥ रप्याभ्यांनोणः समानपदे ऋकारग्रहणं तिपत्ते
इत्यपि प्रयोगस्यात्। मातृणामिति स्त्रलामिति। तत्र विधि [illegible] ॥ पो हि हकारे रेफस्तत्र ग्रहणं लेनैव [illegible] वि स्वाप्तिनमि [illegible] कारणं नहि
वर्णे ऋदे शा वर्णा ग्रहणेन ग्रहणं। ऋकारे रेफो तु शादिषु वो कं नि मतुके। अग्रहणो नेगुद्विधि व्यादे शादिना मेप कार ग्रहणं [illegible] लिने तले
ग्रहणे तेऽ एव मपि नलिखा तिकिं कारणे नाआनन्तर्यात्। परत्वे पाठं नके स्नेन सम्बुद्धिनत्व सा मोति। अग्रहणे वा वा पदे नेव मपि विप्रा
ति। नहि प्राप्तिरिति। किंकार णा। लोके रेफा। केवल [illegible] हलोनन्त्वत्व य पद्दक्ता। अपिवर्णं भवति ॥
नहि ऋकारस्य रेफस्य स्थानं पवलवलेन स्यादयमित्यादर्शयतु लोपा स्याल्लं। पव्याव न मिति सावृपवानेन रलोविदत्वं अन्तिमयोः काव्या साहृत्यपगतस्य के का हुति
निके कासभ्यपरं रत्व लं वृत्ते ऋद्धे व्यापो स्या निमित्तः॥ न तु नादि सुधी तन्निमित्ति। अग्रहणे पातेन तु शादिषु ऋकारे ग्रहणे न तत्वमपविधि नत्व हल नपरस्माद्
पते। इदसमु दायस्य कार्यं सुप्याप्रोरेप्स्य पदस्य स्थानं नि निपात्य का यंमान् पापारः॥ पवाग्न ग्रहणं इत्या दारा भेदा रो। पारे शोषो तपवने नत्वे न स्यात् पद रद्
रः सवति सेषु लोमहन्तु मातृ णामिति तस्य दायुस्य नहृत्वि दि इति नि पुपे वाव्या पार इत्य वपरे स्याप्रवकार्यं [illegible] शिके व्यालिमितं तं न प्रतिपुरतो
मेरेन चो पलं आ [illegible] पपत्तले ति व्याप्पा मालि ॥ पत्तद्दे कारिति॥ रेफ एवमपि सस्या प्रस्मरमि तरार्थः॥ ऋकार आरोपदवपाववा सिद्धमि ॥

नतत्कुर्विदितिामात्रानुपेसपपयाभावात्॥ एतेनैवेतिपेः तरसमामयावेपद्यतेकारः दृपः पेचैतेनग्रत्वंतेन्यकुरणरूपतर्वैतेन्याजरसना
न्यापिका। भूनेववकुर्वोतो हा सा इनितिभवाथेदन्यपयोननिम्नेनवा। पर पोनतिपुरूहलापकमकारादंपिमोणेभवतो।स्वमुमापपालेप्र
पयावणोंकदेवाः।पोहरेकोमस्यतेरेफाह्तिर्वोन्निर्दिपयतेभक्तिःअवधानेः।पिवाणत्वभवतोत्यतुभीवते॥ अत्र कुशा दृ॥अंदृ अथाप

पवात्ररेफास्यरंभकेनैततकविदर्पिअपहकंदृग्पतेएवंतोद्यो।वेभामाःकुरिष्यतेएषामांनीएः समानपदे।जनौ अत्रापे।अ
वोपेवरषामांनोलोभवतीतिाततः अदकुशादृन्नुमर्षिरिति।उ।दैमिवानौकमर्वेत्रि पमार्थे।एतैरवा तरसमामापिकोंअंवापेनान्य
पिति। अथवान्यावापेअदुत्रिभौपपतिर्केकारापुत्वमिति।परपस्तुअौदिसुन्ननगना द्वे पदोति।नैतदृत्ति गोपर्कं।अत्र थे मेतत्या
न्यानेमविद्रित्ति।पतादेतप्रेतिगा द्वे पदति।पत्रापिननमनए द्वे पहुलिनेनवोर्केरे अपर्वे पेततत्सादितिाउदिदैगाहादिः अत्र तरं
गेणतेअपि इवोहरंग्रमंतरंगे।अपवाइपरिषा गोणाविभामाः कुरिष्यतोदूरमीमकु रस्य दवपद्गेन्न उनिगा कुतेः।कुतेतेऊनेरस्यनो
गोभवतितततम्मदृस्युपदानाकुतेदस्योपवा॥ अत्रकुशा दृवा॥ अदेअवापेगत्ने।न्यममायापैप्रतिपेधुःअदेअवापेणात्वेत्यअवापेप
त्रिपेधाववकअः।अत्र दूरगंना।अपेतहर्षनेन।नवान्येनअदैतत्वातेनवोवकअपिकिक्कुरंगाअत्रेनयोदैतत्वानेन्त्रन्येनानअवापदः।प
पप्यमेनात्रअवापः।अवादिपिनुचौलिअवापःतनचेदृअवायइतिगप्रोति।अदेवेअवापेभवति॥

इतिाइतनत्र आरंभादूषाञ्याभिम्यानाहरिअवावविषयेतस्मादिरमुत्तरस्योतिपदिभाषानिर्देशात्रा मिकुलोपमिदतइतिपआहरिअवापे।अप
वापद्यतेभएत्वप्रतंगः।नवेति।रखाआभिम्यचतस्मादिनिपरिभाषा पस्थाना घावा पेएत्वोप्रसंगः दंततस्यवमारंअप्रकारणमतादिअवापेए
तोकदुलौनाति।नान्येअत्रापतत्सान्निर्दिष्टयहणेननिर्वर्त्तेतत्वादितिभाव॥

अग्रहणमस्योरिति। सामर्थ्येन्नात्र रूप्यगंते ऐकपद्ये प्रतिपादयति। अह कृग्रपदंतरेण अनेनके न नेत्र भवाप्त संभवपर स्येवाद्‌ अवसाने [illegible]
रह ग्रहणमदेव अवसाम हलश्च घार णं [illegible] नापनुं [illegible] इति। अहोरद मुनिके। [illegible] वा पेतैति। अलम्भरे [illegible] अवसाने एतत्सु
पास्यते। पदेव मे वेनेति। इत्यमापि अवसाने न प्राप्नोति अहं ऐलोति। [illegible] मवपदं तरेण मा हरी। नानुमा हान्ना [illegible] न [illegible] [illegible] पद्या

किंतत्र अनेतलान्हि रूपे अनु अवसाने ने संस्यातो। अग्रहणमस्योर्न यहि हि अग्राना न्येन अवसानेऽपि ग्रहणमनर्थकं स्यात्। अवसाने येरेलोमु
वेतोस्येव कृपान्। अन्यस्मद् [illegible] एतव्यवो तने। पो। नेरेहि रेवु अवसाने [illegible] तद्येमा नू [illegible] म [illegible] इति। [illegible] लावलनो नने स्यात् [illegible] अवसाने
स्येव कृपात्। तस्मात् सुराधेल त्वाप्रसिद्धिः। [illegible] अवसाने पद [illegible] प्रसिद्धिः [illegible] [illegible] [illegible]
शोपि अवसाने मसुरी येका। यं नभवति। का न्यचेनु सुवि मतें मो पंगा अर्थात् पोदं पनि संनि मनोत्त। किंतु व [illegible] अप्रस्योपि अवसाने म
सुराधेकार्य न भवति प्रत्येकं वाक्य परिसमाप्ति रूपेति। तद्यथा वृद्धिगुणसंज्ञे प्रत्येकं भवतः। तेनु वायुपापस्य [illegible] अतः। तस्मात् सुराधेबाक्य
परिसमाप्तिरिति। तद्‌ यथा गर्गाः शतं दंड्यंतामिति। अर्थिनश्च राजानो हिरण्येन भवंति। न च प्रत्येकं दंडयंति। एवं पेव पीके नेत्र कार्येण
प्राप्नोति। किं [illegible] पेति लोके। उभयथा दृष्टत्वात्। परिसमाप्तिः। दृश्यते न [illegible] अवसाने [illegible] प्रत्येकं वाक्य [illegible] [illegible] [illegible]
कुअवसाने हार्देवोपु प्रतिपेषः। रसीतेपयो वृक्ष्यः। किं [illegible] व ग्रपुः। सुग पुः। पापामोति। हर्देवस्थ प्रतिषेधः [illegible]
कर्तव्यो भवति। तुम अवसाने लत्वे। नुमार्गस्य प्रतिपेधः। प्रतिषेधो वक्तव्यः। देवराः देवानां पं। अनागमे बाणालं। अग्न [illegible]
येनुल्यी। नरूणो। तकरणी पं। अनुस्वार अवसाने वचनात्सिद्धं। अनुस्वार अवसाने [illegible] भवती [illegible] अनुस्वार [illegible] [illegible]
नेद्यं। विप्रतेवासितएव नकारेऽनुस्वारः परसवर्णस्तो नित्यं [illegible] उपजित्येः प्रायोति पेन्चनः। पेन्नकोपे। अनुस्वार [illegible]

सपवेअवसाने लत्वं भवतीति। च पूर्वति। अतिपादिकांते तिपालव संगः। स्तुप्य इति। स्तुशो ह्न्यतेः स्त्रियुति पनर्थ्ये [illegible] नि [illegible]
च नमिति। इत्यादेः सतुम इति [illegible] लत्व प्रसंगः। नकारे। अनुस्वार इति। इनकारके नित्यं इतिनोप्यः॥ ॥ इति श्रीगणाधिपतये नमः॥

समानग्रहणमिति। परत्वे वाप् स्वस्य योर्थैमिति मनिनि मोः संगवात्सम भ्यांरे कुलतं व्यापा विव तु पासमानतेन यै समान [illegible] रो हत्ता वृधा स्वाविहत्ता
मत्ते स्त्रैवे॥ अ त्वपवेत नो नेद्र रा स्थैति। वा वा पीः कार्य भा [illegible] पन्मानानीनु रोह तं निलम्बे। अ पवीति अव न्म कुठे मन्मु तुषा हेतुवाद॥ अ ति पा दृ कोने
निति केसेन लत्व मामन्त॥ याह स्त्राहितो पानि स्यते पां रोति। स्त्राहित त वैनमं तत्का नधि पानि रे शा पद्य वा संना रो पिसंके वहंत सन्निहिता तेन दान
मा श्रोता। तिवचनं त्व स्वामि भावनिहृ तिपरत्वाद्रु तका तु से हो विवेसे त्वम न्मा कु। वाहन्ने वा स्यादिति। वहन्नीय वा विन इत्य वे। अपवि द

समान ग्रहणं लाम पर्यति। पारीहि पत्त्व मानं च समानं वत न स्यात् समान ग्रहण मन र्थं कं स्यात्॥ [illegible]॥ अ हरत्व हरेम्य शीति वक्त यं तु ह
[illegible]

[illegible]

सिवि वह न शा कि विद्व लं मन प्रमिलक्षे। परगामोः वाह लेपवि स तेनत्व मुख्या निर्वचन ते नेपवि वा॥ [illegible]
रे स्वरा वि भिलर्थ। [illegible]
मोः स्वा मुख्य [illegible]
पान्वाहत्व [illegible] ॥ ॥ ४८ ॥

प्रा.कौ.४
१०

कुमतिन॥ अथ पुंसि [illegible] रोनिः [illegible] पोतन [illegible] विग्रह [illegible] पौ वेदा [illegible] समर्थे [illegible] ननुस
[illegible] नयोवेण [illegible] धातु [illegible] कुं [illegible] प [illegible] धाने
ति [illegible] धातु पर [illegible] कुं भवा पो आ [illegible] कुं भवा पो आ प कुं [illegible] प्रक्रि [illegible]
ति पे धः [illegible] सर्गो॥ समास [illegible] ननु [illegible] सेति ते नवर्म नमन्नि [illegible] नेन

कुमतिव॥ अथ [illegible] मा प कुं भवा यो [illegible] कुं भवा [illegible] नर [illegible] रेतहा [illegible] कुं भस
वाय: कुं भवाम: [illegible] मा पा [illegible] कुं भवा [illegible] मा प कुं [illegible] मा प कुं भ:
मा प कुं भ [illegible] मा प कुं भ [illegible] समास [illegible]
[illegible] समास [illegible] प [illegible]
[illegible] समास [illegible] प्रणम [illegible]
[illegible] समास [illegible]
[illegible] समास [illegible]
[illegible] समास [illegible]

[illegible] समास [illegible]
[illegible] समास [illegible]
[illegible] समास [illegible]
[illegible] ननु [illegible]

[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

उपसर्गादमन्वयान प्रकृतमस्तीति प्रकृतो गंधपरिवर्जनार्थः क्रमप्राप्तमाहेति पतिः ॥ यद्यपि क्रमप्राप्ते ओंकारे नास्ति संहितायां तु आवीति एकादेशेन
भवति ते ॥ सोपानि कृतसूत्रे तु आविश्यति [illegible] तमरश्रुते । अस्य वो प्रकृतानुकरणमस्यापूर्वार्थः ॥ उपसर्गात् ओकारे परतः पूर्वपरयोः वृद्धिरेकादेशो भवति
आविश्यति ओकारपर्वः ३ कारस्त्रोकारे परतो अत्र रूपमर्थः ॥ तस्माद्वर्द्धते प्रवृद्धोः एकार्थे प्रकृतम तु कुम्भि विषय चो नरस्य मात्र प्रव ॥ कृत्स्नवत ॥ नि द्वियव्यसि
शेष ॥ परस्त्वमो न कारो न भवतीति वचनेन तत्र परस्मै नमस्कृत्वेपर्वस्य पूर्व ॥ [illegible] ॥ तोरिति पंचमी नि र्दे ना इत्युर रस्यादि वृद्धिरेकादेशो स्यादिति तिलो
उपतस्येदमोश्वरा ॥ कृत्याविहितं विस्मयो ने ओकारात् परः ओमरः न ओमरः अतो मरणे विध्याहो विशेषकारः परो ॥ स्मात्कोपमोसरः न ओमर
अशो मरणेति किं कृतानः ॥ परिवृत्वापते अका नमरः ओमरः नओमरः अतो मरणे ति ॥ पुनो वर्ततेन आपि प्रवृत्ति ॥ सुप्यपि कापते ओकारः प
रेप सम्या ओप मोमरः नओमरः अतो मरणे ति ॥ पूर्वत्वमिति र्दे अन्त्य आविनिवेधः प्राप्तोति ॥ उपसर्गात् पूर्वमदेशे भवति ॥ पुनः पुर्वते पुर
पुरते ॥ प्रउन ॥ ओमिनः ॥ भवति स्याविनिष्यते ॥ अपि अमोकारे रनाते न ष्यते ॥ एवं ने तस्य पसमर्दृ ड्डु नप्रति वृद्धः ॥ कृत्स्ना वृद्धौ निर्दिष्यम्या
प संख्याने ॥ एकतरो निर्दिशो एतन्न नेनवासे ॥ [illegible] ॥ सावन अवासे उपसंख्याने ॥ ॥ उपसंख्याने कर्तुम ॥ प्राप्य माणीय
नम ॥ तद्धितान्तादिष्टं ॥ विहितेनि शोषणेति अयहरात्प्रलापो विहित इति ॥ अर्थात् किंपृच्छा अपवादोऽयं वर्तते ॥ [illegible] ॥
क्रिमर्थे विरस्त्वते नहोत्पन्न एते विशेष ॥ निपातधर्मवत्कारः ॥ हत्वा दे देव नतु न कारि दिनेतु मानका पर्मकृतेऽपरिमं कृतं ॥ अन्तु मोक्षाते वधारणा
प्रसिद्धिर्धि धेवमा वात ॥ तन्तु मोक्ताते ॥ वधारणस्यात्पात ॥ किंकारणांधियेपमावात कृतत्वर्थे अप्राप्ति प्रत्यनेन वृत्ति विधेयं न सान्निध्य ॥ त्वाह कृत्वोमि
निधेयं क्रियते तद्धि व्याख्यातः ॥ नत्वनित्यत्वेन विधीयते तत्र प्रकृतिर्विधिरत्तु नियमो विशेषस्य प्रवृत्तिविधिर्भवति स्यादिति नियमः ॥
शिवादिर्विकारेन ॥ साधन अवादनहास्त्वं पनामि व्याप्य निमार्दं धातुः केवित्राक्षादि कुरलाः साधन शब्दे नोच्यते विकुरलाः साधनाभिधायीति केचित्तमतेन
वा ॥ तद्धि धातोरिति ॥ ननु सम्पर्क एवं वा अन्यत्व अव्याहारात्तत्वं न्तलाया विधिः ॥ कृतिस्मात्प्रणते अर्थस्य विकारादिति ॥ एवं लाप्य तेप ॥ कृतिस्तेन व मपि आसीप
मालोन दोषो एवं तत्र कृतो वाह अत्र प पि एलवा अनुस्मानातः [illegible] ॥ तन्नु मोलाह्न दृति ॥ नियमेन प्राप्तमात्र ॥ किं इत्युप्तु नतु वारणान्तरतु वारदो
प अत्र वि ये तु न प्रा मवा धीना पानु वा र दो प अ विधि विनियम संभवे विधि रेव ज्यायानिति भावः ॥

सिद्धं स्विति तेन प्रमेककर्मसिस्याद्वैशाख्यं नेनव्यवसिद्धत्वे इति रे:सत्तुम हीनयोगोप्युक्तये:संपद्यते तत्तत्कार्ये । जविशेषतो नैनिाहत्तु पप स्य ह्यनंतरता
थाविद्याण ह्यामुष्मा तद्याद्विशिष्टप रोह्हत्स्थ पहत्त्वमा स्वेत्र न्नाप्त्यनुभिकृमा रे ह्लादिस्वात नम्यारते विशेषगतं ह्हत्तु यदुत्तं तेपपात इति ह्लोका
ज्ञा रे: सत्तु मोक्षो विहितः हूते स्व्य स्यैले वैसिद्धा पम्मा नेतयं ताहिद्धाथों: ये घा तो नेम वृत्ता त्विनि पत्राव्य सं पयें ते ॥ नव्या भूप ॥ एपत त्व्य वेता
सिद्ध हंतुमेत्तिये धाधिकारे सत्तुम यहत्त्वान्तात्मि सिद्धमेतत्स्व वंत्रत्विये धाधिकारे सत्तुम यहत्त्वान्त्याव्य प्रतिये धाधिकारे सत्तुमप्यहत्त्वं कृतं व्योत
[illegible]

हृद्यादिराज्यविहितेति । न भावम् प्रकृतिमविद्रसारं वस्तु केवलं असिद्धं प्रपंचाभावोः ॥ [illegible] ॥ अ पंचत्व प्रतिषेध इति ॥ पाठो पंचत्वे व च
प्रमाणान्तपर्युदासेत्य च सह शास्त्र वर्णो तर स्यानिमित्तत्वे नोपाधान्तर वत्ताने हि देवं च तस्य प्रसंगात् ॥ तस्मान्नापं पर्युदासोपरस्परं च शृ

इहन्मत । आदि गौणम पेक्षणः श्रुतकगौणम पेक्षणान्त तोहि देव तद्वत्वे । न च तत्त्वे । न च तत्त्वे । नैवं विज्ञायते । परे च प्रकृताः पाः पदस्य बाध इति । कृ पं
तोहि परे प्रकृताः परप्रकृताः पदस्य बाध इति [illegible] ॥ अविधि तेन प्रत्यानप्रतिषेधः स्तुत्यादिश्च इद मे ॥ [illegible] ॥ किं मर्थं
न तो यानि रै गृः क्रियते । न प्यानि स्मे रोध्यते । आनेन तयं माने मूले यथा स्यात् । यतः पात्रे ॥ अपसं स्यात्तानु हेशः कृत्स्नाने भवति ।
आचार्यं प्रह ति लोप यति संख्याता नु हेशेनेति परं प्रत्ययनिर्दिष्टं ॥ [illegible] ॥ किमर्थं तन्नो यानि रै गः क्रियते न यथा विस्मेयो
येते । आनेन तयं मात्रं फलं यथा स्यात् । य प्रत्ययेन । अपसं संख्यातानु हेशः कृत्स्ना च भवति । आचार्य प्रवृत्ति लोपयति नेद संख्याता
नु हेशेन व तोपि प्रत्ययेनो । पाति प्रतिषेधं ज्ञापति ॥ न प्रत्यासतो ॥ अनुनासिकः प्रत्ययभवति क्त्वा प्रत्ययः । अन्य वाग्निर्दं पूर्वेषु नाभि विज्ञाना
पूर्वेति ज्ञानि रिणां नेति व तत्त्वं ॥ पाणी । च पाणी वति । प्रदान र ॥ [illegible] ॥ पनेतु ज्ञापित के प्रत्यय पदे धा तो निमय वचनं । ३ । निमय वचनेन त्वं हेयो । वा
तु यो । न स्तुवं ॥ [illegible] ॥ हि देवं नं प्रत्येयं प्रदतिव तत्त्वं हि पुरा हृद लो । पारवत्वा इति पं व कं म प द इति प्रस्तौ । ३ [illegible] हितत्वं न सूरा
हृदे लो । अपमय इति पं च कोप प्रत्यये इतिप वी । रेणय यं प प्रत्ययेति द रा हृ दलो । हारः स्वपः । शा रः स्व पद्द ति पं तत्स्वयम । हि पुरा हृद लो । पारि पार
इति पं च मोद्य पद्द तिपु पा पाचये । अपलाप्त पु दा हृद लो । अप पा स्व व इति पं च पाद इति प्र पावे च स्पृष्टे । होर प्रा अव प्रस्ता हि स्तु रा हृद लो
मो । अपवात ने वा अवया नेच दे भवत इति व तत्त्वं मः । वा कृ । वा कृ । न कृ । न कृ । स्तु कृ । स्तु कृ । नेत हि पं तत्त्वं न व तत्वं त्वा प्रमस्य प्रतिषे
निर्दिष्टं तदि व समस्य प्रतिषेधोः । विवेति । अचं पाद । तव प्रसस्य प्रतिषेधे विधि रस्तु [illegible] धः । अतो व नेति किं तदि पर्युदासोप प परस्मा त अप दिति ॥
मीपते अवे व तर स्य परेण नेदं दुवं च नेह वं ज्ञापितत्व तो । विधि तिप्र ध्यते । एवं वानेमि निपातं हि दं वं व न म व र मा ने । पिम वति वे स्व विकारान्त व भवति ॥

कै॰ ८ नारिकेला॥ बाहतस्य परदलि। हतमर्थं वतमर्दं वीतिविशेषणमामा सोरा नरं नारिकेलाबुपगताद्भस्यपर निपातः॥ अत्र हतेतिनहुप्रीहि
१० श्रेत्यागपरतं परादि भिवाहीपु॥ भ्रये भ्रपि॥ पिणिमिः कारस्यद कोरे पर सौलोपः पथासंख्यमध्यपणेनुनत्नात रवरेणे बहलं नुर्वे

नारिकेलाकोरे पुत्रस्य॥ नारिकेलाकोरे पुत्र स्येतित स्वरेण। नारिकेलाकोरे पुत्रसेत्पतत्पररे वेतिवकल्पमाकृत्वा स्मी। बाहतनाय
परे रेतिव कल्पम। पुत्रो हतो। पुत्र हतो। पुत्र जेधो॥ पुत्र जग्धी॥ नयो द्वितीया ः शरि पौष्कर साद्रेः॥ नयो द्वितीया भवति
शरि परतः पौष्कर सादेराचार्यस्य मतेन। नरस्याः॥ अप सरः॥ उ रस्या। स्तेनोपर स्था॥ उदः स्थास्तम्भोः पूर्वस्य
सेरस्यानेकृतं भ्रम। अप्यो दरस्तुत्वं च॥ गो नेवेतिवकल्पम्। तत्वं सेंकार गो गः॥ चाद्युदि॥ छ्वेलमपि न जौ वे नछ
मस्तुणेति पयोजने। छत्वम भीतिवकल्पे। किं प्रयोजने ते च्छो के नात च्छे मस्तुणेति॥ अभ्यासे चर्वं। प्रकृतिं चरा मह
तिचरो भवति। चिर्वा पति। ष्टाति जरत्वं प्रकृति जश्याभवेति। जिमुनिपति। वुबुधे। र वो भ्याश्यास्ति कवर्णे॥ अवर्णे च दोण
द्विमध्यमा। भरो स रिसवर्णो च हुलं समसंख्य मतिपे धाभुमा। स रोभ्य रि सवर्णे च हलं क्वि पते। सुख्याना नुरेपे माघते।
रेफि कि वस्यात इहन स्यात। पिणिपि॥ श्रूत्रा॥ कि मधं पिदम्बत॥

स्य सेरत्वमप कानहि भया संख्ये स स्पसवर्णे भर किपपाद्रूसर्वे सवलो पहलं स्यात॥ अप्र॥ किमर्पे मिति॥ अधिकार स्याकालस्तच वेर पो राम
१० जनभाषानप्रश्नः॥ ॥

१८०

अकारोपमिति॥ सवर्णग्रहणेन ह्रस्वदीर्घप्लुतः एकोऽकारउपदिष्टः तस्य प्रयोगे संवृतत्वेऽकारग्रहणेन स्यात्तु विवृतं अक्षरसमाम्ना-
यग्रहणं सकलशास्त्रोपलक्षणं॥ किं पुनरिति। कस्मात्पुनः कारणादित्यर्थः॥ विवृतकरणहेतुं पृच्छति सो प्रयोजनं तेन विवृतस्य साम्ना-
कोपन्यासाय प्रश्नः प्रयोजनं तत्कारस्य विवृतोपदेशः आकारग्रहणार्थः॥ तेन विवृतोपदेशात् आकारस्यापि ग्रहणं सवर्णेप द्

अकारोऽयम् अक्षरसमाम्नाये विवृत उपदिष्टः तस्य संवृतता प्रत्यापत्तिः क्रियते॥ किं पुनः कारणं विवृत उपदिश्य-
ते। आदेशार्थं सवर्णार्थं च अकारो विवृतः सन् तेन आकारस्य तथा ह्रस्वस्य दीर्घप्लुतौ नेत्थं आदेशार्थं लावलता
वृक्षाभ्यां देवदत्ता। अन्तर्गतो विवृतस्य विवृतौ दीर्घप्लुतौ यथा स्याताम्॥ सवर्णार्थं चाकारः सवर्णग्रहणेन
आकारमपि यथा गृह्णीयात्

यथा वेद इति किं कृत्वा पूर्वमेव प्रतिपादितं॥ आदेशार्थमिति। अवर्णप्रयोजनं विवृतोपदेशस्योक्तम्॥ वृक्षाभ्यामिति॥ दीर्घादेशप्रयोजनं अकार-
वार्तिके भाष्यकृता प्रत्याख्याते तेन वृक्षे दीर्घो वैदेशिकेऽपि तु ह्रस्वः॥ विवृतविवृतो दीर्घः तो भविष्यतीति तथापि प्रयोजनान्तरं वक्तव्यमिति
हि प्रत्याहारेण न कृतः पूर्वमेव बाध्यमानत्वात्॥

१४१

कौ॰ ८
७४

अकारमोमिति रमविवसाख्यातं प्रयोजनमाने तन्मोमेन नवेरे: वारे प्लिविवृत इति। दीर्घनिर्देशे प्रकृतिदीर्घस्य ऽपरलक्षणत्वात् प्लुतस्यापि प्रतिषे
धो न स्यादस्मिन् अपि त्रिदीर्घप्लुत प्रतिषेधस्तिपादः इह स्यान्यकारेणे विवृतो लावर्णनां ग्रहणम् इति दीर्घप्लुतयोरपि स्थाने संवृतोऽवः

आकारस्य तथा ह्रस्वस्य तु अस्यतिस्तु ह्रः अतिमालश्यत्र आकारसदृशः स्वस्यमानो विवृतः प्राप्नोति। संवृतः स्यादिष्यते च नचा
प्रत्यापत्तिः अस्ति प्रयोजनमेतत्। किं न दीर्घस्य अकारस्य प्रत्यापत्त्यो दीर्घप्लुत प्रतिषेधः अकारस्य प्रत्यापत्तौ दीर्घप्लुतप्रति
षेधो वक्तव्यः। खट्वा मालानेप दीर्घः प्रत्यपेप्रकृतितः सवर्णग्रहणं एवमाहेशातो विभवितव्यं तत्रानर्थको ह्रस्व
दीर्घप्लुतः दीर्घस्य दीर्घो भविष्यति। आदेश स्यवानणत्वात् न सवर्णग्रहणम् आदेशाऽस्य च अनणत्वात् सवर्णानां ग्रहणं न
प्राप्नोतीत्यर्थः। उदात्तानुदात्तस्वरितानुनासिकानाम्॥

कारः प्राप्नोतीति प्रतिषेधः अतो अरे ह्रस्वोतिविवृताकारे एतेन वर्णेतिसवर्णेषु ग्रहणं न प्राप्नोति भाव्यमानत्वाच्चाऽऽदेशेति तत्र स्य पद्मणपुकः
संवृतउदात्ति ह्रस्व एवं प्राणामपि ह्रस्वदीर्घप्लुतानां प्राप्नोतीत्यर्थ प्रसंगे ह्रस्वं च न ति ध्वनीति मर्गुणस्य मात्रिकस्य प्रत्यापत्ते
रिष्टत्वात्॥ राम
७४

दी॰ ८ सिद्धं तिविधा रकरतिलक्षणं कर्तव्यं तत्र परो वर्णस्तादिति पूर्वोच्चारस्य परः तस्मात्परस्तपर इति एवं च द्वितीयतपरस्तत्र त्यान्यकारे भिन्नकालो दीर्घ
८१ प्लुतो न ग्रहीष्यति। आदेशे लुतकालान्यग्रहणं तपरसूत्रान्यदीष्यति। केचित्तु रदिद्धावपि तपरो बाधितव्यास्त्विस्मात्। एकदेशविनिर्देशाद्धि
प एवाविकोऽकाराः स्थानिनो निर्दिश्यन्ते एवमादेशा अपि परे वत तस्मिन्नकृते तत्र परे एवं स्थानिनोऽनिर्दिश्यमानस्य भिन्नकालो दीर्घ

सिद्धं तु तपरनिर्देशात्। सिद्धमेतत्कथं तपरनिर्देशात्। तपरनिर्देशः कर्तव्यः। अदेङिति। अपर आह॥ अकारस्य प्रत्यापत्तौ दीर्घ
प्रतिषेधः। अकारस्य प्रत्यापत्तौ दीर्घप्लुतप्रतिषेधो वक्तव्यः। खट्वामाला। नैष दोषः। दीर्घोच्चारणसामर्थ्यान्न भविष्यति। इदं
तर्हि। खट्वाभ्यां मालाभ्यां अत्रापि दीर्घवचनसामर्थ्यान्न भविष्यति। इदं तर्हि अपि काकः श्येनायते। ननु चात्रापि दीर्घवचनादे
व न भविष्यति। अस्त्यन्यद्दीर्घवचने प्रयोजनम्। किं। यदीयतिर्मथ्यते। आदेशस्थानग्रहणात्स्ववर्णग्रहणम्। आदेशस्य
नेनात्स्ववर्णग्रहणं न प्राप्नोति। केषांचिदात्मानुगमनत्वार्थमित्युक्तम्। सिद्धं तु तपरनिर्देशात्। केयं तपरनिर्देशात्।
तपरनिर्देशः कर्तव्यः॥ अत् अदिति। एकदेशविकृतस्यानन्यत्वात्सिद्धमिति भगवतः पाणिनेः सिद्धम्। एकदेशविनिर्देशः
भगवतः पाणिनेराचार्यस्य सिद्धम्। एकदेशविनिर्देशोऽयं। अ अ इति॥ इति श्रीमदुपाध्यायजैयटपुत्रकैयटविरचिते व्याकरणमहाभा
ष्यप्रदीपे प्रथमस्याध्यायस्य चतुर्थे पादे प्रथममाह्निकम् पादश्चतुर्थः अध्यायश्चाद्यः समाप्तः॥ श्रीभगुनेस्तोतु

प्लुतौ स्थानिनिमित्ते गृह्येते तत्र यथासंख्यं प्रत्यभिज्ञाता स्थाने पठन्तेऽकारः संवृतस्य विवृतस्य सिद्धमिति॥ इत्युपाध्यायकैयटपुत्रमम्मटतेश्री राम
मेद्रामनस्तसंततिविरचिते व्याकरणमहाभाष्यप्रदीपोद्द्योते प्रथमस्याध्यायस्य चतुर्थे पादे प्रथममाह्निकं पादश्चतुर्थो ध्यायश्चाद्यः समाप्तः ७२